

2016

TARİH ABD

GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA ÇERİKAN

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE KIZ SANAYİ MEKTEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA ÇERİKAN

GAZİANTEP
HAZİRAN 2016

T.C.
GAZIANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE KIZ SANAYİ MEKTEPLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATMA ÇERİKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

GAZIANTEP
HAZİRAN 2016

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Osmanlı Devleti'nde Kız Sanayi Mektepleri

Fatma ÇERİKAN

Tez Savunma Tarihi: 02.06.2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ayhan DOĞAN
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

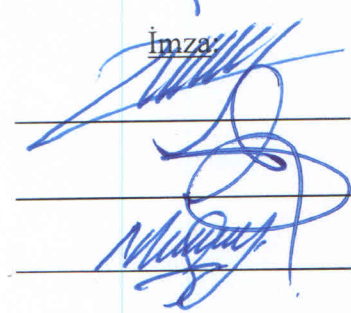
Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM

İmza:

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma ÇERİKAN

02.06.2016

ÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KIZ SANAYİ MEKTEPLERİ

ÇERİKAN, Fatma

Yüksek Lisans Tezi, Tarih ABD

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

Haziran 2016, 137 sayfa

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sanayide modernleşme ve makineleşme süreci, sanayi sektörüne teknik eleman yetiştirme biçimlerinde değişikliğe yol açmıştır. Eski dönemlerde usta-çırak ilişkisine dayalı eleman yetiştirme modeli yerine yeni gelişen sanayi sektörlerine adapte olacak personelin yetiştirilmesine gayret edilmiştir. Öncelikli amacı kimsesiz ve yetim çocukları koruma olan ve temeli 1863 yılında Niş'te Mithat Paşa tarafından atılan Islahhâneler, yapılan düzenlemelerle Sanayi Mektepleri olarak Osmanlı Devleti'nin teknik elemanlarını yetiştirmeye başlamıştır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde eğitim sürecine kız çocuklarının da dâhil edilmesiyle tesis edilen Kız Sanayi Mekteplerini ele almaktadır. Bu mektepler sanayide modernleşme sürecine kız çocuklarını dâhil ederek, hem aile hayatında kendine yetebilen hem de topluma katkı sağlayan özgüveni olan ve kendi ayakları üzerinde durabilen kadınları yetiştiren bir eğitim kurumu olmuştur. Bu araştırma ile günümüzde Kız Meslek Liselerinin selefi durumunda olan Kız Sanayi Mekteplerinin Türk Eğitim Tarihindeki yeri ve önemi tespit edilmiş öte yanda Yakın Çağ Türk Tarihinde kızların mesleki eğitim alanındaki rollerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Mektebi, Kız Sanayi Mektebi, Mesleki Eğitim, Türk Eğitim Tarihi, Islahhâne.

ABSTRACT

INDUSTRY SCHOOLS FOR GIRLS AT THE OTTOMAN EMPIRE

CERIKAN, Fatma

M. A. Thesis, Department of History

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ayhan DOGAN

June 2016, 137 pages

At The Ottoman Empire, the modernization and mechanization process on industry which has begun in the second half of nineteenth century has caused to change for educating of a technical personnel at industry sector. It has been tried to train personnel that can be adapted to new industry sectors instead of the master-apprentice relationships which was used in old times. The workhouses which have founded at 1863 by Mithat Pasha and have a primary purpose that was to protect the homeless children, has begun to train the technical personnel of The Ottoman Empire as Industry School. This study investigates the Industry Schools for Girls that was founded with the entrance of girls to education process. These schools have included the girls to process of modernization on industry, so these institutions have trained the women who have self-confident and can contribute to their family and society. In this research, the place and importance of The Industry Schools for Girls which is the past form of girls' vocational school at present, is determined and also the roles of girls in vocational education at Contemporary Turkish History are included.

Key Words: Industry School, Industry Schools for Girls, Vocational Education, Turkish Education History, Workhouse.

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde Kız Sanayi Mektepleri başlığını taşıyan bu araştırma, Kız Sanayi Mekteplerinin tarihsel sürecini inceleyen bir kurum çalışmasıdır. 1873 yılında Rusçuk'ta temelleri atılan bu kurum, başlangıçta kimsesiz ve muhtaç çocuklar için barınak hüviyetini taşımakla beraber daha sonraları eğitim-öğretime dâhil edilerek modern toplumun oluşturulmasında büyük katkısı olan kadınların iyi bir eş, iyi bir anne ve meslek sahibi olarak hayatlarındaki rolleri almalarına ve yeni neslin mesleki anlamda ehil kimselerden oluşmasına aracı olmuştur.

Bu doğrultuda doküman incelemesi yoluyla seçilen birtakım tarihi belgeler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Söz konusu belgelerde Kız Sanayi Mektebi ile ilgili önemli bulgulara ulaşılarak bunların analitik bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırmanın genel yazım düzeni ve bölümleri Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzunda belirtilen esas ve kurallara göre oluşturulmuştur.

Bu çalışma ana hatlarıyla dört bölüm, sonuç ve öneriler, kaynakça ve eklerden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, problem durumu “Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Kız sanayi mekteplerinin durumu nasıldır?” sorusu ile alt problemler olan Kız Sanayi Mekteplerinin tarihsel süreci, teşkilatı ve idari yapısı, öğretim kadrosu, öğrencileri ve eğitim-öğretim faaliyetleri, fiziksel durumu, sayısı nasıldır/nedir? sorularının yanıtı aranarak, araştırmanın amacı ve önemi ile ilgili bir takım bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde literatür çalışmasına yer verilerek Osmanlı Devletinde eğitim sistemi ve kızların eğitim sürecine dahil edilmesi konusunda bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan materyal ve yöntem kısmında ise;

- Araştırmanın modeli
- Veri toplama aracı ve yöntemi
- Verilerin analizi ve çözümlenmesi,

alt başlıkları yer almaktadır.

Bu çalışmanın asıl konusu olan Kız Sanayi Mektepleri ve bu mektepler ile ilgili bulgular ve değerlendirmelere ise dördüncü bölümde yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırmanın bulgularından yola çıkılarak ulaşılan sonuçlar ele alınmıştır. Çalışmamız kaynakça, ekler ve bir dizinle tamamlanmıştır.

Araştırma sürecinin başından sonuna kadar birebir ilgi ve desteklerini gördüğüm pek değerli tez danışmanım Doç. Dr. Ayhan DOĞAN'a en içten duygularıyla teşekkür eder, bundan sonraki akademik sürecimde de hep bu şekilde birlikte çalışmalarda bulunmayı arzu ederim.

Diğer yandan, bu çalışmada emeği geçen yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen değerli arkadaşlarım Emrah Berkant PATOĞLU, Eyüp CÜCÜK, Erkan IŞIKTAŞ ve Mehmet BAĞRIYANIK'a dostane paylaşımlarından ötürü çok teşekkür ederim.

Son olarak çalışma sürecime yakından şahitlik eden; hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunmaktan büyük mutluluk duyarım.

Fatma ÇERİKAN
Haziran/2016

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ	xi
ŞEKİL LİSTESİ	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. Problem Durumu.....	1
2. Araştırmanın Amaç ve Önemi	2

İKİNCİ BÖLÜM

KAYNAK ÖZETLERİ

1. Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kızların Eğitimi	3
1.1. Tanzimat Öncesi Dönem.....	3
1.1.1. Sıbyân Mektebi.....	3
1.1.2. Şehzâdegân Mektebi.....	5
1.1.3. Harem-i Hümayûn	6
1.2. Tanzimat Dönemi.....	7
1.2.1. Rüştiye Mektebi.....	9
1.2.2. İptidâî Mektebi	12
1.2.3. Islahhâneler.....	15
1.2.4. Azınlık ve Yabancı Kız Mektepleri.....	18
1.3. Meşrutiyet Dönemi.....	19
1.3.1. Mekteb-i Sultanî	19
1.3.2. Dârüşşafaka	22
1.3.3. Mekteb-i İdadî	25
1.3.4. Dârülfünûn.....	27
1.3.5. Meslekî Eğitim	29
1.3.5.1. Tıp Eğitimi.....	29
1.3.5.2. Dârülmuallimât	30
2. İlgili Çalışmalar	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli	37
2. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi	37
3. Verilerin Analizi.....	39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

1. Kız Sanayi Mekteplerinin Kuruluşu ve İşleyişi	41
1.1. Tarihsel Süreçte Sanayi Mektepleri.....	41
1.1.1. Kız Sanayi Mekteplerinin Kuruluşu	44
1.1.2. Teşkilat ve İdari Yapı.....	51
1.1.3. Öğretim Kadrosu.....	53
1.1.4. Öğrenciler	55
1.1.5. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	59
1.1.6. Okulların Fiziksel Durumu	72
1.1.7 Ders Araç-Gereçleri	74
2. Kız Sanayi Mektepleri.....	74
2.1. Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	74
2.2. Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi	80
2.3. Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi.....	92
2.4. Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi	100
2.5. Cağaloğlu Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi.....	102
2.6. Özel Kız Sanayi Mektepleri	103
2.6.1. Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi.....	103
2.6.2. İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi.....	103
2.6.3. Bayburt Sanayi Mektebi	104
2.6.4. Beşiktaş İbtidai ve Rüşdi Kız Sanayi Mektebi	104
2.7. Taşrada Kurulan Kız Sanayi Mektepleri	106
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	109
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	121
DİZİN.....	139
ÖZ GEÇMİŞ	145
CURRICULUM VITAE.....	145

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
B	: Recep
BEO.	: Bâbîâlî Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemaziyelahir
C.	: Cilt
CA	: Cemaziyelevvel
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
H.	: Hicri
İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
İ.MF.	: İrâde Maârif
İ.MMS.	: İrâde Meclis-i Mahsus
İ. TAL.	: İrâde Taltifat
L	: Şevval
M	: Muharrem
MF.İMF.	: Maârif-i Umûmiye Nezâreti İstanbul Maârif Müdüriyeti
MF.İST.	: Maârif-i Umûmiye Nezâreti İstatistik Kalemi
MF.MKB.	: Maârif-i Umûmiye Nezâreti Meclis-i Kebîr-i Maârif
MF.MKT.	: Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi
N	: Ramazan
Nr.	: Numara
R	: Rebiülahir
RA	: Rebiülevvel
S	: Safer
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Ş	: Şaban
ŞD.	: Şûra-yı Devlet
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Z : Zilhicce
ZA : Zilkade

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 : Dârümuallimât Mezun Sayısı	33
Tablo 2 : Kız Sanayi Mektebindeki Öğretmen Sayısı (1909-1910 Eğitim-Öğretim Yılı)	54
Tablo 3 : 1895-1896 (H. 1312-1313) Kız Sanayi Mekteplerindeki Öğrenci, Memur, Öğretmen Sayıları.....	57
Tablo 4 : Kız Sanayi Mektebinde Okunacak Dersler ile Öğrenilecek Sanatların Programı	60
Tablo 5 : (1892) Sınıf-1 İbtidai ve Rüştiyeden Mürekkep ve Yedi Seneden İbaret Kız Sanayi Mektepleri Programı	60
Tablo 6 : Kız Sanayi Mektebi El Hünelerleri Dersi.....	69
Tablo 7 : Kız Sanayi Mektebi'nin Tali Sınıflarının Haftalık Ders Programı.....	70
Tablo 8 : (H. 1316) 1898/1899 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu.....	76
Tablo 9 : (H. 1317) 1899/1900 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu.....	76
Tablo 10 : (H. 1318) 1900/1901 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu.....	77
Tablo 11 : (H. 1319) 1901/1902 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu.....	78
Tablo 12 : (H. 1321) 1903/1904 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu.....	79
Tablo 13 : (H. 1329) 1911 Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin İbtidai Sınıflarının Haftalık Ders Programı.....	82
Tablo 14 : (H. 1330) 1911/1912 Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin Tali Sınıflarının Haftalık Ders Programı.....	83
Tablo 15 : Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin Kısım-1 İbtidai İdari ve Öğretim Kadrosu (1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında).....	85
Tablo 16 : Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin Kısım-1 Tâli Öğretim Kadrosu (1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında)	86

Tablo 17 : Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin İlköğretim Kısmının Öğretim Kadrosu (1917-1918 Eğitim-Öğretim Yılında).....	87
Tablo 18 : Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi 1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılı Öğretim Kadrosu.....	88
Tablo 19 : Dersaadet ve Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebinin Yıllara Göre Öğrenci Durumları.....	91
Tablo 20 : Üsküdar (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi 1897-1898 Eğitim-Öğretim Yılı Öğretim Kadrosu	94
Tablo 21 : Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi 1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında Öğretim Kadrosu.....	98
Tablo 22 : Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi 1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında Öğretim Kadrosu.....	99
Tablo 23 : Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi 1917-1918 Eğitim-Öğretim Yılında Kısım-1 Sani Öğretim Kadrosu	100

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1 : Kız Sanayi Mekteplerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları 58

Şekil 2 : Okullara Göre Mevcut Öğrencilerinin Yüzdelik Dağılımları 59

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kız Sanayi Mektepleri Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş ve faaliyet göstermiş olan kadınların meslekî eğitimine yönelik önemli kurumlardan biridir. 1873 yılında temelleri atılan bu kurumun tarihsel kökenleri aslında çok daha öncelere götürülebilmektedir. Osmanlı modernleşme döneminin bir ürünü olan bu mektepler Selçuklu ve Osmanlı medeniyetlerinin klasik çağında etkin olan ahi teşkilatı/lonca örgütlenmelerinden kaynak almakla birlikte onların devamı niteliğinde görülebilir. Osmanlı'da 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile birlikte modern eğitim kurumları kurma yönünde yapılan önemli çalışmalardan biri de kadınların mesleki anlamda eğitimlerine odaklanan orijinal adıyla "Kız Sanayi Mektebi" nin kurulmasıdır. Bu mekteplerin çeşitli açılardan incelenmesi ve değerlendirmesi, kadınların Osmanlı eğitim ve sosyal hayatında edindiği rollerin belirlenmesi açısından önemlidir.

1. Problem Durumu

Bu araştırma, Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş olan Kız Sanayi Mektepleri konusuna odaklanmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılan literatür taraması sonucunda Kız sanayi mekteplerinin yeterince araştırılmamış olduğu görülmüştür.

Bu çerçevede bu çalışmada, aşağıdaki temel sorulara cevap aranmıştır:

- "Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Kız sanayi mekteplerinin durumu nasıldır?"

Bu temel araştırma problemine bağlı olarak aşağıdaki alt problem oluşturulmuştur:

"Osmanlı Devleti'nde Faaliyet gösteren kız sanayi mekteplerinin;

- Tarihsel süreci,
- Kuruluşu,
- Teşkilat ve idari yapısı,
- Öğretim kadrosu ve çalışan diğer görevliler,
- Öğrencileri,

- Eğitim-öğretim faaliyetleri,
- Fiziksel durumu,
- Sayısı,

nasıldır/nedir?”

2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Tanzimat Dönemi ile birlikte, Osmanlı Devleti'nde dikkatler kız çocuklarının eğitilmesi konusuna çevrilmiş, bu konuda yeni adımlar atılarak devleti ve toplumu modern seviyeye ulaştıracak kurumlar oluşturmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Kız Sanayi Mektepleridir. Bu mektepler, öncelikli olarak kız çocuklarının el becerisini geliştirmek öte yandan bunlardan ekonomik yarar sağlamak amacıyla kurulmuştur. Mesleki eğitim açısından büyük önem arz eden, ayrıca kadınların eğitim hayatına dâhil edilmesi için atılan önemli adımlardan biri olması bakımından da incelenmeye değer görülmüştür. Bunun yanı sıra Kız Sanayi Mekteplerinin eğitim anlayışı ve bu anlayışla gelişen eğitim yapılanması ve kızların eğitim-öğretime dâhil edilerek günümüz eğitim sistemini anlama ve değerlendirmede önemli bilgi, tecrübe özelliği taşımaktadır. Bu yönüyle Kız Sanayi Mektepleri, günümüz kız meslek liselerinin selefi olarak, bu okulların temelini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, Türkiye'de kızlar için mesleki eğitim uygulamalarının başarıya ulaşmasında önemli bir unsur olan Kız Sanayi Mektepleri Türk Eğitim Tarihi açısından bu birikimin ortaya konulması hususunda büyük önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYNAK ÖZETLERİ

Osmanlı Devletinde Kız Sanayi Mekteplerini konu alan bu araştırmanın ikinci bölümünü oluşturan bu başlık altında, araştırmanın literatür bilgisi yer almaktadır. Bu bölümde, araştırma konusunun doğru bir kuramsal çerçevede anlaşılması ve değerlendirilebilmesi amacıyla Osmanlı Devleti'nde kızların örgün eğitim sistemine dâhil edilmesi ve ilköğretimden başlayıp yükseköğretime kadar kızlar için tesis edilen okulların kuruluşu hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Kız sanayi mekteplerinin kuruluşu öncesi ve sonrasında Osmanlı Devleti'ndeki mevcut eğitim sistemi, tarihsel kronoloji dikkate alınarak Tanzimat Öncesi Dönem, Tanzimat Dönemi ve Meşrutiyet Dönemi olarak üç ayrı alt başlık altında incelenmiştir.

Bölüm sonunda ise konu ile ilgili literatürde bulunan ve bu araştırmaya büyük katkı sağlayan eserler hakkında bilgi verilerek, bunların kısaca tanıtımları yapılmıştır.

1. Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kızların Eğitimi

1.1. Tanzimat Öncesi Dönem

1.1.1. Sıbyân Mektebi

Osmanlı Devleti'nde ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yer Sıbyân Mektebi'dir. Günümüzdeki ilköğretim birinci kademenin karşılığı olarak faaliyet gösteren bu mektepler İslâm medeniyetindeki “küttâb” adlı okulların devamı mahiyetindedir¹. Yazı öğretilen yer anlamına gelen Sıbyân mekteplerinde, daha sonraları temel İslâmî bilgiler de verilmeye başlanmıştır. Bu okullara aynı zamanda “Mahalle mektebi”, öte yandan yoksul çocuklar için açılan okullara ise “Küttâb-ı sebil” veya “Mekteb-i sebil” ve taş bina olarak inşa edildiği için ise “Taş mektep” de denilmekteydi².

¹ ERGİN, Osman, *Türk Maârif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, Cilt I-II, s. 82-83; ÖZKAN, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2011, s. 57.

² ERGÜN, Mustafa, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2000, Sayı 32, s. 735.

Bu okullarda 5/6 - 11/12 yaşları arasındaki kız ve erkek çocukların birlikte, yani “karma öğretim” görmekteydi³. Sıbyân mekteplerinde öğrencilere ahlâkî terbiye verilmesi de amaçlanmaktadır. Çocuğa olumsuz durumlardan sakınmayı öğretmek ve iyiye yöneltmek Osmanlı toplumunun eğitim felsefesini oluşturmaktadır⁴. Çünkü İslâm hukuku da yedi yaşından itibaren dinî görevlerin ve adâb-ı muaşeretin; ayrıca yazı, İlmihâl, hesap gibi bilgilerin kız ve erkek bütün çocuklara öğretilmesini zorunlu kılmaktadır⁵.

Osmanlı Devleti’nde Sıbyân mekteplerinin, Fatih Sultan Mehmet devrinden önceki durumlarına dair yeterli bilgi bulunmamakla birlikte ilk Osmanlı padişahları İznik, Bursa, Edirne ve Manisa gibi şehirlerde her caminin, mescidin yanında birer Sıbyân mektebi de yaptırmışlardır⁶.

Ders programları Elifba, Kur’ân, İlmihâl, Yazı ve Hesap derslerini içermekte olup dini karaktere sahip başlangıç eğitimi verilmekteydi. Eğitim dili olarak Arapça kullanılıp, ezbere dayalı öğretim yöntemi kullanılmaktaydı⁷.

Mektep öğretmenlerine “muallim” denilmekte ve muallimler genellikle o mahalle veya caminin imamı da olmaktadır. Muallim sayısı genellikle birdir; ancak mektebin büyüklüğüne göre iki muallim görevlendirildiği zamanlar da olmuştur. Bu durumda hocalar, muallim-i evvel ve muallim-i sâni olarak adlandırılmışlardır. Karma veya kız mekteplerinde ise belirli bir yaşa ulaşmış bilgili, tecrübeli ve hâfız olan kadın öğretmenlerin yanı sıra imamların eşleri de kız öğrencilere öğretmenlik yapabilmektedir⁸. Ne var ki muallimler genellikle fazla itibar görmemekle beraber çeşitli zamanlarda ve Kur’ân’ın bitiminde, öğrencilerden ve ana babalarından hediyeler almaktadırlar⁹.

Muallimlerden sonra Sıbyân mekteplerinin en işlevsel elemanı “bevvab”dır. Bevvab; sabah mektebi açar, mahalleden çocukları toplar, talebelerin beslenme çan-

---

³ AKKUTAY, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984, s. 16.

⁴ DEMİRTAŞ, Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2007, s. 174.

⁵ ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1965, Sayı 33, s. 594.

⁶ KIRPIK, Güray vd., *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Otorite Yayınları, 2012, s. 103.

⁷ DOĞAN, İsmail, *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri Kurumlar, Kişiler, Söylemler*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2012, s. 75.

⁸ KIRPIK vd., *Türk Eğitim Tarihi*, s. 104.

⁹ ERGÜN, “Medreseden Mektebe...”, s. 735.

taları omzundaki bir sırığa dizer; temizlik, su ve asayiş işleriyle ilgilenir; âmin alaylarının icrasında bulunmaktadır¹⁰.

Mekteplerde eğitim ücretsiz olmakla beraber çocukların giyecek ve yiyecekleri de temin edilirdi. Hatta bunların yanında çocuklar, yılda bir kez gezintiye götürülmektedirler¹¹.

Sıbyân mekteplerinde eğitimin ücretsiz olması dolayısıyla yetim ve fakir çocukların da mektebe dâhil edilmeleri, öte yandan karma eğitimin uygulanması eğitimde fırsat eşitliğinin uygulandığının göstergesidir.

1.1.2. Şehzâdegân Mektebi

Sıbyân mekteplerinden başka Osmanlıda erkek çocuklar ile kız çocuklarının da birlikte eğitim gördüğü, “Şehzâdegân Mektebi” denilen bir mektep daha vardı. Adından da anlaşılacağı gibi hanedan çocuklarına ait bir mektep olan bu mektepte hanedana mensup kızlarla erkeklerin bir arada okudukları şüphesizdir. Buraya devam eden çocuklar sadece padişah çocukları olduğu ve kardeş oldukları için aralarında herhangi bir kaçış söz konusu değildir. Topkapı Sarayı’nın harem dairesinde, Darüssaade Ağası’nın bulunduğu binanın üst katında yer alan bu mektebin âmiri ve nazırı Darüssaade Ağası’dır. Tahsil derecesi halk tabakasına mahsus Sıbyân mektepleri ile aynıdır. Ancak Osmanlı hanedanından bir kısmının oldukça okuryazar olması bu mektepten aldıkları bilgidен ziyade onların sonradan özel olarak okumuş veya eğitim görmüş olmalarından ileri gelir. Sıbyân mekteplerinde olduğu gibi burada da yalnız Kur’ân okutulmakta, namaz sureleri ezberletilmekte ve biraz da yazı yazdırılmaktadır¹². Ayrıca kelâm, hadis, fıkıh, akaid ve İlmihâl derslerinin yanında felsefe, mantık, edebiyat, matematik, tarih, coğrafya, astronomi eğitimi verilmektedir¹³.

¹⁰ KARA, İsmail, BİRİNCİ, Ali, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri: Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 11.

¹¹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 6.

¹² ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 87.

¹³ KIRPIK vd., *Türk Eğitim Tarihi*, s. 146-147.

1.1.3. Harem-i Hümayûn

Osmanlı'da kadın eğitime ilişkin bir başka kurum ise haremdir. Harem; Arapçada “korunan, mukaddes ve muhterem olan şey veya yer” anlamına gelmektedir. Ev, konak ve saraylarda genellikle iç avluya bakacak şekilde planlanan, kadınların yabancı erkeklerle karşılaşmadan rahatça günlük hayatlarını sürdürdükleri bölümlere verilen addır¹⁴. Osmanlı sarayında ise kuruluştan itibaren mevcut olmakla birlikte, teşkilatlandırılması Fatih Sultan Mehmet zamanında gerçekleşmiş ve bu teşkilat, devlet yapısındaki genel eğilime uygun biçimde devşirme sistemiyle geliştirilmiştir. Burada, en alt kademe olan cariyelikten son mertebe olan ustalığa yükselme birçok bakımdan Enderun teşkilatındaki terfi sistemine benzemektedir. Osmanlı saray teşkilatında Harem-i Hümayun tabiri hem haremi hem de Enderun'u kapsamaktadır. Enderun padişah, saray ve devlet hizmetinde bulunacak erkeklerin, harem ise kadınların yetiştirilmesi için bir eğitim kurumudur¹⁵.

Haremden yaşayan cariyeler; acemiler, kalfalar ve ustalar olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Hareme çeşitli şekillerde alınan yeni kızlara acemi denilmekle beraber acemilere bir saraylı kimliği kazandırmanın ilk basamağı, özelliklerine göre yeni adlar verilmesidir. Bu adlar ise genellikle Farsça olmaktadır. Hareme alınan cariyelere kalfalar tarafından adâb-ı muaşeret ve buldukları yere uygun davranabilme hakkında teorik ve pratik bilgiler verilmektedir. Saray, Osmanlı Devleti'nin idarî merkezi olmanın yanı sıra hilafet merkezi konumunda da bulunmakta olduğundan, burada yaşayanlara İslâm dini hakkında temel bilgiler verilmekle birlikte onlardan İslâm dininin gereği olan ibadetleri yapmaları beklenmektedir. Ayrıca okuma-yazma eğitimi ve Kur'ân-ı Kerim kıraati de öğretilmektedir¹⁶.

Bu temel bilgilerin yanında kabiliyetli olan cariyelere bazı müzik aletlerini çalma ve şarkı söyleme konusunda da bir eğitim verildiği bilinmektedir. Cariyeler el sanatlarında da hünherli kişilerdir. Dikiş dikmeyi, dantelâ işlemlerini, örgü örmesini de iyi bilmektedir. Ayrıca gelecekte padişah hanımı ve anası olacaklarından, eğitimlerine özel bir önem gösterilmektedir. Kısacası harem mektebi, cariyelerin saraya uygun hale getirilmeleri amacını yerine getiren bir kurumdur¹⁷.

¹⁴ ÖZAYDIN, Abdülkerim, BOZKURT Nebi, “Harem”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 16, 1997, s. 132.

¹⁵ İPŞİRLİ, Mehmet, “Harem”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1997, Cilt 16, s. 135.

¹⁶ ULUÇAY, M. Çağatay, *Harem*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 18.

¹⁷ ULUÇAY, *Harem*, s. 19.

1.2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkında Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edildi. Bu ferman Osmanlı Devleti için modernleşme sürecine açılan en önemli adımlardan biri sayılabilir. Batılı ve modern devletlerin konumuna ulaşmak adına yapılan çalışmaların en kapsamlısı bu dönemde olmuştur. Bir nevi devletin kurumsallaşma sürecinin başlama noktası kabul edilmiştir. Bu dönemde her alanda olduğu gibi eğitimin modernleşmesi ve kurumsallaşması için de büyük çabalar harcanmıştır.

Ayrıca, Tanzimat Fermanı'nda öngörülen reformların gerçekleşmesi, memlekette yeterli derecede aydın ve memur kadrosunun bulunmasına bağlıydı. Bu kadro ise ancak çağdaş eğitim kurumlarının açılmasıyla meydana gelebilirdi. Nitekim reform taraftarı olan devlet adamları ve yeniliklerin yapılmasında bilginin, tekniğin ve yetişmiş kadronun şart olduğunu görerek, geç de olsa eğitim alanında reformun gerekliliğini anlamışlardır. Osmanlı Devleti için dönüm noktası olan bu fermanla eğitimle ilgili köklü tedbirlere yer verilmemiş; hatta 1845 tarihine kadar bu konuyla yakından ilgilenilmemiş olması Tanzimatçıların ihmalinden değil, o zamanki muhafazakârların tutumlarından ve siyasî olayların yoğunluk kazanmasından dolayıdır¹⁸.

Nitekim Mısır meselesinin halledilmesi (1840), boğazlar üzerinde Londra Antlaşması'nın imzalanması (1841) Osmanlı hükümetinin reformlarla uğraşmasına fırsat vermiş; diğer taraftan reformcuların önderi durumunda bulunan Mustafa Reşit Paşa'nın 1846'da sadrazam oluşu, eğitim alanında bazı girişimlerin başlamasını kolaylaştırmıştır. Zira Mustafa Reşit Paşa, gerçekleştirmeyi tasarladığı reformların garantisi olarak Avrupa tarzında kurulacak okullarda ve Avrupa'da yetişecek gençleri görmektedir. Bu bakımdan çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmasını, tarihî bir zorunluluk olduğu kadar, bir hayat meselesi olarak düşünmektedir. Padişah Abdülmecit'in de eğitim alanında yapılacak reformları desteklemesi, eğitim alanında yeni bir hamlenin başlatılmasında büyük katkı sağlamıştır. Tanzimat Fermanı'nda öngörülen reformların, askerî alan hariç, diğer alanlarda gerçekleştirilemediğini gören Abdülmecit, 1845'te Bâb-ı Âli'ye giderek sadrazam başta olmak üzere devlet erkânının bu konuya dikkatini çekmiş ve derhal gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Ayrıca

---

¹⁸ KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 8-9.

reform yolunda ilerlemenin şartlarından birinin de eğitime önem verilmesi olduğunu belirtmiştir¹⁹.

Bu bağlamda eğitim alanında atılan en büyük adımlardan birisi olarak 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yayınlanması kabul edilebilir. Nitekim Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış ve eğitimin hemen hemen her konusu ile ilgilenmiş bir kanun mahiyetindedir. İlkokuldan üniversiteye tüm öğretim kademelerinde yapılacak eğitim ve öğretimin özelliklerini; okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını; idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlamaktadır. Ayrıca söz konusu Nizamnâme ile örgün eğitim ilk, orta ve yüksek şeklinde derecelendirilmiştir. Bunlar Mekatib-i Sıbyâniye, Mekatib-i Rüştiye, Mekatib-i İdadîye, Mekatib-i Sultaniye, Mekatib-i Âliye olmak üzere beş kısma ayrılmıştır. Kısacası Maârif Nizamnâmesi, Sıbyân mekteplerinden darülfünuna, medrese dışı eğitimin bütün kademeleri için önemli bir girişimdir. Yine bu Nizamnâme, yabancı okullar ve azınlık okulları ile de ilgili yenilikler getirmiş, söz konusu okulları devlet denetimi altına almıştır²⁰.

Bu gelişmeler içerisinde Osmanlı Devleti'nde kadınlar da göz ardı edilmemiştir. Özellikle Tanzimat (1839) ve bununla birlikte I. Meşrutiyet (1876), II. Meşrutiyet (1908) gibi dönemler Türkiye Cumhuriyeti için önemli tarihi değişimlerin dönemleridir. Bu gelişmeler kadına önceki dönemlere kıyasla yeni ve önemli haklar tanıyarak, kadının toplum içindeki statüsüne değer katmıştır²¹. Bu bağlamda Tanzimat'ın 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi yayınlanıncaya kadarki ilk otuz yılının sistemsiz ve karmaşık olduğu düşünülebilir; çünkü akla gelen, ihtiyaç duyulan okullar açılmış ama neyin nereye konulacağı düşünülmemiştir. Örneğin kızlar için mektepler açılmış; fakat bunun için uygun binalar yapılmamış elverişsiz ve yenilenmeye muhtaç mekânlar tercih edilmiştir. Yine de Tanzimat döneminde kadınların eğitimi için çaba harcayanlar eski tarzda yetişmiş olmakla beraber, kafalarının içi aydınlık devlet adamları, yazarlar, medrese ve mektep öğretmenleridir. Böylece, Tanzimat dönemi-

¹⁹ KODAMAN, *Abdülhamid Devri...*, s. 9.

²⁰ ALTIN, Hamza, "1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, Sayı 13/1, s. 274.

²¹ GÜVEN, İsmail, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları)", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, Cilt 34, Sayı 1-2, s. 61.

nin genel özelliği olan eski malzeme ile yeni bir şeyler yapılması kızların eğitiminde de görülür²².

Osmanlı dönemi yenileşme hareketi içerisinde kadının toplumdaki yeri başlı başına bir çalışma konusu olmakla beraber, şu an için kadına yönelik yalnızca eğitim alanındaki gelişmelere değinilecektir.

1.2.1. Rüştîye Mektebi

II. Mahmut dönemine gelinceye kadar Türk eğitiminde en büyük eksiklik ortaöğrenim kurumlarının olmamasıdır. Bu nedenle çocuklar sadece Sıbyân mektebi öğrenimiyle yetinmişlerdir. Öğretimden bir şey beklemeleri için de çok zamana gereksinim olduğundan, mektep ve medreselere devam eden öğrenci sayısı çok değildir. İstatistiklere göre o dönemde nüfusun ancak %5'i mektep öğrenimi almış durumdadır. Dolayısıyla II. Mahmut eğitime gittikçe artan bir önem verdiği için, 1824 yılında ilköğretim mecburiyetiyle ilgili bir ferman çıkarmıştır²³.

Bunun üzerine ilköğretimle yükseköğretim arasındaki boşluğu doldurmak için mekteplerin üzerinde rüştîyelerin açılması planlanmış ve 1838'de "Mekteb-i Ulum-ı Edebiye" adıyla bir tek mektep ve ayrıca bunun yanında memur yetiştirmek için aşağı-yukarı aynı seviyeden bir "Mekteb-i Maârif-i Adliye" açılmıştır. Bu mekteplere rüştîye denilmesinin sebebi, öğrencilerin burada reşit yaşa gelinceye kadar öğretim görecekları ve bu öğretim ile olgunlaşacakları düşüncesidir²⁴.

II. Mahmut'tan sonra ise Padişah Abdülmecit, 1845'te yayınladığı bir fermanında, "eğitimin din ve dünya açısından herkese gerekli" olduğunu söylemiş ve "halkın cehaletinin giderilmesi gerektiğini", bunun için de Sıbyân ve rüştîye mekteplerinde yeni düzenlemeler yapılacağını, bir darülfünun kurulacağını ifade etmiştir. Bu kurumların ilk ikisinde tüm Osmanlı vatandaşları dinî görevlerini ve kendi işlerinde kimseye muhtaç olmayacak kadar çeşitli hayat bilgilerini öğrenecek, darülfünunda ise daha üst düzeyde dinî ve müspet bilimlerde derinleşeceklerdir. Bu ferman, genel

²² KURNAZ Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi No: 4, 1990, s. 3.

²³ BİLİM, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2002, s. 223-224.

²⁴ MEMİOĞLU, A. Zeki, "İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz", *Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2003, Sayı 21, s. 244.

eğitimin düzenleneceğini, belli bir düzeyde zorunlu olacağını, yeni bir yükseköğretim kurumu açılacağını, bu örgün eğitim içinde herkesin din ve dünya için yeterli veya derinlemesine bilgi edineceğini öngörmektedir. Böylece kızların eğitimine de el atılacaktır²⁵.

Rüştiyeler, Osmanlı Devleti'nde kız çocuklarının Sıbyân/mahalle mektebi üzerine öğrenim görme imkânına sahip olabildikleri ilk eğitim kurumları olmuştur. 1858'de kızların da ortaöğrenim görmesini sağlamak için İstanbul Sultanahmet'te Cevrî Kalfa İnas Rüştiyesi açılmış; ancak bu okul başlangıçta 8-10 yaşına gelen kız çocuklarını okula göndermeye alışkın olmayan halktan fazla ilgi görmemiştir. Kızların okula gönderilmesi için Takvim-i Vekayi' aracılığı ile duyuruda bulunulmuş; özellikle ergenlik çağındaki kızların okula gitmesinin önünde dinen hiçbir engel olmadığı, aksine İslamiyet'in erkeklerin yanı sıra kızların da iyi bir eğitim almasını emrettiği vurgulanmıştır²⁶.

Bu konuda ilk adımı atanlardan birisi, öğretmen okullarının kurucusu Kemal Efendi olmuştur. Kadınların eğitiminin geri kaldığını ve bu haliyle topluma fazla bir olumlu katkıda bulunmadığını öne süren Kemal Efendi şöyle demektedir: "... Osmanlı devletini dinç ve sağlam bir halde ayakta tutacak şey umumi terbiyenin (genel eğitimin) düzeyinin arttırılmasıdır. Şimdiye kadar açılan resmi okullar erkeklere daha çok hak tanımıştır (...). Kız ve erkekler bu nimetten eşit şekilde yararlanmalıdırlar (...). Kadınların daha iyi bir eğitim görmesi, çocuklarını daha iyi yetiştirmelerine yardımcı olacaktır. Bu kuralı yaymak için kızların yeni eğitim sistemiyle eğitilmesi gerekir. Kız çocukları olanların durumu bilmeleri ve kızlarını bu okula yollayıp gereken eğitimi yapturmaları uygun olur²⁷.

Bu çabalar sonucunda öğrenci sayısı her geçen gün artmış, buna paralel olarak Tanzimat'ın son yıllarında İstanbul'da başka kız rüştiyeleri kurulmuştur. Mevcut rüştiyelerde ev idaresi, dikiş, ütü gibi dersler kadınlar tarafından verildiği halde teorik dersler için yeterli sayıda kadın öğretmen bulunamadığından bu dersler yaşlı erkek öğretmenlerce yürütülmüştür. Buna rağmen birçok aile, kızlarını erkek öğretmenlerin görev yaptığı okullara göndermek istememiştir. 1860'lı yıllarda bile kız

²⁵ AKYÜZ, Yahya, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı", Ankara, *Millî Eğitim Dergisi*, 1999, Sayı 143, 12-32, s. 14.

²⁶ ÖZTÜRK, Cemil, "Rüşdiye", İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2008, Cilt: 35, s. 301.

²⁷ GÜVEN, İsmail, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışı)", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Ankara 2001, Cilt:34, Yayın:1, s. 62-63.

rüştiyelerindeki öğrenci sayısının beklenenin altında kaldığı görülmektedir²⁸. Bunun üzerine 1869 Nizamnâmesi kız rüştiyeleriyle ilgili de bazı yeni esaslar getirmiştir.

Buna göre;

- Hane sayısı 500'ü aşan büyük şehirlerde, ahaliyi sırf İslam ve sırf Hristiyan olan yerlerde bir kız rüştiyesi olacak ve ahaliyi muhtelif olan yerlerde ise Hristiyanlar için ayrı Müslümanlar için ayrı birer rüştiye yapılacaktır.
- Öğretmenler kadın olacak, öğretmen açığının olduğu yerde yaşlı ve bilgili hocalardan yararlanılabilecektir.
- Kız rüştiyelerinin eğitim süresi dört yıl olacaktır.
- Bu okullara Sıbyân mektebi şهادetnamesi (diploma) olan kızlar sınavsız alınacak, şهادetnamesi olmayanlar ise imtihan yapılarak başarılı olanlar arasından seçilecektir²⁹.

Nizamnâme'ye göre kız rüştiyelerinin idaresi Maârif Nezâreti'ne verilmiştir ve tatil zamanı şöyledir:

- Müslüman ve gayri Müslim rüştiye mekteplerinin tatil süresi Ağustos'un ilk haftasından üçüncü haftanın bitimine kadar yirmi iki gündür.
- Her rüştiyenin Temmuz başında dersleri tatil olup on beş gün müzakereye ve Temmuz 15'inden 31'ine kadar on beş gün sınava ayrılmıştır.
- Sınavdan sonra mektepler tatil olup Ağustos'un 23. günü tekrar açılacaktır.
- Müslüman rüştiyeler için Ramazan'ın üçüncü haftası başından, Şevval'in birinci haftasının sonuna kadar on beş gün ve Kurban Bayramı için bir hafta tatil yapılacaktır.
- Cuma günü ve diğer özel günlerden başka tatil edilmeyecektir.
- Bütün mektepler cülûs-ı hümayuna tesadüf eden özel günlerde tatil edilecektir³⁰.

Ayrıca eğitim-öğretim süresi dört yıl olarak tespit edilen rüştiyelerde Mebâdi-i Ulûm-ı Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Tertib-i Cedide üzere Kavâid-i Arabiye ve Farisiye, Defter Tutmak Usûlü, İlm-i Hesâb, Tersim-i Hutût,

²⁸ ÖZTÜRK, "Rüşdiye", s. 301.

²⁹ DEMİR GÖRÜR, Emel, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, Cilt 8, Sayı 36, s. 312.

³⁰ BİLİM, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi...*, s. 165-172; GÖRÜR, "İnas Rüşdiye Mektepleri...", s. 313.

Mebâdi-i Hendese (Geometrinin Başlangıcı), Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya ve Jimnastik gibi daha çok yaşam için gerekli dersler eklenmiştir³¹.

1870'e gelindiğinde İstanbul Sultanahmet'te kız rüştiyelerine öğretmen yetiştirmek için bir kız öğretmen okulu (Dârümuallimât) açılmıştır. Bu okulun açılışı İslam dünyasında kadınların eğitimi için olduğu kadar çalışma hayatı ve sosyal statü edinme bakımından da bir dönüm noktası teşkil eder. Böylece kadınlara rüştiyeden sonra öğrenimlerini sürdürerek öğretmen olma ve ücretle kamu kurumlarında çalışma yolu açılmıştır³². Yine o yıl içinde İstanbul ve 1878'de Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinin açılmış olması da kızları okutma konusunda atılmış önemli bir adımdır. 1873 yılına gelindiğinde Dârümuallimât'tan 17 öğrenci mezun olmuş ve bunlardan Fahriye, Münire, Fatma, Nigar, Zehra ve Hatice Hanımlar kız rüştiyelerine muallim olarak atanmışlardır. Böylece kız rüştiyelerinde nakış dersi dışındaki derslere giren bayan hocalara ilk kez 1873 tarihinde rastlanmış olur. Nitekim bu kişiler Türk eğitim tarihinde ilk kadın muallimler olarak tarihe geçmişlerdir³³.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde, kadınlara sunulan eğitim imkânları önce başkent sonra büyük kentler, sonra da kasaba ve köylere doğru yayıldığı için, bu imkânlardan yararlananlar da buralarda oturan bazı ailelerin kızları olmuştur. Örneğin, 1869 tarihli Maârif Nizamnâmesi'nde kız rüştiyelerinin şimdilik İstanbul'da sonra da vilayet merkezlerinde açılacağı açıkça belirtilmiştir. Böylece kırsal yörelerdeki geniş halk kesimlerindeki kız çocukları Cumhuriyet'e kadar bu eğitimden yararlanmamıştır. Bunun sonucu olarak da kızlar için açılan öğretmen okullarında İstanbul'da ve bazı büyük kentlerde oturan varlıklı ve orta halli ailelerin çocukları okuma imkânı bulmuştur³⁴.

1.2.2. İptidaî Mektebi

Tanzimat devrinde, kurumlarda ve fikirlerde meydana gelen ikilik ve bunun kaçınılmaz sonucu olan eski-yeni mücadelesi eğitim alanına da yansımıştır. Bu mü-

³¹ AYDIN, Mithat, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *History Studies*, Ankara 2014, Cilt 6, Sayı 5, s. 53.

³² ÖZTÜRK, "Rüşdiye", s. 301; AKYÜZ, Yahya, "Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı'da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi", *Tarih ve Toplum Dergisi*, İstanbul 2000, Cilt 33, Sayı 195, s. 40.

³³ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 457-459; GÖRÜR, "İnas Rüşdiye Mektepleri...", s. 313.

³⁴ AKYÜZ, "Öğretmenlik Mesleği...", s. 40.

cadelenin ilköğretim, yani Sıbyân okulları üzerinde şiddetli olması gerekirken bunun tam tersi olmuş, bu okullar Evkaf Nezâreti ile Şeyhü'l-İslâmîlığın nüfuzuna terk edilmiştir. Yeni açılan okullar ise Tanzimatçılara bırakılmış, eğitimde fiilen yaratılan bu durumdan da en fazla ilköğretim zarar görmüştür. Bunun sorumluları olarak ise ilköğretimin eğitim hayatındaki yerini ve önemini kavrayamayan Tanzimatçılar olduğu³⁵ düşünülse de Osman Nuri Ergin bu görüşe katılmayarak şunları beyan etmektedir: “*Tanzimatçıların mektep ıslahatına Sıbyân mekteplerinden başlamayarak onları olduğu gibi bırakıp yeniden rüştiye mektepleri açmış olmaları sürekli tenkit edilse de bu tenkit pek de yerinde değildir; çünkü Cevdet Paşa'nın yazdığı gibi, bu mektepler kutsal birer mabetmiş gibi mutaassıplar gürûhu, dinsiz saydıkları Tanzimatçıları bunların yanına asla yaklaştırmamışlardır. Yeni açılan rüştiyelerde bile resimdir, küfriyattır diye haritaları abdesthanelere attırtan bu gürûh elbette Sıbyân mekteplerine el sürdürmemiştir.*”³⁶

Netice itibariyle Sıbyân okulları uzun yıllar, ıslahat hareketlerinin dışında kalmış, bununla beraber 1862-1863 yıllarında Sıbyân mekteplerinin ıslahı ele alınmıştır; çünkü çağdaşlaşma yönünde ümitlerini rüştiyelere bağlayan Tanzimatçılar, Sıbyân mekteplerinin rüştiyelere iyi talebe verecek seviyeye getirilmesini ve aynı zamanda iptidaî adıyla yeni ilkokulların açılmasını zarurî görmüşlerdir³⁷. Nitekim iptidaî mektepleri adında, Sıbyân mekteplerine eş yeni tarz mektepler açılmıştır.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden sonra, devlet ilköğretim alanında mütereddit de olsa şu siyaseti takip etmiştir:

1. Yapılacak yenilikleri kolayca uygulamak için, Sıbyân okulları dışında, iptidaî okulları açmak;
2. Sıbyân okullarını tedricen ve muhafazakâr zümrelerin dikkatini çekmeden usûl-ü cedit üzere ders veren bir duruma getirmek.

Bu siyasete uygun gerekli ders programları, diğer talimatnameler ve kitaplar hazırlanmış; ancak uygulama alanı sınırlı olmuştur³⁸.

İptidaî mekteplerini bitirip de rüştiyeye girecek olanların “*Kur'ân-ı Kerim'i layıkıyla okumuş ve İlmihâl ve tecvidi güzel öğrenmiş ve Türkçe yazı okumağa iktidar kazanmış*” olmalarının kabul şartı olarak tespit ve ilân edilmiş olduğuna bakılırsa

³⁵ KODAMAN, *Abdülhamid Devri...*, s. 66.

³⁶ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 460.

³⁷ KODAMAN, *Abdülhamid Devri...*, s. 66.

³⁸ KODAMAN, *Abdülhamid Devri...*, s. 67.

o zamanlarda iptidaî mekteplerinde beklenen amacın ve programın yalnız bundan ibaret olduğu düşünülmektedir³⁹.

İşte Maârif Nezâreti'nin iptidaî mektepleriyle uğraşması bu tarihlerde bu suretle başlar ve gittikçe merkezlerle o merkezlere bağlı mekteplerin sayısı çoğaltılarak bunlar rüştiyelere iyi talebe yetiştirecek birer yardımcı kurum haline getirilmişlerdir. Sıbyân mekteplerinin ıslahı veya yeniden iptidaî mekteplerinin açılması hakkında yalnız İstanbul için değil bütün memleket için en geniş adım 1871 yılında atılmıştır⁴⁰. Yeni öğretim şeklini denemek üzere, 1873 yılında Cevdet Paşa'nın Maârif Nazırlığı sırasında İstanbul'da Nur-ı Osmaniye Cami içindeki kârgir binada ilk örnek iptidaî mektebi açılmıştır⁴¹.

II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı ilkokullarında bir “usûl-ü cedit” tartışması başlamış; eski ve yeni usul ile öğretim metodu karşısında ilkokul öğretmenleri arasında fiilî tecavüzlere varan sert çekişmeler olmuştur. Yönetim yeni usul taraftarlarını tutmuş, eski usul taraftarları da vakıflara sığınmışlardır. O zaman Rusya yönetimindeki Türk topraklarında yankılanan hatta esas gelişimini, mücadelesini orada sürdüren ilköğretimdeki bu usul-ü cedit, o zaman bize göre yeni ama Avrupa'nın çoktan terk ettiği bir eski metottur. Bu hareketin temel esasları şunlardır:

- İlkokul, medreseden ayrılacaktır.
- İlkokulların kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve karısının öğretiminden kurtarılacaktır.
- Öğretmen sadece “hediye” değil “aylık” (maaş) alacaktır.
- Okuma-yazma öğretiminde “heceleme” usulü terk edilecek ve “usûl-ü saftiye” veya “meddiye” denilen yeni usul okuma getirilecektir. Bu usul, her harfi ayrı ayrı değerlendirerek harf üzerinden okuma öğretmek demektir.
- Eskiden yalnız okuma öğretimine önem verilmekte, yazma hünlerine pek önem verilmemekteydi. Özellikle kızlara okuma yazma öğretilmiyordu; ancak yeni usul, yazıya ve kızlara da yazı öğretilmesine önem verilmesini istemektedir. Ayrıca kız çocukları için ayrı ilkokullar açılması istenmektedir.

³⁹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 465.

⁴⁰ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 466.

⁴¹ GÖKMEN, Ertan, “Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2008, Sayı 23, s. 155.

- Öğretim bu programa göre yapılacak ve her yaşa göre ders kitapları yazılacaktır. Bu konu da, eski ve yeni usul taraftarları arasında çok sert tartışmalara neden olmuştur⁴².

İlköğretimin zorunluluğu konusunda XIX. yüzyıl ortalarından beri bazı çalışmalar ve girişimler görülse de ilköğretim paralı olmakta devam ediyordu. II. Meşrutiyet döneminde politik zorlamalar dolayısıyla da devletin ilköğretim politikası etkinleşmeye başlamıştır. Malî yardımlar, öğretmen meselesi, okul yapımlarına ve öğretim araç ve gereçlerine katılmalar şeklinde devlet, ülkedeki ilköğretimi kontrol altına almaya çalışmıştır. Genel bir ilköğretim yasası çıkarma çalışmalarına girişilmiş, ilköğretim müfettişleri getirilmiştir. İlköğretimin zorunlu ve parasız olma ilkele-ri herkesçe kabul edilmeye başlanmıştır⁴³.

1.2.3. Islahhâneler

Tanzimat döneminde Müslüman ve gayri Müslim öksüz, yetim, kız ve erkek çocukların korunup eğitilmesi ve topluma kazandırılması düşüncesi ile Tuna Valisi Mithat Paşa⁴⁴ 1863'te Niş'te, 1864'te Rusçuk ve Sofya'da Islahhâne⁴⁵ adıyla okullar açmıştır. Bu çerçevede kızlar için bir Islahhâne 1865'te Rusçuk'ta açılması planlanmış bu süreç 1873 yılında gerçekleşmiştir⁴⁶. Sonra bu okullar İstanbul ve diğer bölgelerde de açılmıştır. Daha sonra Kız Sanayi Mektebi adını alacak olan bu okul-

⁴² ERGÜN, "Medreseden Mektebe...", s. 745.

⁴³ ERGÜN, "Medreseden Mektebe...", s. 746.

⁴⁴ "Midhat Paşa henüz on iki on üç yaşlarında iken babası Vidin ve Lofça'da naip görevlerinde bulunuyordu, ıslahhânelerin kurulduğu bu bölgeleri daha küçük yaşlarda iken tanıma fırsatı bulmuştu. Bâbüâli'nin merkez kalelerinde ve çeşitli taşra memuriyetlerinde görev aldıktan sonra Şubat 1850'de meslek yaşamında belirleyici bir rol oynayan Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'na geçiş yapmıştı. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de yöneticilik görevinde iken dönemin Tanzimat önderlerinin bulunduğu komisyonda, Balkan devletleri olma yoluna girmiş bölgelerin yeniden merkeze sıkı bir şekilde bağlanması yolları tartışılıyor ve bölgedeki Rus nüfuzunun etkisiz bırakılması konusunda projeler üzerinde mesai harcanıyordu. Midhat Paşa, 1854 yılından sonra bölgeye birçok defa giderek komisyonun kararlarını uygulamak konusunda önemli başarılarla imza atmıştı". KOÇ, Bekir, "Osmanlı Islahhânelerin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2007, 113-127, , 6 (2), s. 113.

⁴⁵ ÖZTÜRK, Cemil, "Islahhâne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, Cilt 19, s. 190-191. Osmanlılarda kimsesiz ve fakir çocuklara mesleki eğitim vermek için kurulan ve daha sonra sanat mektepleri haline dönüşen kurumların adı.

⁴⁶ YILDIRIM, Mehmet Ali, *Dersâadet Sanayi Mektebi (İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926)*, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2013, s. 26-27.

larda kızlara bazı zanaatlar ve el işleri öğretilmiştir;⁴⁷ ancak kız çocukları için İslahhâne'ye giriş şartı on yaşından büyük, öksüz ve yetim veya ebeveyninden yalnız biri hayatta ve çalışamayacak durumda olması gerekmektedir⁴⁸.

İlk ıslahhâneye alınan öğrencilerin sadece korunmaya muhtaç çocuklardan oluşması, Mithat Paşa'yı bu alanda da, somut çözüm üreten ilk devlet adamı yapmıştır; çünkü bu tarihe kadar, herhangi bir devlet himayesinden mahrum bulunan yetim, öksüz veya ana-babaları kendilerine bakamayacak durumdaki çocuklar, sokaklarda aç ve perişan halde yaşama mücadelesi vermişler ve bunların pek çoğu, küçük yaşta bir suç işleyerek hapse düşmüşlerdir. Paşa'nın görev ve sorumluluk alanına giren kazalarda bu problem, daha da artmıştır. Bundan dolayıdır ki O, gerek Niş ve gerekse Tuna valisi olduktan sonra 1864'te açtığı Rusçuk ve Sofya İslahhânelerinde göçmen çocuklarına öncelik vermiştir. 24 Ocak 1864'te Bâb-ı Âli'ye yazdığı konuyla ilgili bir tezkerede, Niş İslahhânesi'ndeki 41 öğrenciden 3'ünün cinayet ve hırsızlıktan mahkûm olmuş çocuklardan meydana geldiğini bildirmektedir. Paşa burada verilen eğitimin amacının, öğrencilerini meslek sahibi yapmak ve insanî değer ve davranışlarla donatarak topluma kazandırmak olduğunu, bu nedenle okulun "ıslahhâne" olarak adlandırıldığını kaydetmektedir⁴⁹.

İslahhânelere Dair Nizamnâmede dersler, Elifba, Amme ve Tebâreke Cüzleri, Kur.,an, İlmihâl, Risâle-i Ahlâk, Edebiyat, Sülûs ile Rika hatlarından oluşan yazı dersleri, Hesap ve Defter Tutma Usûlü olarak düzenlenerek standart hale getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim ileriki yıllarda Arapça ve Farsçanın yanı sıra ıslahhânelerde teorik derslerin, genel olarak Nizamnâmede öngörülen programa göre okutulduğu görülmektedir⁵⁰. Teorik derslerin yanı sıra öğretilen temel meslekler ise terzilik ve kunduracılıktır. Ayrıca büyüklüğü, imkânları, bulunduğu yerdeki hammadde ve tüketim potansiyeline göre Debbâğat (dericilik), Marangozluk, Dokumacılık, Matbaacılık, Dikiş Makineciliği (tamir-bakım), Urgancılık, Saraçlık, Arabacılık, Boyacılık,

---

⁴⁷ ÖZTÜRK, Cemil, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu-I: İslahhâneler", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 427-442; ÜREKLİ, Fatma, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan 2002, Cilt 2, Sayı 3, s. 395; AKYÜZ, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi...", s. 20; YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar", *XII. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 50.

⁴⁸ ŞAFAK, Nurdan, "Osmanlı'da Yetim ve Fakir Çocuklar İçin Eğitim Kurumları", *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, İstanbul 2011, Yıl 1, Sayı 3, s. 107.

⁴⁹ ÖZTÜRK, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim...", s. 430-431; YAZICI, "Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının...", s. 49.

⁵⁰ YILDIRIM, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 190.

Hasırcılık, Demircilik, Kondüktörlük gibi popüler ve geleneksel meslekler ıslahhânelerin programlarında yer almaktadır. Dokumacılık eğitimi Muhtab (kıl kilim), Çülha (bez), Şal ve Aba üzerine verilirken Mürettiblik (dizgicilik), Mücellitlik (ciltçilik) ve Litoğraflık (tabaat-basım) matbaacılığın alt dallarını oluşturmaktadır. Kızlara yönelik meslekî eğitimin temelini ise yine Terzilik (dikiş) oluştururken aynı zamanda Rusçuk Kız Islahhânesi'nde Piyano dersi de verilmektedir⁵¹.

Gerek bina yapımı, gerek öğrencilerin masrafı ve gerekse idarenin devamı için ıslahhânelerin gelirleri büyük oranda yerel yönetimlerin buldukları kaynaklarla temin edilmektedir. Kimsesiz çocuklara yönelik bir nevi hayır kurumları da olduklarından dolayı kuruluş aşamasında en büyük destekçileri ise hayırsever ahalidir. Nitekim açılan hemen her ıslahhânenin bir bağış listesi bulunmaktadır. Ayrıca Tuna Vilâyeti örneğinde olduğu gibi ülke geneline yayılmaya başlayan ıslahhânelere yine yerel çözümlerle daimî gelir kaynakları temin edilmektedir⁵². Ayrıca Islahhânelere Dair Nizamnâme öğrencilerin bütün barınma, beslenme ve giyim ihtiyaçları ile kâğıt, kalem, mürekkep, sabun vb. gereçlerinin parasız olarak, okul yönetimi tarafından sağlanmasını öngörmektedir⁵³.

Mezun olan öğrenciler, istedikleri kadar ıslahhâne kalıp ücret karşılığında çalışabilmektedirler. Bunun yanı sıra diğer vilayetlerde de tahsil gördükleri sanat dalına göre istihdamda tercih önceliğine sahiptirler. Ayrıca mesleğini dükkân açmak suretiyle icra etmek isteyen mezunlara ise ıslahhâne idaresi tarafından ödünç sermaye verilmekte ve her konuda yardımcı olunmaktadır; ancak dışarıda iş yapanların sermayelerini olumlu kullanıp kullanmadıkları takip edilerek bir problem görüldüğünde müdahalede bulunmaktadır⁵⁴.

Yapısı ve işleyişi bakımından çok önemli olan bu kurumlar Cumhuriyet dönemine kadar faaliyet gösterecek olan sanayi mekteplerine zemin ve model oluşturmuştur. Nitekim 1868'de İstanbul Sultanahmet'te açılan Mekteb-i Sanayi ile 1869'da Yedikule'de hizmete giren Kız Mekteb-i Sanayii de yine yetim, öksüz ve kimsesiz çocuklara mesleki teknik eğitim vermek amacıyla kurulmuştur; fakat bunlar Islahhânelere göre daha gelişmiş durumdadır. II. Abdülhamit devrinde diğer vilayetlerdeki ıslahhâneler de sanayi mektebi haline getirilmeye başlanmıştır. Ayrıca İstan-

⁵¹ YILDIRIM, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, s. 191-192; ÖZTÜRK, Cemil, "Islahhâne", s. 190.

⁵² YILDIRIM, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, s. 180; ÖZTÜRK, "Islahhâne", s. 191.

⁵³ ÖZTÜRK, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim...", s. 435.

⁵⁴ YILDIRIM, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, s. 198-199.

bul'da korunmaya muhtaç çocuklar için Islahhâne tarzında bir Darülhayr-ı Âlî kurulduysa da bu okul II. Meşrutiyet'in başında kapatılmıştır⁵⁵.

1.2.4. Azınlık ve Yabancı Kız Mektepleri

Tanzimat döneminden önce ve bu dönemde ülkede açılan azınlık ve yabancı özel öğretim yapan birçok kız okulu mevcuttur. Nitekim 1839'da İstanbul'da Fransızların açtığı 19 kız okulu vardır⁵⁶. Çok geçmeden 1845 yılında Ermeni Kızları Misyon Talim Okulu adıyla anılan bir okul da Protestan cemaat tarafından açılmıştır. Hatta Protestanlara yakın bazı Ermenilerin kızları için bir de yatılı bölüm oluşturulmuştur. Okulun ilk mezun ettiği kız öğrenciler, kendi cemaatlerinin bulunduğu yerlerde faaliyet gösteren birçok ilkokulda öğretmen olarak görev yapmışlardır⁵⁷.

İstanbul ile kalmayıp Anadolu'da da faaliyete geçen söz konusu okullardan ilki Amerikan misyoner merkezi olan Harput'ta 1852'de kurulmuştur. Aynı yerde 1878'de açılan Osmanlıların Fırat Koleji dedikleri Ermenistan Koleji, Protestan papazı yetiştirmek ve Ermenilere dilleri, tarihleri ve edebiyatları ile milliyetleri hakkında bilgiler verecek programları takip eder. Aynı dönemde Merzifon'da, yerlilerden bir kız tarafından babasının dokuma atölyesinde hepsi Ermeni ailesine mensup 30 ile 32 arasında değişen sayılarda öğrenciye sahip bir kız okulu⁵⁸; İzmir'de Uluslararası Kolej ile kızlar için açılan Amerikan Koleji; 1870'lerden sonra Antep'te kız çocukların eğitimine önem vermeye başlayan, kadınlardan seçilen bir grup Amerikalı öğretmen tarafından faaliyete geçen,⁵⁹ Maraş'ta da mevcut olan Merkezi Türkiye Kolejleri; Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü; 1871'de İstanbul'da açılan Arnavutköy Amerikan Kız Koleji gibi kolejler öncelikle Hıristiyan azınlıkların çocuklarını eğitmişler ve ardından onların Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarını sağlamışlardır⁶⁰.

⁵⁵ ÖZTÜRK, "Islahhâne", s. 191.

⁵⁶ AKYÜZ, "Osmanlı Son Döneminde...", s. 16.

⁵⁷ ALAN, Gülbadi, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, s. 144.

⁵⁸ ALAN, *Merzifon Amerikan Koleji...*, s. 82.

⁵⁹ ÇUKUROVA, Bülent, "Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 2007, Sayı 40, s. 618.

⁶⁰ SEZER, Ayten, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e; Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, Cilt 16, Özel Sayı, s. 175.

Açılan bu yabancı kız okulları esas olarak orta öğretim düzeyindedir. Özellikle varlıklı Türk ailelerinden buralara kızlarını gönderenler az değildir. Bu okulların Türk kızlarını çekmesi, bugün de olduğu gibi, oralarda devlet okullarından daha disiplinli ve etkili öğretim yapılması ve bir-iki yabancı dil öğretilmesidir⁶¹.

Osmanlı ülkesindeki azınlık ve özellikle yabancı kız okullarında birçok Türk kızı öğrenim görmüştür. Bunlar yabancı dil bilen, Batı'yı tanıyan aydın bir kadın kitlesinin oluşmasına ve eğitimdeki yenileşmelere katkıda bulunmuşlardır; ancak, bu okullarda okuyan kızlardan bazılarının din ve milliyet bağlarının zayıfladığı da görülmüş ve bunlar kendi toplumlarından ve değerlerinden uzaklaşmışlardır⁶².

1.3. Meşrutiyet Dönemi

1.3.1. Mekteb-i Sultanî

Ortaöğretim kurumu olarak tasarlanan rüştiyeler Tanzimat Dönemi içerisinde ülke genelinde yaygınlaştırılmış; ancak ortaöğretim düzeyinde öğretim ihtiyacına cevap veremeyince rüştiyelerden daha üst düzeyde öğretim yapmak üzere yeni bir okulun açılması konusu gündeme gelmiştir⁶³. 1867'de Avrupa gezisine çıkan Abdülaziz'in, edindiği izlenimlerle yurda dönünce "Fransa'daki liselerin eğitimini ve fenlerini verecek, her sınıf uyruklardan memleket hizmetine ehliyetli insanlar yetiştirecek, Türkçe ve Fransızcanın eşit düzeylerde okutulacağı" okulun açılması kesinleşmiş ve çok geçmeden 15 Nisan 1868 tarihinde, Galatasaray Sultanîsi açılmıştır. Tevfik Fikret'e göre Galatasaray Sultanîsi; "Doğu'nun Batı ufkuna açılan ilk penceresi" olmuştur⁶⁴.

Söz konusu sultanî, her sınıf Osmanlı tebaası çocuklarının girebileceği, ortaöğretim düzeyinde olan ve mezunlarının yüksekokullara gidebilecekleri bir okuldur. Beş yıllık eğitim sürecinin ardından öğrenciler, yeteri derecede öğrenim görmüş olanların arasından sınavla seçilerek sınıflara yerleştirilmektedir. Okula kabul edilirken istenen düzeyde olmayanlar üç yıl süren hazırlık sınıfını tamamladıktan sonra

⁶¹ AKYÜZ, "Osmanlı Son Döneminde...", s. 16; BİLİM, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi...*, s. 403.

⁶² AKYÜZ, "Osmanlı Son Döneminde...", s. 16.

⁶³ DEMİREL, Fatih, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultâniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2012, Cilt XXVII, Sayı 2, s. 340.

⁶⁴ SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 85.

asıl sınıflara dâhil edilmektedir⁶⁵. Mekteb-i Sultanî’de dersler; esas itibariyle Fransızca olmakla beraber bazı dersler Türkçe gösterilmektedir. Bunun yanı sıra mektebin müdürü ve hocaları Fransız’dır⁶⁶. Bu sebeple Osmanlı Musevileri, Türkçe dersinin olmadığı mazeretiyle gençlerini göndermemişlerdir⁶⁷. Hatta Namık Kemal da Türk dili ve Osmanlı kültürüne çok az yer verildiği için, okulu tenkit etmiştir⁶⁸.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, okulları önceden de olduğu gibi, ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye ayırmıştır. Bu derecelendirmede ilköğretimi, Sıbyân ve rüştiye mektepleri; ortaöğretimi, idadî ve sultanî mektepleri; yükseköğretimi ise âlî mektepler oluşturmaktadır. Nizamnâmede âlî mektepler, Darülmualimîn, Dârülmualimât ile çeşitli fen ve sanayi mektepleri olarak belirlenmiştir⁶⁹.

Sultanîlerin, âdî ve âlî olmak üzere, iki kısımdan oluşması kararlaştırılmış ve vilayet merkezlerinde açılmaya başlanmıştır. Âdî kısım idadî derslerini, âlî kısım ise sultanî derslerini içermektedir. Âlî kısım da biri edebiyat, diğeri ulûm ve fûnûn olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öğretim süresi, üçü âdî, üçü âlî olmak üzere altı yıldır. Sultanîlere idadî ve rüştiye mezunları kabul edilmekte olup idadî mezunları sultanînin âlî kısmına, rüştiye mezunları ise âdî kısmına kaydedilmektedir. Buradan hareketle, sultanîlerin âdî kısmının idadî seviyesinde olmasının planlandığı söylenebilir. Sultanî sınıf ve mezuniyet sınavları, rüştiye ve idadîlerde olduğu gibi yapılmaktadır. Sultanî diploması ve mülazemet rüusu alanlar, bu belgeleri ibraz ederek hem sözlü hem de yazılı olarak yapılan mezuniyet sınavına girmekte ve bu sınavda başarılı olanlara Maârif Nezâret-i Celilesi’nden mezuniyet rüusu verilmektedir⁷⁰.

II. Meşrutiyet’e kadar kızlar için yükseköğrenim veren öğretim kurumu bulunmamaktadır. Eksikliği duyulan bu kurumlar, Meşrutiyet’in ilanından sonra açılmaya başlamaktadır. 1911 Aksaray yangınında kül olan Kız Öğretmen Okulu’ndan sonra aynı kadroyla 1913’te Kız İdadîsi kurulmuş, 1913-1914 öğretim yılında da sultanîye çevrilen okulun öğretim süresi, beş yıllık ilkokul üzerine beş yıl da orta öğretim vermek üzere toplam on yıl olarak belirlenmiştir. Yalnız İstanbul’da açılabil-

⁶⁵ DEMİREL, “II. Meşrutiyetten Sonra...”, s. 340.

⁶⁶ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 482-483.

⁶⁷ SAKAOĞLU, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s. 85.

⁶⁸ BİLİM, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi...*, s. 241.

⁶⁹ DEMİREL, “II. Meşrutiyetten Sonra...”, s. 341.

⁷⁰ DEMİREL, “II. Meşrutiyetten Sonra...”, s. 341.

len on yıllık İnas Sultanîleri, kızlara da erkeklere denk bir eğitim vermeyi, onları yükseköğretime hazırlamayı amaç edinmiştir⁷¹.

Sultanî mektepleri konusunda özellikle Meşrutiyet dönemi, memlekete yeni tip bir kurum daha getirmiştir ki o da erkek liselerinden farklı bir bünye içinde teşkilatlandırılmış bulunan ve devre bölüntüsü olmayan on yıllık “İnas Sultanî”leridir. Kızlar için de erkeklere denk bir orta öğretim sağlamak ve onlara yükseköğretim kurumlarının kapılarını açma düşüncesinin ilk ciddi belirtileri Meşrutiyet’in ilanıyla başlamış, özellikle 1909’da hükümetçe Galatasaray’a benzer çift öğretim dilli bir programı uygulamak üzere açılacak bir kız lisesine tahsis olunan Kandilli’deki Adile Sultan Sarayı’nda, böyle bir okul kurmak için girişilen teşebbüsler uzun zaman genel fikirleri oyalamaktan ileri gidememiştir. Bu konuda ilk ve olumlu olarak 1911’de binası yanan gündüzlü Dârülmua’llimât, Sultanahmet civarında kiralık bir konakta rüştiye üstünde 3 sınıflı bir İnas İdadîsi açılmış, sonradan bu okul 1913-1914 ders yılından itibaren önce İstanbul İnas Sultanîsi adı altında on yıllık bir lise haline getirilmiş, bunun ardından da Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri de kurulmuştur⁷².

Söz konusu bu İnas sultanîlerinin Lisan-ı Osmani adıyla geçen Türkçe ve Edebiyat ders programları, erkek sultanîleriyle aynı olmakla beraber, dokuz ve onuncu sınıflarda erkek sultanîlerinden farklı olarak Kıra’at dersleri okutulmamaktadır. Ayrıca Tarih-i Edebiyyat ve Tenkidat-ı Edebiyyat dersleri de kız sultanîlerinin programına alınmamıştır. Tahrir dersinde ise erkek sultanîlerinde öğrencinin gözlemlerine dayanan, sınırı öğretmen tarafından belirlenen ve açıklanan basit konulu aile mektupları, 7. ve 8. sınıflarda da özel mektuplar, tasvirler, tahkiyeler ve mütalaanameler yazdırılırken, kız sultanîlerinde, kızlara ev ve aile hayatının faziletini, adabını, anne şefkati ve baba himayesini içeren mektup ve yazılar kaleme aldırılmaktadır⁷³.

Sultanî teşkilatı, 1921 yılında İstanbul Hükümeti Maârif Nezâreti tarafından değişime uğramış, yine iki devreye ayrılmışlardır. Devre-i Ula denilen ilk devre sekiz yıldan; Devre-i Saniye denilen ikinci devre ise üç yıldan oluşmaktadır. İki devre arasında da ticaret, ziraat, zanaat gibi mesleğe kısa yoldan atılmak veya ev hanımı yetiştirmek amacıyla oluşturulan bir “sınıf-ı mahsusa” kurulmuş; öğretim süresi erkek ve

⁷¹ İŞIKSALAN, Nilay, “II. Meşrutiyet Dönemi Sultanîlerinde Türkçe ve Edebiyat Öğretimi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 1990, s. 211.

⁷² UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1964, s. 48.

⁷³ İŞIKSALAN, “II. Meşrutiyet Dönemi Sultanîlerinde...”, s. 211-212, 215-217.

kız sultanîleri için eşitlenerek, on bir yıl olarak belirlenmiştir; programları da aynı şekilde belirlenmiştir⁷⁴. 1911'lere gelindiğinde sultanîlere lise adı verilmesi düşünülmüşse de bu ad 1922 sonundan itibaren kabul edilmiştir⁷⁵.

1.3.2. Dârüşşafaka

Daire-i Askeriyye Ruznamecisi Yusuf Ziya Bey'in teşvik ve öncülüğü ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmet Esad Paşa ve Ali Naki Efendi tarafından, diğer unsurlara göre yoksul ve geri kalmış Müslüman halk çocuklarının eğitim ve öğretimine yardımcı olmak üzere 30 Mart 1864⁷⁶ tarihinde Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye adlı bir dernek kurulmuştur. 25 Mart 1872 tarihli Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye Nizamnâmesi'nde cemiyetin vatan sevgisini ve millet gayretini esas alacağı, üyelerinin bu yönde çaba gösterecek şahıslardan oluşacağı belirtilmektedir. Ayrıca söz konusu Nizamnâmede, okutulacak dersler belirlenmekle birlikte ileride bu derslerde değişiklik yapılmasına veya başka dersler ilavesine de imkân verilmiştir⁷⁷. Mektebin kuruluş tarihi daha sonra Dârüşşafaka binasındaki eğitimin başladığı tarih olan 1874 olarak verilmektedir⁷⁸.

Cemiyet ilk faaliyet olarak Yusuf Ziya Paşa'nın şahsi imkânlarıyla tamir edilen Beyazıt'ta Simkeşhane'deki Valide Emetullah Kadın Mektebi'nde bir çırak okulu açmıştır. Kapalı Çarşı'daki esnaf çıraklarına okuma yazma, hesap, sosyal bilgiler ve İslam dini esaslarını öğretmek amacıyla açılan bu mektep büyük ilgi görmüş ve zamanla yetersiz hale gelmiştir. Bunun üzerine Aksaray'daki Ebubekir Paşa Mektebi cemiyetin idaresine verilerek burada da bir şube açılmış ve faaliyeti 1865'ten 1873'e kadar aralıksız devam etmiştir. Çırak mekteplerinde Nizamnâme gereğince dersleri fahri olarak cemiyet üyeleri vermiştir. Üç sınıftan oluşan mektepte okuma yazma, İlmihâl, Kur'ân, Türkçe gramer, kompozisyon, matematik, tarih ve coğrafya gibi

⁷⁴ İŞIKSALAN, "II. Meşrutiyet Dönemi Sultanîlerinde...", s. 215.

⁷⁵ İŞIKSALAN, "II. Meşrutiyet Dönemi Sultanîlerinde...", s. 180-181.

⁷⁶ Bu tarih Namık Kemal Şahbaz ve Hasan Bağcı tarafından kaleme alınan "Halka Okuma Yazma Öğretmede İlk Önemli Kurum; Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları" adlı makalede 30 Mart 1865 olarak geçmektedir. Bkz. ŞAHBAZ, Namık Kemal, BAĞCI, Hasan, "Halka Okuma Yazma Öğretmede İlk Önemli Kurum; Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları", *Ege Eğitim Dergisi*, İzmir 2008, Cilt 9, Sayı 1, s. 25.

⁷⁷ AYHAN, Halis, MAVİŞ, Hakkı, "Dârüşşafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, Cilt 9, s. 7.

⁷⁸ KEÇECİ KURT, Songül, "Bir Eğitim Öncüsü: Darüşşafaka", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bolu 2012, Cilt 12, Sayı 2, s. 161.

dersler okutulmakta olup kitap ve her türlü ders aracı öğrencilere parasız sağlanmaktadır. Türkiye’de ilk halk mektebi sayılan bu çırak mekteplerinin eğitimi 1864’ten 1873’e kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra çırak mekteplerinin niçin kapatıldığı kesin olarak bilinmiyorsa da Maârif Nazırı Münif Paşa’nın adı geçen mektep binasını 1873’te cemiyetin elinden almasının veya söz konusu mektebi Dârüşşafaka ile birlikte yürütmenin zorluklarının bunda rolü olduğu tahmin edilmektedir⁷⁹.

Dârüşşafaka’nın inşasına 1867’de başlanmış ve 1872’de bitirilerek kapılarını yetimlere açmıştır. Dârüşşafaka zamanın hükümdarı Abdülaziz’in ve Osmanlı Hükümeti’nin, Mısır Hıdivi’nin, devletin büyük memurlarının, halk kütlesinin ve hatta hükümet ile Müslümanların gösterdikleri ilgiden dolayı bir kısım yabancı malî kurumların vermiş olduğu toplam 35.000 altın lira ile yapılmakla beraber plânını Dolmabahçe Sarayı Mimarı Ohannes Kalfa yaptırmıştır. Dârüşşafaka, doğrudan doğruya mektep olarak yapılan binaların ilklerindedir. Yarısında kız, yarısında erkek yetimler okutulmak üzere aynı taksimat ve tertibatı haiz iki kısım üzerine yapılmış ve idaresi için de hükümetçe bir hayli vakıf ile gelirler terk ve tahsis olunmuştur. Tahsis edilen gelirlerin yanı sıra hükümetçe erzak yardımı yapılmış, birçok hayırsever tarafından önemli miktarda emlak ve akar vakıfların gelirleri de bağışlanmıştır⁸⁰.

Dârüşşafaka’nın kuruluş amacı Müslüman fakir ve yetim çocukların sefaletten kurtarılması olduğundan erzakının fazlası ile temin edilmesi devletin öncelikli işlerinden birisi olarak kabul edilmişti. Buradaki çocuklar korumaya muhtaç olarak görüldüğünden erzaklarının ambarlarda sürekli ve yeterli miktarlarda bulunması için ilave tedbirler alınmıştı. Çocukların her türlü ihtiyacı düşünülmüş hatta erkek çocukların sünnetleri şehzadeler veya üst düzey yöneticilerin çocuklarıyla beraber yapılmış ve Dârüşşafaka’nın diğer öğrencilerine de bu vesile ile ziyafetler verilmiştir⁸¹.

Söz konusu mektebin idaresi ve okutulacak dersler hakkındaki Nizamnâme, okula on yaşından büyük olmayan yetim ve fakir Müslüman çocukların alınmasını, okulun ve öğrencilerin her türlü masraflarının Cem’iyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye’ce karşılanmasını, bir idare, bir de eğitim kurulu oluşturulmasını, mektebin ve talebelerin durumu ile yakından ilgilenmek üzere bir müdür, bir de müdire tayin edilmesini öngörmektedir. Nizamnâmede öğrencilerin askeriyede ve devlet dairelerinde çalış-

⁷⁹ AYHAN, MAVİŞ, “Dârüşşafaka”, s. 7.

⁸⁰ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 488-489; KEÇECİ KURT, “Bir Eğitim Öncüsü...”, s. 161.

⁸¹ GÜMÜŞSOY, Emine, “Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet; Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir 2007, Cilt 8, Sayı 2, s. 186.

malarına imkân verecek şekilde eğitilecekleri ve geceleri okulda kalacakları belirtilmiştir. Dârüşşafaka'ya başlangıçta kız öğrencilerin de alınması düşünüldüğünden mektep binası iki taraflı yapılmış; ancak o sırada bazı sakıncalar ileri sürülerek kız çocuklarının Dârüşşafaka'ya alınması Osmanlı Devleti döneminde mümkün olmamış, bu Cumhuriyet döneminde gerçekleşebilmiştir⁸².

Mektepte okutulan dersler şunlardır: Türkçe Okuyup Yazmak, Sarf ve Nahv, Arabî, Mantık-ı Meani, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İlm-i Hesap, Hendese-i Cebir, Hendese-i Resmîye ve Menazir, Müsellesat-ı Müsteviye, Topoğrafya, Hikmet-i Tabiiyye, Kimya, Tarih-i Tabii, Makine, İlm-i Heyet, Kavanin-i Devlet-i Âliye, İlm-i Servet, Defter Tutmak Usûlü'dür. Kızlar için ise okutulması düşünülen dersler ise şunlardır: Türkçe Okuyup Yazmak, İlm-i Akaid, Sarf ve Nahv, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, İlm-i Hesap, Hendese-i Resmîye, Tarih-i Tabii, Defter Tutmak, Dikiş ve her nevi El İşleri, Nakış, İdare-i Beytiyye, Musiki⁸³.

Dârüşşafaka'nın eğitim ve öğretim programı devrin iptidai, rüştiye ve idadi programlarını içine alacak şekilde hazırlanmakla birlikte Maârif Nezâreti'ne bağlı okullarda uygulanan programların çok üstündedir. Nizamnâme'de dersler sekiz yıllık olarak ve özellikle Dârüşşafaka'da okutulmak üzere programlanmıştır. Birinci sınıfın dersleri, öğrencilerin rüştiye programını takip edebilmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmiş, son iki sınıfın dersleri ise öğretim seviyesi bakımından yüksekokul programına göre hazırlanmıştır. Bu bakımdan Dârüşşafaka'nın son iki sınıfı âlî derece kabul edilmiş ve 1873-1894 yılları arasında mektebi bitirenler yüksekokul mezunu sayılmıştır⁸⁴.

II. Meşrutiyet sonrasında İttihatçılar Dârüşşafaka'ya özen göstermiş, eğitim ve öğretimi yeniden yapılandırarak daha çağdaş bir anlayış sergilemişlerdir. Bu konudaki gelişmeler I. Dünya Savaşı dönemine girilmesiyle kesintiye uğramış, Dârüşşafaka için de zor bir dönem başlamıştır. Savaş döneminde Dârüşşafaka yeniden İslam öğelerini öne çıkararak Dârüşşafakatü'l-İslamiye olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Dârüşşafaka ekonomik açıdan büyük sıkıntı içine girmiş olsa da İttihatçılar bu konuda da okulun yaşaması konusunda gayret sarf etmişlerdir. I. Dünya Savaşı Dönemi'nde cemiyet ve okul için olumlu gelişmeler de söz konusu olmuştur. Taşra Talimatnamesi çerçevesinde Bursa, Gelibolu ve İzmir'de şubeler açılmış,

⁸² AYHAN, MAVİŞ, "Dârüşşafaka", s. 8; KEÇECİ KURT, "Bir Eğitim Öncüsü...", s. 166.

⁸³ KEÇECİ KURT, "Bir Eğitim Öncüsü...", s. 166; Gümüşsoy, "Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi...", s. 187.

⁸⁴ AYHAN, MAVİŞ, "Dârüşşafaka", s. 8.

kadınların Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'ye üye olmalarının sağlanmasıyla da Kız Dârüşşafakasındaki ciddi çalışmalara girilmiş; ancak savaş döneminde inşaat malzemesinin karaborsa olması bu konuyu o dönem için sonuçsuz bırakmıştı⁸⁵.

1.3.3. Mekteb-i İdadî

Sözlük manası hazırlamak demek olan idâd, ilk zamanlarda kendisinden daha üst bir mektebe öğrenci hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir. Mesela, 1838 yılında ilk defa açılan rüştiye mektebi için öğrenci yetiştiren Sıbyân mekteplerine ve Harp Okulu ile Askerî Tıbbiye'de okumak isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak için açılan hazırlık sınıflarına idadî denilmiştir⁸⁶. Bu sınıflara yaşları 11-14 arasındaki öğrenciler kabul edilmiş; öğrenimlerinin üç yılını buldukları yerde, kalanını da dört ve beşinci sınıfları birleştirilmiş olarak İstanbul'da görmüşlerdir⁸⁷.

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde Müslüman ve gayri Müslim Osmanlı tebaasını birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmek amacıyla dört yıllık rüştiyelerin üstünde öğrenim süresi üç yıl olacak ve sancak merkezlerinde açılacak çift öğretim dili bulunan bir okul tipi düşünülmüş ve bununla ortaöğretimin süresini rüştiye ile birlikte yedi yıla çıkarmış ise de ancak Aralık 1873 tarihinde İstanbul'da açılabilmiştir⁸⁸. Bu gecikmeye sebep olarak, maddî imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu düşünülmektedir⁸⁹. İstanbul dışında ise 1875'te Yanya vilâyetine bağlı Yenişehir'de bir idadî okulu faaliyete geçirilmiştir. Kızlara ait ilk idadî okulu da 13 Mart 1880 tarihinde batı usullerine uygun programa sahip bir şekilde açılmış; fakat pek ilgi görmediğinden 1882 yılında kapanmak zorunda kalmıştır⁹⁰. Bu okula rağbet gösterilmemesinin nedeni ise genellikle ailelerin, idadîde okuyacak yaşa gelinceye kadar

⁸⁵ SOYDAN, Aynur, "Darüşşafaka Tarihinden Kesitler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul 2003, Cilt 3, s. 257.

⁸⁶ GÖKMEN, Ertan, "Aydın Vilayeti İdadî Mektepleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2008, Sayı 23, s. 102.

⁸⁷ AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ. 1000-MS. 2014)*, Ankara, Pegem Akademi, 2014, s. 166.

⁸⁸ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 45.

⁸⁹ KODAMAN, *Abdülhamid Devri...*, s. 115.

⁹⁰ SEZER, Cemal, "Bolu Mekteb-i İdadîsi", *Tarih Okulu Dergisi*, İzmir 2013, Yıl 6, Sayı XVI, s. 509.

kızların evlendirmeleri ya da kızlarını okutmak isteyen ailelerin ise meslek sahibi olmalarını sağlamak amacıyla idadî yerine Dârülmualimât'a göndermeleridir⁹¹.

Ders programlarına bakıldığında kızların, fen, sosyal, matematik dersleri yanında, dikiş, nakış, yemek, sağlık ve çocuk eğitimi bilgileriyle de donatıldıkları görülmekle beraber ne yazık ki bu dönemde kız idadîleri İstanbul dışına götürülemediği⁹². Nizamnâmedeki, Türkçe, Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, Hesap, Cebir, Usul-i Defteri, Hendese, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, İlm-i Mevalid derslerinden oluşan idadî programını uygulayan okulların çoğalmasa 1880'den sonradır. Valiler, il olanaklarıyla idadî açma yarışa sürdürürlerken, Sultan Abdülaziz de imparatorluğun başlıca büyük kentlerinde kendi "sultanî" unvanını taşıyan bu mekteplerin açılmasını, bürokratik büyümenin bir gereği olarak teşvik etmiştir⁹³.

Bunun yanı sıra 1880 yılından sonra idadîlerin önem kazanmasıyla rüştiyelerin sayısında da bir düşüş görülmüştür. 1889 yılında alınan bir kararla yine malî yetersizlik nedeniyle idadî bulunan yerlerdeki rüştiye okullarının kapatılarak tahsisat ve öğretmenlerinin idadîlere nakledilmesi ve rüştiye seviyesinde eğitimin de bu idadîlere sınıf ilave edilerek yerine getirilmesi kabul edilmiştir. İdadîlere rüştiye eğitimi için duruma göre iki veya üç sınıf ilave edilmiştir. Aynı yıl 22 rüştiyenin kapandığı görülmektedir⁹⁴. İdadîlerin Anadolu'da yaygınlaştırılmaları da yine bu tarihlere denk gelmektedir. İdadî sayısındaki artış 1882-1890 yılları arasında Mustafa Nuri ile Münif Paşa'nın Maârif Nazırı olmasıyla mümkün olabilmiştir. Böylece, idadîler, ilçe ve bucak merkezlerine kadar uzanan rüştiyelerle birlikte yükseköğretime öğrenci hazırlama görevlerinin yanı sıra daha sonraki yıllarda serbest meslek, yerel ve resmî hizmetler için de memur yetiştiren bir kaynak olma görevini üstlenmişlerdir⁹⁵.

Başlangıçta üç sınıflı rüştiye kısmı ve ilk yıl için idadî kısmının sadece birinci sınıfının açılmasına karar verildiyse de, kız idadîsi 1911 yılında, rüştiye kısmı ve idadî kısmının iki sınıflarıyla birlikte eğitim öğretime başlamış; ancak "İnas İdadîsi"nin ömrü uzun olmamış, 1913 yılında "Sultaniye"ye çevrilmesi kararı alın-

⁹¹ AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ. 1000-MS. 2014)*, s. 273.

⁹² ONUK, Taciser, "Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat", *Bilge Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 5.

⁹³ SAKAOĞLU, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s. 86.

⁹⁴ YILDIZ, Hatip, "Eğil Rüşdiye Mektebi'nin Tarihçesi ve Eğitim Kadrosu", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Diyarbakır 2013, Yıl 5, Sayı 10, s. 144-145.

⁹⁵ İŞIKSALAN, Nilay, "İdadîlerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 1998, Sayı 9, s. 152.

mıştır. Dönemin Maârif Nazırı Şükrü Bey'in bu kararı almasının sebebi, yedi yıllık idadîlerle, sultanî diplomalarının derecelerinin eşit olmasıdır. Her iki okulun diploması da mezunlara aynı hakları sağladığından, eğitim süresi idadîlere göre bir yıl daha fazla olan sultanîlerdeki öğrenciler son yılı okumamak için idadîlere nakil yaptırmaktadır. Nitekim son iki yıldır sultanîlerin son sınıfları hiç açılmamıştır. Bu da, Şükrü Bey'in sert önlemler almasına sebep olmuş, böylece 1913 yılında yedi yıllık idadîler, sultanîye dönüştürülmüştür. Alınan bu karar doğrultusunda kız idadîsi 1913 yılında “İstanbul İnas Sultanîsi” haline gelmiştir⁹⁶.

1.3.4. Dârülfünûn

Türkiye’de yeni bir yükseköğretim kurumu kurma girişimleri XIX. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır. Bu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti’nde görülen bilimde Doğu’dan Batı’ya olan yöneliş ve eğitim anlayışında meydana gelen değişimler, Tanzimat döneminde medrese dışında yeni bir yükseköğretim kurumunun kurulması yolunda girişimlerin doğmasına vesile olmuştur. Bu kuruma “fenler evi” anlamına gelen “dârü’l-fünûn” adının verilmesi, o günün şartlarında medreseden ayrı bir kurum olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koyma düşüncesinden doğmuştur. “Fen” kelimesi geç devir Arap edebiyatında “bir bilimin ayrıldığı dal”, çoğulu “fünûn” değişik bilim dalları anlamında, Osmanlıcada ise “cins, tür, hal, bilim dalı” anlamlarında kullanılmıştır. Bu da kurumun Batı kaynaklı yeni bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir yer şeklinde düşünüldüğünü göstermektedir⁹⁷.

Dârülfünûn fikri, Tanzimat devrinde halkın eğitimi meselesi içerisinde ele alınıp geliştirilmiş, daha çok her türlü ilmin okutulacağı bir kurum olarak amaçlanmıştır; 1846’da faaliyetlerine başlayan Meclis-i Maârif-i Umûmiyye, Dârülfünûn kurulması yolunda ilk adımı atmış ve 21 Temmuz 1846’da Dârülfünûn, “*malumat ve hüsn-i ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak bir kurum*” olarak tarif edilmiştir. Ayrıca söz konusu Dârülfünûn, bütün masraflarının

⁹⁶ TÜMER ERDEM, Yasemin, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 236-237.

⁹⁷ İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Dârülfünun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 8, s. 521.

devlet tarafından karşılanacağı, öğrencilerin gece gündüz barınabilecekleri ve çalışacakları bir yer olarak düşünülmüştür⁹⁸.

Maârif Nazırı Şükrü Bey'in döneminde (1913-1917) kızların da üniversite düzeyinde öğrenim görebilmelerinin yolları aranmaya başlanmış, bu amaçla Süleyman Paşazâde Sami Bey ile İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey, Dârülfünûnda "hanımlara mahsus serbest dersler" açılması konusunda hazırladıkları öneriyi Şükrü Bey'e sunmuşlardır. Öneri olumlu bulunarak derhal uygulamaya konulmuş ve 7 Şubat 1914 tarihinde Dârülfünûn konferans salonunda kızlar için serbest konferanslara başlanmıştır⁹⁹.

Öğrenim süresi üç yıl olan İnas Dârülfünûnu'nun Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat olmak üzere üç şubesi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kızların dershaneleri ayrı olmakla birlikte Dârülfünûnun erkek öğrencileri ile aynı kapı, merdiven ve koridorlar kullanılmaktadır. Bu durumun hoş görülmemesi ve hazmedilememesi sonucunda İnas Dârülfünûnu 1916'da Cağaloğlu'nda bulunan eski Hukuk Mektebi binasına taşınmıştır¹⁰⁰.

Okula ilk yıl edebiyat şubesine 8, riyaziyata 3, tabiiyata 10 öğrenci kayıt yaptırmış ve okul ilk mezunlarını 1917'de vermiştir. Kaydolan öğrencilerin tamamının mezun olduğu söylenmekteyse de bu konuda farklı sayılar verilmektedir. Aynı yıl bir başka bölüm olarak Amelî Ticaret İnas Şubesi açılmıştır. 1914 yılında kızlar için açılan İnas Sanâyi-i Nefise Mektebi, 1921 yılında Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlisi haline getirilmiştir. Böylece güzel sanatlar alanında da kadın sanatçıların yetişmesi imkânı sağlanmıştır. Yine bu dönemde kızlar için Dârülelhân'a (Konservatuar) devam etme hakkını elde etmişlerdir¹⁰¹.

Türk kadınının ilk kez yükseköğretim imkânına kavuşması, önemli bir olaydır. Bu sayede hem kadının kültür seviyesi yükselecek hem de yeni çalışma alanları doğacaktır. Bu yıllarda Avrupa ve Kuzey Amerika'nın bazı üniversitelerinde tamamen veya bazı şubelerine kız öğrenci kabul edilmediği, ders ve seminer izleyebilenlerin de diploma sınavına alınmadığı düşünülürse, bunun önemi daha iyi anlaşılacaktır¹⁰².

⁹⁸ İHSANOĞLU, "Dârülfünun", s. 521-522.

⁹⁹ DÖLEN, Emre, "II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2008, Cilt 10, Sayı 1, s. 26.

¹⁰⁰ DÖLEN, "II. Meşrutiyet Döneminde...", s. 27.

¹⁰¹ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 53-54.

¹⁰² KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 54.

1.3.5. Meslekî Eğitim

1.3.5.1. Tıp Eğitimi

Kadınların sağlık alanındaki ilk mesleği ebelikdir. Doğuma kadınlardan başka kimse karıştırılmadığı, kadının örtünmesi ve erkeklerden kaçması gerektiği düşünüldüğü için ebelik, Türklerde anadan kıza veya güvendiği ve yetenekli gördüğü başka bir kıza usta-çırak yöntemi ile geçen, görgü ve deneyime dayanan geleneksel ve kadınlara özgü bir meslek olarak kabul edilmiştir. Tanzimat dönemine kadar, ebe ve hemşire olarak çok sayıda kadın sağlık alanında görev almakla birlikte eğitim almaları birçok kez engellenmiştir. Tıbbın sürekli ilerlemesi, ebelerin usta-çırak eğitimlerini de gittikçe yetersiz kılmıştır. Kadınların ebe olarak eğitime başlamaları 1842 tarihine rastlamaktadır¹⁰³. Öncesinde ise kadınlar sağlıkla ilgili bilgileri tamamen çevrelerinden öğrenmektedir. İlk kez Tanzimat döneminde düşünülen kadınların toplu olarak eğitilmesi ve bu amaçla Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılması için hekimbaşı tarafından 1842'de hükümete bir tahrir verilmiş ve kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak 1843 yılında Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimine başlanmıştır¹⁰⁴.

Başlangıçta orduya hekim yetiştirmek amacıyla kurulan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılmasından sonra eğitilmiş, hemen ardından da 1842'de kadavra üzerinde çalışmaların yapılabilmesi ile insan anatomisini iyi bilen erkek hekim sayısının artması yanında, kadın hastalıkları ve doğumlarda usta-çırak eğitimi almış bazı cahil ve yetersiz ebelerin anne ve bebek ölümlerine neden olmaları, kadınların yerine çağdaş tıp eğitimi görmüş olan erkek hekimlerin tercih edilmesine neden olmuştur¹⁰⁵. Yine, tıp alanındaki ilerlemelere paralel olarak halk sağlığını korumak üzere, Tıbbiye'de 1840 yılında kurulan bir komisyon, sağlık alanında çalışanlara mesleklerini uygulayabilmeleri için "ruhsatname" vermek üzere bir sınav uygulamış; bu sınavta, sadece cahil ebelerin girmesi ve ünlü ebelerin girmemesi üzerine tıp okulunda kurslar düzenlenmesine karar verilmiştir. Ebeler, ancak bu kursları tamamladıktan ve diplomalarını aldıktan sonra mesleklerini uygulayabileceklerdir. Bu kursları tamamlayan ebeler aynı zamanda hasta bakıcı olarak da görev yapabileceklerdir. Eğitime yardım-

¹⁰³ ATICI, Elif, ERER, Sezer, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Bursa 2009, Cilt 35, Sayı 2, s. 108.

¹⁰⁴ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 18; KÜÇÜK Cevdet, "Abdülmeccid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, Cilt 1, s. 262.

¹⁰⁵ ATICI, ERER, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine...", s. 108; BEYİNLİ, Gökçen, *Elleri Tılsımlı Modern Türkiye'de Ebelik*, Ankara, Ayizi Kitap, 2014, s. 21.

cı olunması amacıyla 1841 yılında Paris'ten iki yabancı ebe getirilmiş; böylece, XIX. yüzyıla kadar usta-çırak eğitimiyle geleneksel tarzda yetişen ebelerin mesleki eğitim almaları sağlanmış ve okulun ilk mezunlarını verdiği¹⁰⁶ 1842-1843 ders yılından itibaren Mekteb-i Tıbbiye'de açılan ebe sınıfında, iki yıl boyunca haftada 2 gün, günde 1 saatlik bir eğitim programı ile eğitime başlamışlardır¹⁰⁷. Ebeliğin özel hastabakıcılık olduğu göz önünde tutularak ilk yıl teşrihten¹⁰⁸, üyenin görevlerinden, hıfzı sıhhatten ve hastabakıcılıktan biraz bilgi verilmeye başlanmıştır. Ayrıca ebe mektebinde muhtasar teşrih, fizyoloji, bakteriyoloji, muhtasar emrazı dâhiliye ve hariciye, hıfzı sıhha, hastabakıcılık, amelî ve nazarî ebelik dersleri verilmektedir¹⁰⁹.

İlk kez 1845'te bu eğitimi tamamlayanlara yabancı ebelerin yaptıkları sınav sonunda diplomaları verilmiştir. Bu tarihten sonra eğitimi ve ruhsatı olmayan ebelerin çalışmaları engellenmiştir. Ebe Sınıfı sayesinde kadınların hem sağlık alanında hem de diğer alanlarda eğitim alma süreçleri başlamıştır. Sağlık alanında görev yapacak kadınların eğitimine en çok önem veren ve çaba gösteren isim Dr. Besim Ömer (Akalin) Paşa olmuştur. II. Meşrutiyet ile birlikte kızlara da ileri düzeyde eğitim verilmesinin gerekli olduğu düşüncesi yayılmaya başlamış, sivil tıp okulunun açılmasını takiben 18 Kasım 1908 tarihinde Eczacı, Dişçi, Kabile ve Hastabakıcı Kadınlar Mektebi açılmıştır¹¹⁰.

Bütün bu icraatlar, kadının sosyal statüsünde büyük bir değişimi sağlamıştır. Bunun yanı sıra toplumdaki kadın algısında büyük bir zihni dönüşümü gerçekleştirmiştir. Kadının eğitim alanının genişletilmesi ve eğitim haklarından istifade yollarının artırılması girişimi, söz konusu değişimin omurgası olmuştur.

1.3.5.2. Dârülmua'llimât

Kadın öğretmen yetiştiren bir kurum kurma fikri resmî olarak 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde tam olarak karşılığını bulmuş ve ilân edilen Ni-

¹⁰⁶ ÜLMAN, Yeşim Işıl, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'de (Galatasaray Tıbbiyesi'nde) Eğitim", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, İstanbul 2006, s. 74.

¹⁰⁷ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 544; ATICI, ERER, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine...", s. 108.

¹⁰⁸ Bir cesedi kesip parçalara ayırarak incelemek.

¹⁰⁹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 843-844.

¹¹⁰ ATICI, ERER, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine...", s. 108; ALTINTAŞ, Ayten, "Eczacı Sınıfı'ndan Eczacı Mektebi'ne", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (4-5 Haziran 1998)*, İstanbul 2000, Ayrı Baskı, s. 8; ONUK, "Osmanlı Geç Döneminde Kültür...", s. 6.

zamnâmeyle bu okul hakkında çeşitli konular hükme varılmıştır. Nitekim bu Nizamnamenin 68-78. maddeleri Dârümuallimât ile ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır;¹¹¹ fakat ilk olarak 28. maddesinde kadın öğretmen yetiştirme konusuna değinilerek “*Kız mekteplerinin hâceleri kadın olacak ve kadınlardan derece-i matlûbede ehliyetli muallimler yetiştirilinceye kadar müsün (yaşlı) ve edîb (edepli) adamlardan muallim ta'yini caiz olacaktır*” denilmiştir. Burada ilk ve orta düzeydeki kız mekteplerine yetenekli ve istenilen vasıflarda kadın öğretmenler yetiştirileceğinden bahsedilmiştir¹¹². Ayrıca yine burada, kadın öğretmen yetiştirecek bir kurum olarak düşünülen Dârümuallimât, yüksekokul niteliğinde değerlendirilmiştir¹¹³.

İlk olarak İstanbul’da kurulması amaçlanan bu okul Sıbyân ve rüştiye adıyla iki bölüme ayrılacaktır. Her bölüm de kendi arasında iki şubeye ayrılarak bu şubelerde Müslim ve gayri Müslim rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek için özel olarak eğitim verilecektir. Sıbyân şubesinin iki, rüştiye şubesinin ise üç yıl öğrenim süresinin olacağı ve okulun bir müdiresi ve ihtiyaç duyulduğu kadar bayan öğretmeni, nakış ustası ve iki hizmetçisi bulunacaktır. Okula bayan öğretmenler yetiştirilinceye kadar ihtiyaç olduğunda erkek öğretmen tayini yapılabilecektir. Sıbyân bölümünden öğrenimini tamamlayarak başarılı bir şekilde mezun olanlar istedikleri takdirde kız Sıbyân mektebi öğretmenliğine atanmayı veya Dârümuallimât’ın rüştiye şubesine geçmeyi tercih edebilirler. Okuldan sınavla mezun olarak tayin olacak öğretmenler, kendilerine verilecek olan öğretim görevini kabul etmek zorundadır. Dârümuallimât’tan mezun olarak diploma almış olan kişilere, kızların eğitimi ile ilgili bir göreve atanma hususunda diğerlerine nazaran öncelik tanınacaktır¹¹⁴.

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi’nin diğer tüm maddeleri gibi Dârümuallimât hakkındaki maddeleri de uygulama aşamasına geçildiğinde birtakım güçlüklerin doğması sebebiyle tam anlamıyla icra olunamamıştır. Bu bağlamda Dârümuallimât ile ilgili Nizamname maddelerinin uygulamadaki şekline ilişkin Maârif Nezâreti Meclis-i Kebir-i Maârif’in bir mazbatasında bazı bilgiler yer almaktadır. Buna göre;

- Dârümuallimât’a bina temini için İstanbul Ayasofya Camii civarında Yerebatan Sarnıcı yakınında bir ahşap konak kiralanmış, ihtiyaç duyulan idari personel ile öğretmen ve öğrencilerin seçim ve atamaları tamamlanmıştır.

¹¹¹ Düstur (H.1289/M. 1872-1273). 1. Tertip, Cilt 2. Matbaa-yı Amire, s. 196-198.

¹¹² Düstur (H.1289/M. 1872-1273). 1. Tertip, Cilt 2. Matbaa-yı Amire, s. 189.

¹¹³ Düstur (H.1289/M. 1872-1273). 1. Tertip, Cilt 2. Matbaa-yı Amire, s. 194.

¹¹⁴ Düstur (H.1289/M. 1872-1273). 1. Tertip, Cilt 2. Matbaa-yı Amire, s. 196-198.

- Eğitim-öğretim faaliyeti için kadın öğretmen arayışına girilmiş ise de bulunamadığından geçici bir süreliğine yaşlı ve edepli erkek hocalar tayin edilmiştir.
- Mektep için düşünülen tahsisatın daha da altında bir ödenek ayrılabilmiştir.
- Okulun erkek olan müdürü genel olarak dış işler ile ilgileneceğinden iç işlerin yürütülmesini sağlamak için bir kadın müdür atanmış ve tüm görevlilerin maaşları net olarak tespit edilmiştir.
- Öğrenci alımında daha önce sözü edilen 32 kişiye ek olarak, daha sonra bazı kişiler de sınavla alınmış ve öğrenci mevcudu yaklaşık 50 olmuştur. Bu öğrencilerin yarısı Sıbyân (ilkokul) yarısı da Rüştîye (ortaokul) bölümlerine ayrılarak Sıbyân bölümündekilere otuzar, diğer bölümlere ise kırkar kuruş maaş (burs) bağlanmıştır.

Nizamnâmede belirtildiği şekilde okulun Müslüman olmayanlara da kendi dilinde ve ayrı bir eğitim vermesi konusu birçok zorluk ve sıkıntılar ortaya çıkaracağından dolayı uygulanamamış, yalnızca Müslüman kesime yönelik olarak faaliyet göstermiştir. Programı gereği okulda müzik dersinin de işlenmesi gerekli ise de öğrencilerin ilk yıllarında çok daha önemli ve yararlı olan derslerle uğraşmaları gerektiği düşüncesiyle müzik dersi bir sonraki yıla ertelenmiştir¹¹⁵. Görüldüğü üzere 1869 Nizamnâmesi'ndeki belirtilen hükümler birtakım değişikliklerle ancak 26 Nisan 1870 tarihinde hayata geçirilerek, gösterişli bir törenle Dârümuallimât açılmıştır¹¹⁶. İlk mezunlarını ve dolayısıyla Türk eğitim tarihinin ilk kadın öğretmenlerini 1873 yılında yetiştirmiş olduğu görülen söz konusu mektepten, diploma alan yirmi öğrenciden¹¹⁷ altısının İstanbul'da çeşitli kız mekteplerinde göreve başladığı bilinmektedir¹¹⁸.

Darümuallimât mezunu kadınların Dârümuallimîn mezunu erkekler gibi zorunlu hizmete tabi tutulmaması, üst düzey Osmanlı tabakasında entelektüel bir kadın

¹¹⁵ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 669-670; BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Başlangıcından Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2014, s. 184-185.

¹¹⁶ BİLİM, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi...*, s. 280.

¹¹⁷ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898). Birinci Def'a Olarak Tertib Edilmiştir, (Darühilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), s. 640; Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye, (H. 1317/M. 1899). İkinci Def'a Olarak Tertib Edilmiştir (Darühilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), s. 706; Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1318/M. 1900), Üçüncü Def'a Olarak Tertib Edilmiştir, (Darühilafetülâliye/İstanbul: Matbaa-i Amire), s. 771.

<http://ktp.isam.org.tr/> (25.12.2014)

¹¹⁸ BİLİM, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi...*, s. 282.

zümrenin doğmasına imkân vermiş, bu durum II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerinin başlamasına öncülük etmiştir.

Dârümuallimât'ın işlevselliğini, başka bir deyişle Osmanlı toplumsal yaşamında edinmiş olduğu yeri ortaya koymak adına, okulun mezun sayıları önem arz etmektedir. Mezun sayısına ilişkin aşağıda yer alan tabloda bazı yıllara göre mezun sayıları verilmiştir:

Tablo 1: Dârümuallimât Mezun Sayısı

Yıl	Mezun Sayısı	Yıl	Mezun Sayısı	Yıl	Mezun Sayısı
1872	20	1881	-	1890	7
1873	17	1882	15	1891	17
1874	20	1883	11	1892	12
1875	8	1884	19	1893	10
1876	9	1885	22	1894	11
1877	6	1886	30	1895	15
1878	-	1887	23	1896	13
1879	-	1888	4	1897	20
1880	-	1889	14	1898	26

Toplam: 349

Tablodaki sayısal verilerin elde edildiği H. 1318 yılı Maârif Salnamesine göre 1872 ile 1898 yılları arasında toplamda 349 kişinin mezun olduğu görülmektedir¹¹⁹. Salnamenin ilgili yerinde “1295-1296-1297-1298 senelerinde şehadetname ita olunamamıştır” ibaresi yer almaktadır¹²⁰. Bu yıllarda yaşanan Osmanlı-Rus savaşları (93 Harbi/1877-1878) ve Balkan göçleri sebebiyle okulda sağlıklı bir eğitimin yapılamadığı anlaşılmakla birlikte, Öztürk okulun bu süreçte kapalı kaldığını belirtmektedir¹²¹. Bu nedenlerle okulun bu tarihlerde mezun vermediği söylenebilir. Salname’de ayrıca öğretmenlerin mezuniyet sonrası görevlerine ve görev yerlerine ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Sözgelimi 1897/1898 yılındaki kadın mezunlar arasında Aksaray Nehari Sanayi Mektebi, Molla Gürani Mektebi ve Üsküdar Rüştüye Mektebi’nde öğretmen; Biga, Fındıklı, Adana, Sinop, Bursa, Preveze, Yanya ve Erzurum’da Birinci öğretmen, Küçük Mustafa Paşa Mektebi’nde müdür yardımcısı görevlerinde bulunanlar vardır. Bu bilgilerden hareketle Dârümuallimât’tan mezun

¹¹⁹ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1318/M. 1900), s. 771-777.

¹²⁰ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1318/M. 1900), s. 772.

¹²¹ ÖZTÜRK Cemil, “Dârümuallimât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 8, s. 549-550.

olanların, ülkenin dört bir tarafında hizmette bulunarak Osmanlı Devleti'nin eğitimde modernleşme bağlamındaki atılımlarına katkıda buldukları sonucuna varılabilir.

2. İlgili Çalışmalar

Bu başlık altında araştırma sürecinde yararlanılan ikincil kaynaklar arasında yer alan kitap ve makale gibi eserlerden dikkat çekenleri bazılarının incelemesi yapılmıştır. Ayrıca söz konusu açıklama ve değerlendirmeler bunların yayınlanma yılına göre geçmişten günümüze doğru bir sıra hâlinde sunulmuştur.

Mesleki eğitime ve sanayi mektepleri konularına yer veren söz konusu çalışmalardan birkaçına yer verecek olursak; şüphesiz ilki Mahmud Cevad ibnü's-şeyh Nafi'nin *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* başlıklı çalışması olacaktır. Eğitim tarihi açısından mühim bir eser olup bu alanda çalışanların sıkça başvurduğu bir eserdir. Araştırma ve inceleme eseri olan bu çalışma 2002 yılında Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver tarafından sadeleştirilip düzenlenerek yayına hazır hale getirilmiştir.

Bir diğer önemli çalışma ise Osman Nuri Ergin'in *Türkiye Maârif Tarihi* isimli beş ciltlik eseridir. Türk eğitim tarihi açısından değerli bir eser ortaya koyan Ergin, bu eserin I-II numaralı cildinde Kız Sanayi Mekteplerine yer vermiştir. Ancak Ergin eserinin giriş kısmında 'Hep gördüğümüz gibi yazmaktan ne çıkar? Birazda düşündüğümüz gibi yazalım!' diyerek taradığı eserlerden fikirlerini mukayeseli biçimde kaleme almıştır.

Faik Reşit Unat'ın, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* ve Yahya Akyüz'ün *Türk Eğitim Tarihi* kitabı, tüm eğitim tarihi araştırmaları için olduğu gibi bu araştırma açısından da değerlidir. Akyüz'ün kitabında Türk Eğitim Tarihi ile ilgili temel bilgilerin tamamı tarihin en eski dönemlerinden günümüze (M.Ö 1000-M.S 2011) kadar geçen süreyi ele almaktadır

Şefika Kurnaz, "*Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*" adlı çalışmasında kadının Tanzimat'tan günümüze kadar aldığı yolu adım adım incelemiştir. Kadının içinde yer aldığı her konu dün nasıl önemle tartışılıyorsa bugün de aynı hassasiyetle tartışılmaya devam etmektedir. Bu konu üzerinde çalışılan kitap ve makalelerde Cumhuriyet sonrası gelişmeler konu edinirken, Kurnaz, çalışmasında Cumhuriyet öncesi dönemi

derinlemesine çalışılarak araştırmacılar için zengin bir kaynak ortaya koymaktadır. Eserde kadın hakları; Tanzimat, Meşrutiyet ve Milli Mücadele olmak üzere üç bölümde incelenmektedir. Böylece kadın hakları meselesinin çeşitli boyutlarıyla gelişmesi gösterilmeye çalışılmıştır. Özellikle Milli Mücadele döneminde kadınlar cephe gerisinde oynadığı büyük role vurgu yapılmıştır.

Ayrıca Cemil Öztürk'ün *Teknik Eğitimin Doğuşu-I; Islahhâneler* isimli çalışması göz önünde bulundurduğumuz önemli makalelerden biridir. Nitekim kız sanyai mekteplerinin temelini oluşturan Islahhâneler hakkında detaylı bilgiler vererek çalışmamızın şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır.

Mustafa Ergün'ün, “*İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*” konulu çalışması doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Ergün bu çalışma ile kronolojiyi dikkate alarak, Cumhuriyet dönemi ve hatta günümüz eğitim sistemini anlayıp yorumlayabilmek için İkinci Meşrutiyetin ilanından Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girinceye kadar olan sürecini konu edinmiştir. Bu dönemde birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da sancılı bir süreç yaşanıyor olması araştırmacının konusunu 1908-1914 olarak sınırlandırmasını gerektirmiştir. Nitekim sadece bu sürecin çalışılması bile gayet hacimli bir eser ortaya koymaya yetmiştir. Çalışılan dönemin iyi özümsemesi Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim zihniyetini, yapısını ve kurumlarının niteliğinin de anlaşılmasına muazzam katkı sağlamaktadır.

Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* eserini kaleme alırken II. Abdülhamid dönemindeki Maârif teşkilatını, ilk ve orta öğretim alanlarındaki çalışmaları ve bunlara bağlı sonuçları ortaya koymuştur. Eğitimde üç önemli unsur olan devlet, toplum ve okul arasındaki ilişkileri ele alarak her unsurun kendi gelişim sürecinin ve birbirlerine olan etkilerinin değerlendirmeye çalışmıştır. Kitapta tarih biliminin gereği olan usuller doğrultusunda birçok arşiv vesikası, salname, düstur ve gazete kullanılarak zengin bir eser meydana getirilmiştir. Kitap, eğitim-öğretim sürecinin detaylı incelenebilmesi amacıyla Tanzimat Öncesi (Medrese Devri), Tanzimat Sonrası (Mektep Devri) ve Cumhuriyet Devri (Okul Devri) üç ana bölüme ayrılmaktadır.

Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası* isimli çalışmasında, XIX. yüzyıl başlarından itibaren Batı model alınarak hemen her alanda yeniliklere ayak uydurmaya çalışan Türkiye'nin bu süreçle birlikte öğretmen yetiştirme politikalarını ve öğretmen yetiştiren kurumlarını mercek altına almaktadır. Dünyayı

rüzgârı ile sarsan laik temellere bağı fikir akımları eğitimde ve eğitim kurumlarında teokratik temelleri değıştirerek Atatürk Devri'nde gerçekleştirilen reformların öğretmen yetiştirme politikaları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Her ne kadar eser Atatürk Devrini anlatıyor olsa da bu dönemi özümseyebilmek için giriş bölümünde Tanzimat Döneminin kurumları ve politikalarına dair bilgiler vermektedir. Çalışma TBMM Hükümeti Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olarak iki kısma ayrılarak, alt başlıkları detaylı bir şekilde incelenmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri, resmi süreli yayınlar, eğitim kurumlarına ait Nizamnâmeler, talimatnameler ve müfredat programları çalışmanın önemli kaynak listesini oluşturmaktadır.

Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları* isimli doktora çalışması ve *Dersaadet Sanayi Mektebi* isimli kitabı ile Türk eğitim tarihinde meslek okullarını ele alarak bu okulların önemini vurgulayan kıymetli eserler ortaya koymaktadır. Kaleme aldığı kitapta *Dersaadet Sanayi Mektebi'ni* Tanzimat Döneminde Sanayi Mektebi (1868-1876), Abdülhamid Devrinde Sanayi Mektebi (1876-1909), İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sanayi Mektebi olarak üç bölümde incelemiştir.

Yine Yasemin Tümer Erdem'in, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi isimli kitabında Osmanlı kadını nasıl eğitildi? sorusuna cevap aranmış ve kadınların eğitim safhaları kronolojik olarak ele alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın üçüncü ana bölümünü teşkil eden bu başlık altında ilk olarak, araştırmada yöntem ve teknik bakımından nasıl bir yol izlendiği izah edilmiştir. Ayrıca, araştırmada kullanılan veri toplama aracını oluşturan tarihi belgeler ve bunların edinilmesi süreci hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak elde edilen verilerin çözümlenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde takip edilen yol anlatılmıştır.

1. Araştırmanın Modeli

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde kurulmuş ve faaliyet göstermiş olan Kız Sanayi Mekteplerini incelemeye ve değerlendirmeye yönelik yapılan bu araştırma, nitel araştırma yöntem ve teknikleriyle oluşturulmuş, tarihi *durum çalışması* deseninde yürütülmüştür. Nitel araştırmalar, nitel veriler (derinlemesine açık uçlu mülakatlar, doğrudan gözlem ve yazılı dokümanlar)'in kullanıldığı¹²², algıların ve olayların kendi doğal ortamında bulunduğu şekliyle, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmalardır¹²³. Bu araştırmada da tarihi bir olguyu ifade eden Osmanlı Devleti'ndeki Kız Sanayi Mekteplerinin vaziyeti çeşitli açılardan ele alınmıştır.

2. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Bu araştırmanın verilerini; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde tespit edilen belgeler oluşturmaktadır. Osmanlı arşiv kayıtlarında Maârif Nezâreti Fonu Osmanlı eğitim tarihi araştırmaları için son derece önemli bilgi ve belgeler

¹²² PATTON, Michael Quinn, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri (Qualitative Research & Evaluation Methods)*, Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara, Pegem Akademi, 2014, s.4.

¹²³ YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2005, s. 39.

içermektedir. Bu doğrultuda Kız Sanayi Mektepleri hakkındaki anahtar kelimeler Osmanlı Arşivi kataloglarında taranmış ve ortaya çıkan belgeler edinilmiştir.

Arşiv belgelerine ilaveten Devlet ve Maârif Salnameleri, Düstur ve Nizamnâme gibi birincil kaynaklardan elde edilen veriler kullanılarak çalışma zenginleştirilmiştir. Devlet ve Maârif Salnameleri ile okulların sahip oldukları eğitim-öğretim kadroları, öğrenci mevcutları, okutulan dersler ve ders saatleri hakkında kıymetli bilgilere ulaşılmıştır.

Düstur ve salnameler, bu araştırmanın verilerinin elde edildiği kaynaklar olarak önem arz etmektedir. Aşağıdaki kısımda bunlar hakkında bilgi verilmiştir.

Düstur,¹²⁴ Develioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe sözlüğünde *devlet kanunlarını içine alan kitap* olarak geçmektedir. Bir başka kaynakta ise Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de kuruluşundan itibaren resmî makamlarca çıkarılan kanun, Nizamnâme ve diğer hukukî mevzuatı bir araya getiren külliyyat olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yürürlükten kaldırılan hukuki metinlerin çıkarılması ve yeni kabul edilenlerin eklenmesi yoluyla belirli periyodlarla Düsturlar yayınlanmıştır. Düsturlarda yer alan kanunlar, Nizamnâmeler ve diğer mevzuat, padişah tarafından tasdik tarihi esas alınarak sıralanmıştır. Genel olarak bu yayın dizisinde, yürürlüğe giren ya da yürürlükten kaldırılan kanun ve Nizamnâmelerin yanı sıra devletlerarası antlaşma ve sözleşmeler, umumî mukaveleler, cemaat reislerinin beratları da yer almaktadır. Bu çalışmada Düsturlar, devletin resmî organlarınca çıkarılan kanun, kaide ve kuralları ihtiva eden metinleri içinde barındıran eser anlamıyla kullanılmıştır. Araştırmanın veri grubunu oluşturan kanunname, Nizamnâme ve talimatnâme gibi belgelerin önemli bir kısmı düsturlardan elde edilmiştir.

Maârif salnameleri, Osmanlı Devleti'ndeki eğitim sistemine dair belge ve istatistikleri içeren eğitim-öğretim yıllıkları olarak tanımlanabilir. Maârif-i Umûmiye Nezâretinin 1898-1903 (1316-1321) yıllarında, *Salname-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (Millî Eğitim Bakanlığı Genel Yıllığı)* adıyla, altı defa yayınlamış olduğu bu yıllıklar içerik bakımından oldukça zengin verilere sahiptir¹²⁵. Bu kaynaklardan Nezâretin tarihçesi, Maârif nâzırları, memurlar, okullar ve kütüphaneler, imtihanlar ve mükâfat cetvelleri hakkında önemli bilgi ve belgelere ulaşılabilir. Bu araştırmanın

¹²⁴ DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Yayınevi, 2002, s.231.

¹²⁵ AYDIN, Bilgin, "Salnâme", İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, s. 51-54.

birincil kaynaklarını ifade eden Nizamnâme ve talimatnâme gibi belgelerin bir kısmına da Maârif Salnamelerinden ulaşılmıştır.

3. Verilerin Analizi

Bu araştırmanın veri kaynağını oluşturan tarihi dokümanların analizi ve çözümlenmesinde, nitel araştırmalarda sıkça kullanılan *doküman analizi yöntemi* kullanılmıştır. İlk olarak, Osmanlı arşivlerinden elde edilen belgeler öncelikle araştırmanın amaçları doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Sonrasında rikâ hattıyla yazılmış olan belgelerin günümüz Türkçesine transkripsiyonu yapılmıştır. Öte yandan düstur ve salnamelerden edinilen bilgiler tarih biliminin gerektirdiği kurallar çerçevesinde sınıflandırılmış, incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırma sürecinin tüm aşamalarında tarih bilimi alanında doktor ve doçent doktor olarak görev yapan iki uzmanın görüşlerine başvurulmuştur. Araştırma süreci bu uzman görüşleri çerçevesinde şekillendirilerek sürdürülmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmanın giriş bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanarak belirlenen ana probleme ilişkin verilerin içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular, bu bölümde alt başlıklar hâlinde verilmiştir. İkinci bölümde yer verdiğimiz literatür bilgisi ve Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan edindiğimiz belgeler ışığında, Osmanlı Devletinde Kız Sanayi Mekteplerine dair bulgular tablo ve grafikler halinde verilerek bunlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen çalışmalar ve belgeler ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır.

1. Kız Sanayi Mekteplerinin Kuruluşu ve İşleyişi

1.1. Tarihsel Süreçte Sanayi Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde Kız Sanayi Mekteplerinin kuruluşu ve işleyişi hakkında bilgiler verilmeden önce Osmanlıda tesis edilmiş olan sanayi mekteplerinin tarihsel süreç içerisindeki yeri ve önemi ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitimin ilk adımı Ahilik teşkilatı olarak görülmektedir. Toplumun ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan etkileyen Ahilik teşkilatı, meslek eğitimi bakımından çocukları dini ve ahlaki öğreti ile destekleyip zanaatlarında maharetli ustaların gözetiminde yetiştirmekteydi. Değişen süreçte Gayr-i Müslimlerinde içinde bulunduğu esnaf teşkilatları temelini Ahilikten alan Lonca teşkilatı şeklinde değişime uğramış yine usta-çırak hiyerarşisi geleneğine bağlı kalarak XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitim bu teşkilatlar aracılığıyla yürütülürken Batı'da teknolojik gelişmeler hız kazanmıştır. Avrupa'nın gelişen dünyasına yüzünü çeviren Osmanlı Devleti de mesleki eğitim alanında modernleşmeye giderek 1773 yılında Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun ile 1795 yılında Mühendishane-i Berrî-i Hümayunu açmıştır. Açılan bu teknik eğitim kurumları askeri amaçlara yönelik oluşturulmuşlardı. Sanayi devriminin meydana gelmesiyle Avrupa ucuz ve kaliteli mallarıyla Osmanlı pazarını ele geçirmiş, Osman-

lı Devleti de bunu önlemek amacıyla fabrikalar tesis etmeye başlamış ancak bu fabrikalar yine ordu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Fabrikalarda öğretici niteliğinde Avrupalı ustalar iş başında bulunmakta veyahut işi öğrenmeleri için Avrupa'ya öğrenci gönderilmekteydi. Her türlü Avrupa'ya bağımlı kalınıyordu. Toplumun cehaletten kurtarılarak ilim, fen ve sanayinin kaynağı olan mekteplerin meydana getirilmesi konusunda girişimlerde bulunuldu. Böylece mesleki-teknik açı-sından ilk adım 1847 yılında Ziraat Mektebinin açılması ile atıldı.

1848 yılına gelindiğinde sanayi mektebi açma teşebbüsüne girildi. Zeytinbur-nu'nda mektep binası hazırlanarak, Riyaziye (Matematik), Kimya, Jeoloji, Madeni-yat, Resim, Nafia Mühendisliği derslerinin okutulmasına karar verildi. Mektep her şeyi ile hazır hale geldi ancak gerçek manada açılmadı¹²⁶. 1850 yılında Mekteb-i Hiref ve Sanayi'nin açılmasına dair girişimlerde bulunuldu ve Mösyö Manu 8000 hisseden oluşan bir şirketin tasvirini yaptığı raporunu Sadarete sundu. Buna göre yaşları sekiz ile on bir arasında değişen çocuklardan toplam altmış üç kişi alınacak ve eğitim süresi sekiz yıl olacaktı. Birinci ve ikinci sene temel eğitim verildikten sonra üçüncü ve dördüncü senesinde çeşitli sanat dallarına yönlendirilen öğrencilere mezun olacakları zaman 8000 kuruşa kadar sermaye verilecekti. Bu sayede sanayide ilerle-me planlanmaktaydı ancak bu girişimde gerçekleşemedi.

1862 yılında sanayi mektebi açma konusu tekrar gündeme geldi¹²⁷. Altı kişi-den oluşan bir komisyon kurularak konu etraflıca tartışıldı ve 1863 yılında bir rapor hazırlandı. Raporda hangi sanat eğitimlerinin verileceği, uygulama atölyelerinin fizi-ki şartları, öğrenci sayıları ve mektebe ayrılacak ödenek gibi konular yer almaktaydı. Komisyon üyeleri, bu mektebi cazip hale getirip halkın dikkatini çekmesi amacıyla mektepten mezun olan öğrencilerin kalfa sıfatını taşıyarak askerliklerini devlet fabri-kalarında yapmaları ve hükümetin satın alacağı ürünlerde önceliğin bu mektep öğ-rencilere tanınacağına da yer verdi raporda. Yapılan bu çalışmalar savaşların ekono-miyi olumsuz etkilemesi nedeniyle gerçekleştirilemedi¹²⁸.

Osmanlı Devleti'nde kâğıt üzerinde kalan Sanayi Mektebi Mithat Paşa'nın Niş'e vali olarak görevlendirilmesiyle ancak kendini gerçekleştirebildi. Islahhâne projesiyle Niş (1863), ve Sofya'da (1865) Rusçuk (1873) kimsesiz çocukları devlet korumasına alıp, güvenli ve sağlıklı bir ortam sunarak mesleki eğitim sayesinde do-

¹²⁶ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 627-628.

¹²⁷ BOA, İ, DH, nr.497/33809.

¹²⁸ YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 1-8.

nanımlı kişiler yetiştirme fırsatı yarattı. Böylece kalkınma çabası içinde olan Osmanlı Devleti'ne sosyal ve ekonomik destek sağlandı¹²⁹. Islahhâneler, 5 ve 13 yaşlarındaki çocuklara barınak olma ve sanat öğretilen yer olmanın dışında, küçük suçluları barındırması ve kurumun kazandıracığı nitelikleri alarak cezalarını çekmelerini sağlıyordu. Aynı zamanda Müslüman ve Gayr-i Müslim çocukların birlikte eğitim görmeleri karma eğitim sistemine de Islahhânelerin öncülük ettiğinin göstergesidir¹³⁰.

Tesis edilen Islahhânelerin sağladığı avantajlar göz önünde bulundurularak aynı şekilde kız çocukları içinde kadın hoca ve ustaların görev yapacağı böyle bir Islahhâne oluşturulma fikri oluştu. Gün geçtikçe ahali bu kurumları benimsedi ve desteklemeye başladı. Devlet de toplum için faydalı olan bu kurumu kalkındırarak, yayılması için çaba harcadı.

Açılan Islahhânelerin yapılanmalarında farklılıklar meydana geldiği görülmektedir. Her Islahhâne kendine ait yerel yönetimlerin inisiyatifinde olan idari kadrolarla yönetilmektedir. Mithat Paşa tarafından hazırlanan (1871) 'Islahhânelere Dair Nizamnâme'de¹³¹ talimatlara ve kurallara yer verilerek yönetim standarda kavuştu¹³².

52 maddeden meydana gelen 1871 tarihli Islahhâneler Nizamnâmesinde din ve millet farkı gözetilmeden on iki-on üç yaşını geçmeyecek, annesi ve babası olmayan veya sadece biri hayatta olup geçinemeyecek kadar fakir olan çocukların Islahhâneye dâhil edilmesi birinci ve ikinci maddelerinde yer almaktadır. Yine üçüncü maddesinde çocuklar eğitim sürelerini tamamlamadan veli veya akrabaları tarafından Islahhânededen alınmazdı. Ayrıca Islahhânedede çocuklarının eğitim almasını isteyen aileler yıllık 500 kuruş ödeyerek kayıt ettirebiliyorlardı¹³³. Herhangi bir suça karışmış ve hüküm giymiş çocuklar hükümetin emri ile Islahhânelere yerleştirilerek, ıslah edilmeleri amaçlanmıştır¹³⁴.

Islahhânelere Dair Nizamnâmenin maddeleri tam olarak uygulanmış daha sonra tesis edilmiş olan Sanayi Mekteplerinin Nizamnâmesi¹³⁵ de yine bu maddeler dayanak oluşturarak kaleme alınmıştır.

Var olan bu kurum geleceğin yetişkinlerini hem dini-ahlaki olarak hem de mesleki eğitim vererek donamlı şekilde topluma kazandırmaya çalışmıştır. Islahhâne-

¹²⁹ KOÇ, Bekir, "Osmanlı Islahhânelerinin İşlevlerine...", s. 114.

¹³⁰ KOÇ, "Osmanlı Islahhânelerinin...", s. 115-116; YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 21-24.

¹³¹ Islahhânedede Dair Nizamnâme'nin tam metni için bkz. Düstur, Birinci Tertip, C. II, s. 277-295.

¹³² YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 26-29.

¹³³ Düstur, Birinci Tertip, C. II, Madde 1-2, s. 277.

¹³⁴ Düstur, Birinci Tertip, C. II, Madde 3, s. 278; YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 32.

¹³⁵ Düstur, Birinci Tertip, C. II, s. 258-276. Sanayi Nizamnâmesi'nin tam metni yer almaktadır.

lerde çocukların yaşı itibariyle öncelikli olarak Sıbyân dersleri ve ilaveten Kur'ân, Ahlak, Elifba, Edebiyat, Arapça ve Farsça dersleri de verilmektedir¹³⁶. Müslüman ve gayr-i Müslim çocuklara kendi dillerinde ve ayrı sınıflarda eğitim verilmesi uygun görülmüştür¹³⁷. Öğrenciler ilmi eğitimlerini hocalardan mesleki ve sanat eğitimlerini ise ustalardan öğrenmekteydiler. Erkek çocuklar için Terzilik, Kunduracılık, Debbağlık, Marangozluk, Boyacılık vs. gibi başlıca mesleki eğitim verilirken, kız çocuklarına yönelik mesleki eğitimin temeli ise Terzilikti. Bunun yanında Rusçuk Kız Islahhânesinde Piyano dersi de verilen dersler arasındaydı¹³⁸.

Mezun olan öğrenciler Islahhâne ücret karşılığında çalışabilecekleri gibi isterlerse Islahhânenin verdiği ödünç sermaye ile mesleklerini icra edebilecekleri kendilerine ait dükkânları da açabilme hakları vardı¹³⁹.

Islahhânelerin gelişim göstererek Osmanlı Devleti'nin sanayileşme sürecine olumlu katkısı göz önünde bulundurularak gerçek manada bir Sanayi Mektebi açılma süreci başlamıştır.

Islahhânelerin kurucusu olan Mithat Paşa'nın 1868 yılında Şura-yı Devlet başkanlığına getirilmesiyle Sanayi Mektebinin sağlam temelleri atıldı¹⁴⁰. Kılıçhane binasının bakımı yapılarak Sanayi Mektebinin işlevine uygun sınıflar ve atölyeler inşa edilerek, yaklaşık 100 öğrenci ile 16 Eylül 1868 yılında Sanayi Mektebi resmen faaliyete geçti¹⁴¹.

Şimdi ise asıl araştırma konumuz olan Kız Sanayi Mekteplerinin kuruluşu ve işleyişi hakkında detaylı bilgiye yer vereceğiz.

1.1.1. Kız Sanayi Mekteplerinin Kuruluşu

Osmanlı'da devletçe kızlar için verilen yaygın eğitim, XIX. yüzyılın ortalarına denk gelen bir başlangıç tarihine sahiptir. Bu süreç Kız Rüştüyelerinin yaygınlaşmasıyla yeni bir boyut kazandı. Maârif Nezâreti'nce Sadarete yazılan 1858 tarihli tezkerede kızların eğitiminde bir dönüşümün gerekliliğine dair koşullar yer almaktadır.

¹³⁶ Düstur, Birinci Tertip, C. II, Madde 8, s. 279.

¹³⁷ Düstur, Birinci Tertip, C. II, Madde 35, s. 289.

¹³⁸ Düstur, Birinci Tertip, C. II, Madde 10, s. 280; Salname-i Vilayet-i Tuna H. 1293 (M.1876/1877) s. 46; YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 36.

¹³⁹ Düstur, Birinci Tertip, C. II, Madde 52, s.295.

¹⁴⁰ KOÇ, "Osmanlı Islahhânelerinin...", s. 116.

¹⁴¹ YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 42-43.

Aşağıda kısmen yer alan tezkerede metninden de anlaşılacağı üzere, kız okullarının açılma nedeni *millet çocuklarının terakkisi ve kızları sanayiye hazırlamaktı*¹⁴². Nitekim söz konusu tezkerede konuyla ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

«Malûm-i âli-i vekâletpenahileri buyurulduğu üzere her devlet ve milletin saadeti hali efradi ahâlisinin izale-i cehl etmelerine mevkuף ve bu dahi iptidayı emirde etfalın hüsnî terbiye ve istihsali Maârif etmelerine mütevakkif olup saye-i kemalatvaye-i hazret-i padişahide himem-i mealî tev’emi vekâletpenahileriyle bu yolda şimdiye kadar vuku bulan mesai ve ikdamat semeresi olmak üzere Dersaadet ve taşralarda bulunan mekâtib-i rüşdiyelerde etfal-i ibadin germiyetle iktisabi ulûm etmelerine çalışılmakta olduğu misillü Dersaadet ve bilâdiselâsede bulunan mahallât mektepleri dahi bundan akdem on üç daireye taksim ve beher dairede bulunan mekâtibe merci olmak için bir merkez mektebi dahi teşkil olunarak bunların gerek nizam ve intizamca ve gerek emri tahsil ve terbiyelerini muayene ve taharri ile mertebe-i matlûbeye isal etmek üzere tayin olunan muavinler vasıtalarıyla daima ahvalleri taharri ve istikşaf olunmakta ve bilûtfiha-taâlâ böylelikle mekâtib-i mezkûrenin hal ve şanaları gündün güne düzelmesiyle derece-i matlûbeye vüsûlü esbabının istikmaline mazhariyet memul olup şu kadar var ki vakit ve zamanın hükmünce sair yerlerde bu terbiye kazıyye nafıası için bunca mesai ve nukud sarf olunmakta olduğu bedihi ve müsellemler olup dururken Maârif Nezâreti dahi sade bu miktar ile iktifa edip durmayacağından hemîşe etfali milletin ilerlemesi için ciheti teshilât taharri etmek ehemmi umurdan olmağla minelcümle terbiye-i umumiyyenin esaslarından olan mahallât mekteplerinde zükür ve inas bir yerde bulduklarından ve bunda ise bazı mertebe mahzur mütaleasından başka matlûp veçhile emri terbiyeleri hâsıl olamamasıyla kızlar için dahi ayrıca mahal tahsisıyla emin ve ehliyetli hocalar tayin olunması tasvip olunmakta ise de bu matlebin husulü için defaten teşebbüsât-i külliye göstermek halkça dağdağalı ve masrafça dahi usretli olmak lâzım geleceğinden ve bu yola gitmekten ve defaten bir büyük masraf kapısı açmaktan ise şimdilik bir başlangıç olmak üzere Sultanahmet dairesi dâhilinde bulunan yirmi altı bab mekâtib-i Sıbyânın zükür ve inasi ayruca mekteplere tefrik olunduktan sonra yine daire-i mezkûre dâhilinde olan cevri usta mektebinin dahi taife-i nisaya mahsus olan sanayii talim için müstakil kızlar rüşdiyesi şekline konmasına müsaade buyurulduğu halde masarifi cüziye ile öyle bir emri ehemmenin meydana getirilmesi kabil olabileceğinden bu bapta zuhur edecek irade-i âli-i vekâletpenahilerine intizar olunduğu muhati ilm-i sami-i âsefaneleri buyurulduktadır...»¹⁴³

Tabiatıyla, huzuru ve mutluluğu eğitime bağlı olan Osmanlı toplumunun İstanbul ve çevresinde Rüştiye okullarıyla yaygın olarak eğitilmesi ‘terbiye-i umumiye’ olarak ifade edilen bu tezkerede bir yandan terakki fikrinin altı çizilirken öte yandan kız ve erkek çocukların ayrı ayrı eğitilmesine vurgu yapılmaktadır. Kız Sa-

¹⁴² ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 457.

¹⁴³ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 457-458.

nayi Mekteplerindeki ‘sanayi’ kavramı ise devlet söyleminin önemli bir parçası haline gelmiş olup, ilerleme kavramının tamamladığı ‘kızları sanayiye hazırlamak’ önermesinde yerini buluyordu¹⁴⁴.

Başka bir arşiv belgesine göre ise, memleketlerin zenginlik ve refahının meslek ve sanayi sektörlerinin ilerlemesine bağlı olduğu, oysa Osmanlı Devleti’nde sanayi faaliyetlerinin uzun zamandır yabancıların eline geçmiş bulunduğu, mamul birçok eşyanın Avrupa’dan geldiği ifade edilerek ülkenin refahı ve ilerlemesi için yerli sanayinin kurulmasına öncü olmak üzere bir sanayi mektebi açılmasının zaruri olduğunu ifade eden padişah emri ile sanayi mekteplerinin tesis edilmesi gereği ortaya konulmuştur¹⁴⁵.

1859 yılında Sultanahmet’te (At Meydanı) bulunan Cevri Usta Mektebi’nin¹⁴⁶ kızlar için rüşdiye şeklinde oluşturulması önerilerek, bu okulda kız talebelere bazı gündelik ihtiyaçların temin edilebilmesi amacıyla el becerisi gerektiren işlerin de öğretilmesi planlanmıştır¹⁴⁷. Bu amaca yönelik, Maârif Nezâreti Sadarete bir tezkere yazarak müsaade istedi. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Maârif Nezâreti tezkeresinde, kızların eğitimine ilişkin olarak; Mahalle mekteplerinde şimdiye kadar kız erkek karışık öğrenim yapılıyor olmasına ve bunda da bazı sakıncaların görülmesine, ayrıca istenildiği gibi bir eğitimin olmadığına vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle kızlar için de ayrı bir okul açılıp ‘emin ve ehliyetli hocalar tayin edilerek’ öğretim yapılmasının uygun olacağı görüşü savunulmaktadır. Fakat şimdilik masraflı ve kapsamlı bir teşebbüs de bulunmayıp Sultanahmet’teki Cevri Usta Mektebi’nin, Kız Rüşdiyesi haline getirilmesine burada kızlara özgü ‘sanayi’ öğretilmesine yani uygulamalı bilgiler öğretilip beceriler kazandırılmasına izin verilmesine dair Sadrazam kendi görüşünü ve bu girişimin uygun olacağını Padişaha arz etmiştir. Bunun üzerine Padişah Abdülmecid’in onayıyla Cevri Usta Mektebi 1859’da eğitim-öğretime başlamıştır¹⁴⁸. Bu okul tam manasıyla verilen teknik eğitim itibariyle bir sanayi mektebi özelliği taşımasa da, dikiş, nakış ve aşçılık gibi geleneksel olarak kadınlara ait teknik eğitimi

¹⁴⁴ AKŞİT, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 90-91.

¹⁴⁵ BOA, İ. DH. nr. 497/33809_2. (13 R. 1279/8 Ekim 1862); *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 134, 2014, s. 74-75.

¹⁴⁶ AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ. 1000-MS. 2014)*, s. 164. Aynı zamanda Cevri Kalfa Kız Rüşdiyesi ve Sultanahmed Kız Rüşdiyesi de denilmektedir.

¹⁴⁷ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 457-458; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...*, s. 195.

¹⁴⁸ AKYÜZ, “Osmanlı Son Döneminde...”, s. 14. Bkz. Ek-3 Cevri Usta İnas Rüşdiyesi Fotoğrafı.

vermeyi amaç edinmiş olmasından dolayı bu konuda atılan ilk adımlardan biri sayılabilir¹⁴⁹.

1859 yılında rüştiyelerdeki ders programlarında nakışla ilgili ders bulunması hanımlara teknik eğitim verilmesinin başlangıcı olarak kabul edilse¹⁵⁰ de Osman Ergin¹⁵¹ ve Cemil Öztürk¹⁵², e göre Mithat Paşa tarafından 1873¹⁵³ yılında Rusçuk'ta açılan kız Islahhânesi kız sanayi mektebinin, temelini oluşturmaktadır. 1865 yılında Rusçuk ve Sofya'da açılan Islahhâneler erkek çocuklara yönelik olup kimsesiz ve yetim kız çocukları için böyle bir kurum bulunmamaktaydı. Tuna Vilayeti Umûm Meclisi'nde bu durum gündeme gelerek kadın hoca ve ustaların görev yapacağı bir kız Islahhânesinin açılması kararına varılmış, fakat Islahhânenin açılması 1873 yılını bulmuştur¹⁵⁴. Yahya Akyüz'e göre Rusçuk'tan önce 1863'de Niş'te ve sonrasında Sofya'da Islahhâneler açılmışsa da kız sanayi mektepleri için Rusçuk başlangıç kabul edilir¹⁵⁵. Asıl amacı Müslüman ve Hıristiyan¹⁵⁶ yoksul, kimsesiz ve öksüz kızları bir çatı altında toplamakla birlikte, ordunun elbise ihtiyacını karşılamak olan Islahhâne mali kaynakların yetersizliği nedeniyle öğretime başlamadan kapanmıştır¹⁵⁷. Bu girişimi 1869 yılında İstanbul'da ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Yedikule'de açılan dikimhane niteliğindeki Kız Sanayi Mektebi izlemiştir¹⁵⁸. Okulun kuruluş amaçlarından bir diğeri de Tophane-i Amire'nin idaresinde bulunan Yedikule'deki fabrikalarda kızlara çalışma imkânı sunmaktı¹⁵⁹. Cemil Öztürk Kız Sanayi Mekteplerinin Ahi geleneğinin doğal takipçisi olduğunu, nitelikli sanat ve mesleki bilgiye sa-

¹⁴⁹ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 196.

¹⁵⁰ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 20.

¹⁵¹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 628; Ayrıca Ergin, Mithat Paşa'nın 1860'da Niş 'de ve sonrasında Sofya'da bu Islahhâneleri açtığını 1865 yılında da Rusçuk'ta böyle bir teşebbüste bulunduğunu ifade etmektedir.

¹⁵² ÖZTÜRK, Cemil, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (1890-1928)", İstanbul, *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, 2005, s. 238.

¹⁵³ GÜVEN, İsmail, AKAGÜNDÜZ, Ümit, "Osmanlı Devleti'nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey'in Kızlara Mahsus Tarih-i Osmani Adlı Eseri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2009, Sayı 26, s. 145-146; YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 26-27.

¹⁵⁴ YILDIRIM, *Dersaadet Sanayi Mektebi*, s. 26-27.

¹⁵⁵ AKYÜZ, Yahya, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Okul Yöneticiliğinde Dönüşümler ve Kadınların Okul Yöneticiliği", İstanbul, *Tarih ve Toplum Dergisi*, No: 207, Mart 2001, s. 20.

¹⁵⁶ KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2004, s. 116.

¹⁵⁷ ÖZTÜRK, "Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim...", s. 431; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 195.

¹⁵⁸ Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yay. Haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 2002, s. 97; AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ. 1000-MS. 2014)*, s. 172.

¹⁵⁹ Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti...*, s. 97; UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 196.

hip bireyler yetiştirmenin amaçlandığını ileri sürmüştür. Öğrencilerin devlet fabrikalarında çalıştırılmasının da bunu ispatladığını savunmaktadır¹⁶⁰.

Kız sanayi mekteplerinde okuyup yazmaktan ziyade sanat öğretmek esas olmakla beraber öğrenciye derdini anlatacak, dinini öğretecek, hesabını, kitabını yapacak ve yazacak kadar eğitim-öğretimin verildiği şu sözlerden anlaşılmaktadır:

“Mukaddemce birinci defa olarak Niş’te ihdas olunan Islahhânenin daha mükemmeli olmak üzere sonradan açtığı iki Islahhânedede Elifba, Amme ve Tebareke cüzleri ve icabına göre Mushaf-ı şerif ve İlmihâl ve Risale-i Ahlak ve saire Edebiyat (?) ve Yazı, dahi bir miktar sülüs hattıyla rik’a meşikleri ve ilmi hesaptan darp ve karacumle ve tenzil (tarh) ve taksim gibi bazı erkam ve defter usulü ve Bulgarca dahi okutulduğunu.. ve şimdilik cari olan sanayi terzilik ve kunduracılık ve debbağlık ve matbaai vilayette mürettiptik ile çuha ve bez dokumak ve iplik yapmak gibi ameliyattan ibaret olduğunu 22 kanunuevvel 1286 (4 kanunusani 1871) tarihli Islahhâneler Nizamnâmesi göstermektedir”¹⁶¹.

Kurulan mektebe eski baruthane binası yeniden düzenlenerek ilk defa 50 kız öğrenci kayıt edilmiştir. İdari sıkıntılar nedeniyle Yedikule’deki Kız Sanayi Mektebi, 1883 yılında Sultanahmet civarındaki Güngörmez Mahallesinde bulunan Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı’na nakledilmiş ve ıslah edilerek yeniden açılmıştır. Başlangıçta nehari (gündüzlü) olarak açılan bu mektebe beklenenden fazla talep olunca, kaydı alınan öğrenciler leyli ve nehari olarak ikiye bölünmüş ve mektebin kapasitesi 100 kişiyi bulmuştur. Böylece mektep leyli ve nehari eğitim veren bir kurum halini almıştır. Gün geçtikçe okulun öğrenci sayısı iyice artmış ve 1884 yılında Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi¹⁶² gereğince, okulun gündüzlü öğrenci sayısı 125 ile sınırlandırılmıştır¹⁶³. Ücret ödemeye bile razı olan ailelerin kız çocukları reddedilmiş, mektebe sadece yetim kız çocukları alınmıştır¹⁶⁴. Artan talep üzerine teknik eğitim vermek amacıyla Süleymaniye’de Kemeraltı’nda kiralananan Kayserili Ahmed

¹⁶⁰ ÖZTÜRK, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitim...”, s. 427-428.

¹⁶¹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 628-629.

¹⁶² *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı...*, s. 170; Nizamnâmenin altıncı maddesine göre, ‘Dahili şubesi münhasıran yetimlere mahsustur’ ifadesi yer almaktadır. Ek: 1’de Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi’nin orijinal metnine yer verilmiştir.

¹⁶³ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...*, s. 196.

¹⁶⁴ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...*, s. 196; Bkz. Ek-4 Kız Sanayi Mektebi fotoğrafı.

Paşa Konağı'nda¹⁶⁵ sadece gündüz eğitim verecek olan Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi açılmıştır¹⁶⁶.

Kızlar için sanayi mektebi açma konusunda büyük özveride bulunan Ticaret Nazırı Subhi Paşa, Üsküdar da kız sanayi mektebi açmak için hazırlıklar yapmış ancak 29 Aralık 1886 tarihinde kız sanayi mekteplerinin idaresi Maârif Nezâretine bağlanınca okulun açılışı ertelenmiştir. Bu okullara ulaşma konusunda meydana gelen sıkıntılar ve artan yeni talepler Maârif Nazırı Münif Paşa'nın bu konuda çalışmaya başlamasına vesile olmuştur. Bu çalışmalar neticesinde 1890 yılında Üsküdar da bir kız sanayi mektebi açılmıştır¹⁶⁷. Bu okul için yeterli ödenek ayrılamayacağından dolayı Üsküdar da bulunan iki kız rüştiyesinden biri olan Doğancılar İnas Rüşdiyesi kapatılıp, rüşdiye için ayrılan maddi imkânlar kız sanayi mektebine aktarılmıştır¹⁶⁸.

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile Üsküdar Kız Sanayi Mektebi¹⁶⁹ II. Meşrutiyet'in ilanına kadar varlıklarını sürdürmüştür.

1907-1908 yılında Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin müdürlüğüne getirilen Hulusi Bey, görevine başlayınca Dârümuallimât eski müdürlerinden Hacı Numan Efendi, Teftiş ve Muayene Heyeti üyelerinden Ziya ve Muhasebe mümeyyizlerinden Hamdullah Beylerden oluşan ve kendisinin de aralarında bulunduğu bir program komisyonu kurdu. İlâveten bu okulun sanayi alanında gelişmeme sebeplerini araştıran Hulusi Bey, bunun için de Meclis-i Maârif'in eski üyelerinden Yunus Bahri Efendi, Levâzım İdaresi Müdür Muavini Ziya, Muhasebe mümeyyizlerinden Ali ve okulun muhasebe memuru Hakkı Beylerden oluşan bir "Mubayaa ve Terakki-i Sanayi Komisyonu" oluşturuldu. Bu komisyonun çalışmaları kız sanayi mektepleri için oluşturdukları program ve düzen sayesinde bu okulda takdir edilecek bir ilerleme ve başarı sağladı. Kaydedilen bu başarı üzerine 1909 yılında diğer iki kız sanayi

¹⁶⁵ BOA, MF, MKT, nr. 145/86 (25 Z 1309/21 Temmuz 1892)

¹⁶⁶ Devlet Salnamesi, H. 1302 (1884/1885), s.380; UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 197. Erdem, okulun açılış tarihini 1884 olarak ifade etmektedir.

¹⁶⁷ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e; ÖZTÜRK, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...", s. 239; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 197. Ancak Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılış tarihi ile ilgili ortak bir fikir bulunmamaktadır. Osman Ergin, (Türk Maârif Tarihi, s. 690) eserinde ve Milli Eğitim Bakanlığı resmi internet sitesinde Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılış tarihi 1878 olarak verilmektedir (<http://mtegm.meb.gov.tr/www/tarihcemiz-kiz-tek-nik-ogretim-genel-mudurlugu/icerik/24>).

¹⁶⁸ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 197.

¹⁶⁹ Bkz. Ek-5, Üsküdar Kız Sanayi Mektebine ait fotoğraf yer almaktadır.

<https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotografлари/photos/a.147343595349309.39381.147065585377110/711257108957952/?type=3&theater> (21.05.2016)

mektebinin (Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile Üsküdar Kız Sanayi Mektebi) idaresi de Hulusi Bey'e verildi¹⁷⁰.

1911-1912 yılında Ali Saib Bey Konağı'nda yer alan ve Çarşamba'da bulunan Leyli Kız Sanayi Mektebi, rüştiyelere öğretmen yetiştiren kurum olan Leyli Dârümuallimât ile birleştirilmiştir. Birleştirilen bu kurum Çapa'da bulunan Derviş Paşa Konağı'na taşınmıştır. İki kurumun da öğretmen ve öğrencileri karıştırılmıştır¹⁷¹.

Öncelikli amacı yetim ve öksüz kızlar olan Kız Sanayi Mektepleri daha sonraları orta gelirli ailelerin çocuklarının tercih ettiği bir okul haline gelmiştir. Ailelerin kız çocukları için tercih ettikleri bu okul sayesinde kızlar aile hayatlarında kendi geçimlerini sağlayabilecek kadar iyi yetiştirilmişlerdir. Nitekim bundan dolayı modernleşme açısından bu okullara önem verilmesi gerektiği düşünülürken, okulların istenilen beklentiyi karşılamaması nedeniyle okullar için ayrılan bütçe kısıtlanarak Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi ile Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin birleştirilmesi gündeme gelmiştir. İstanbul Maârif Müdürü bu konuyu ele alarak İngiltere ve Belçika'dan öğretmenler getirtmeye, programlarını Avrupa örnek alınarak hazırlatmaya koyulmuştur. Bu ıslah çalışması İstanbul Vilayeti Maârif Encümeni'nde görüşülerek 5 Ağustos 1912'de kabul edilmiştir¹⁷².

Açılacak yeni okul için 1913 yılında Fatih Saraçhane'de Horhor¹⁷³ mevkiinde bulunan Münir Paşa Konağı kiralandı. Eğitim-öğretimine 1913-1914 yılında başlayan mektep için Belçika'dan iki öğretmen ile bir müdire getirtildi. Böylece ilk ve orta kısımlardan oluşan 9 sınıflı gündüzlü Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1 Kasım 1913 tarihinde, Dersaadet Nehari ve Üsküdar Kız Sanayi Mekteplerinin birleştirilmiş haliyle tek bir mektep olarak yeniden açıldı¹⁷⁴.

1917 yılına gelindiğinde Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ibtidai ve tali olarak iki kısma ayrıldı¹⁷⁵. Tali kısmında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi eğitime devam ederken bu mektebin binasının İstanbul Sultanisine verilme durumu gündeme geldi.

¹⁷⁰ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 198.

¹⁷¹ ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 17; ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, Ocak Yayınları, 1996, s. 439.

¹⁷² TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 199.

¹⁷³ Devlet Salnamesi, H. 1311 (1893/1894), s. 410.

¹⁷⁴ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 199.

¹⁷⁵ BOA, MF, ALY, nr.116/75, (20 Ş 1336/31 Mayıs 1918).

Bu nedenle Dersaadet Kız Sanayi Mektebi, Aksaray’da bulunan Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilerek, Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını aldı¹⁷⁶.

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi ihtiyaç üzerine 4 Kasım 1914 tarihinde yeniden açılarak ismi Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi olarak değiştirildi. Gündüzlü olarak açılan mektebin eğitim programı ilk ve orta dereceden oluşmaktadır. Okul daha sonraları binanın yetersiz gelmesi nedeniyle yalnız orta dereceden eğitim verir hale gelmiştir. İlerleyen yıllarda maddi imkânsızlıklar nedeniyle Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi kapatılmak istenmiş, ancak okulun idari kadrosu bu durumu engellemek için Maârif Nezâreti ile görüşmüş ve bu görüşmenin olumlu sonuçlanması ile Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi, İnas Sultanisine dönüştürülmüş, ancak sultanilerden farklı olarak mesleki eğitime 1927 yılına kadar devam etmiştir¹⁷⁷.

Diğer sanayi mektepleri de Sofya, Bursa, Kastamonu, Sivas, Halep, İskodra, Edirne, İzmir, Erzurum, Bosna, Trabzon, Diyarbakır, Bağdat, Selanik, Şam, Trablusgarp, Prizren ve Üsküp’te oluşturulmuştur. Ancak Bosna dışında açılan diğer mektepler erkekler içindir. 1868’de Bosna da kızlar için sanayi mektebi oluşturulmuştur¹⁷⁸. Ayrıca arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgiler ışığında Bursa, Manisa, Adana ve Kıbrıs’ta da kızlara ait sanayi mekteplerinin de var olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde kız sanayi mektebi olarak adını devam ettiren yalnızca Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi olmuştur. Ancak Üsküdar İnas Sultanisi eski adı Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi olan okul sanayi mektebi durumunda olmasa da mesleki eğitime devam etmiştir.

1.1.2. Teşkilat ve İdari Yapı

17 Mayıs 1884 tarihinde oluşturulan Kız Sanayi Mekteplerinin Teşkiline Dair Nizamnâme’ye göre kız sanayi mektepleri şekillendi. Nizamnâmenin birinci maddesine göre Kız Sanayi Mektebi, Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Nezâretinin idaresine bağlı

¹⁷⁶ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 693.

¹⁷⁷ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 691; ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...”, s. 240; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e...*, s. 200.

¹⁷⁸ ÖZTÜRK, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitim...”, s. 432; AKŞİT, *Kızların Sessizliği...*, s. 93; DUMAN, Tayyip, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352548> (08.03.2016)

bulunmaktaydı¹⁷⁹. 1886 yılında bu mekteplerin idaresi Maârif Nezâretine devredildi¹⁸⁰.

İki bölümden meydana gelen mektep, dâhili (yatılı) ve harici (gündüzlü) bölümlerinden oluşmaktadır¹⁸¹. Kız Sanayi Mektebi'nin İdare-i Umumiyesi erkek sanayi mektebi müdürlüğüne bağlı olup İdare-i Dâhiliye ve Hususiyesi Ticaret ve Sınav Nezâreti tarafından atanacak müdüre bırakılmıştır¹⁸². Mektebin gelir ve giderlerine ait her üç ayda bir cetvel hazırlanarak müdür ve başkâtip tarafından mühürlenip genel müdüre onaylattırıldıktan sonra Nezârete sunulmaktadır¹⁸³.

Mektebin idari işlerini, bir müdür, bir müdire ve bir kâtip yürütmekte olup bu yönetim şekli Nizamnâme'ye uygun olarak icra edilmektedir¹⁸⁴. Sultanahmet civarında bulunan Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi müdürü Nazif Efendi, Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi müdürü ise Hacı Aziz Efendi'ydiler¹⁸⁵. Mekteplerin idari işleriyle ilgilenen hanım müdireler ise hem Müslüman hem de gayr-i Müslim hanımlar oluşabiliyordu. Nitekim Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi müdiresi Adviyeh Hanım, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi müdiresi Fatma Müzeyyen Hanım iken, Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi müdiresi Matmazel Hanili'ydiler¹⁸⁶. Genel itibarıyla Kız Sanayi Mekteplerinde erkek idareciye çok az rastlanmaktadır. Ancak Meşrutiyet dönemine kadar bu mekteplerin müdürlük görevi erkeklere verilmiştir. Hanımlar genelde "müdire" sıfatıyla mektebin dâhili işleriyle meşgul olmakla sorumlulardır. 1907-1908 yıllarında Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi müdürü Hulusi Bey oldu. Hulusi Bey mektebin gelişmesi ve eğitim kalitesinin artması için bir takım girişimlerde bulundu. Bu girişimler başarı ile sonuçlanınca 1910-1911 yıllarında diğer sanayi mekteplerinin idaresi de Hulusi Bey'e verildi¹⁸⁷. Yine 1911 yılında İstanbul Valiliği İl Özel İdaresi mekteplerin idaresini Maârif Nezâreti'nden devraldı¹⁸⁸.

Kız Sanayi Mekteplerini Avrupa'daki çağdaşlarının düzeyine ulaştırmak amacıyla yapılan düzenlemeler neticesinde mekteplerin idaresinin Avrupalı müdireler tarafından yapılması daha iyi sonuçların ortaya konacağı fikrini oluşturuyordu.

¹⁷⁹ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde:1.

¹⁸⁰ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 201.

¹⁸¹ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde:2

¹⁸² BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde:3

¹⁸³ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde:17

¹⁸⁴ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 202.

¹⁸⁵ Devlet Salnâmesi, H. 1303 (1885/1886), s.306-307.

¹⁸⁶ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s.674-676.

¹⁸⁷ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 202.

¹⁸⁸ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 690.

Bu görüşe dayanarak Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin idaresi için Belçika'dan J. Cafmery getirilmiştir. 1914 yılında savaşın meydana gelmesiyle getirildiği görevin başına geçemeyen Cafmery yerine bu görev için Ahmet Edip Bey uygun aday olarak görevlendirilmiştir. Mektepler için yabancı öğretmen ve idareci ihtiyacı savaş nedeniyle müttefik Almanya'dan tedarik edilmekteydi¹⁸⁹.

1914 yılında okulun teftişi sonrasında hazırlanan raporda, okul idaresinde müdüelerin sayılarının fazla olduğu, bu görev yerine yardımcı öğretmenliklerden biri azaltılarak müdür muavineliği görevinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir¹⁹⁰.

1915 senesinde Dersaadet Kız Sanayi Mektebi müdüreliliğini Matmazel Urban yaparken aynı yıl Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi'nin müdür muavinesi Fatma Zekiye Hanım'dı. Öğretmenler, Emine İnyet ve Remziye Feham Hanımlar da Fatma Zekiye Hanım'a yardımcı olup okulun idari kadrosunu oluşturuyorlardı¹⁹¹.

1916-17 senesinde Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin müdür muavinesi Hatice Hanım, Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi müdüresi Alman Matmazel Valter'dir. 1917 yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve Mithat Paşa Kız Sanayi Mekteplerinin ilk ve orta kısımları ayrıldı. Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin ilk kısmının müdürü Necip Necati Bey, orta kısmının müdüresinin Matmazel Zaydel, müdire muavinesinin ise Müeyyide Hanım görevlendirildi. Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi ilköğretim kısmının idaresi İsmail Hakkı Bey'e, orta kısmının idaresi İhsan Şerif Bey'e verildi. Orta kısmın müdüreliliğinde yine Matmazel Valter görev aldı.

Her mektebin kendine ait idareci kadrosu hakkında detaylı bilgi ileriki bölümlerde mekteplere ait alt başlıklar altında incelenecektir.

1.1.3. Öğretim Kadrosu

Kız Sanayi Mektebi Nizamnamesinde mektebin, idare şekli, öğrencilerin kabul şartları, eğitim süresi ve dersleri gibi bilgiler yer alırken öğretmenleri ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Maârif salnameleri ve çeşitli arşiv belgeleri vasıtasıyla okulun öğretim kadrosu hakkında bilgelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

¹⁸⁹ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 202-203.

¹⁹⁰ BOA, MF, İMF, nr, 47/57, (29 Z 1332/18 Kasım 1914)

¹⁹¹ BOA, MF, ALY, nr. 78/41, (29 Ca 1333/14 Nisan 1915); nr, 83/105, (17 Z 1333/26 Ekim 1915)

Kız Sanayi Mektebi'nde görev alacak öğretim kadrosunun çoğu Dârülmualimât mezunuydu. Buna ilaveten Kız Sanayi Mektebi'nden mezun olanlarda öğretim kadrosunda yer almış ve derslere girmek için görevlendirilmiştir. Öğretmen olmak arzusunda olan öğrencilere Belçika'dan el işlerinde uzman bir öğretmen getirilerek, öğrencilerin el becerilerini usta hale getirmek için ödenek ayrılmıştır¹⁹². Öğretim kadrosuna bakıldığında da erkek öğretmenler var olmakla birlikte ağırlıklı kadroyu hanım öğretmenler oluşturmaktaydı¹⁹³. Hanım öğretmenler içinde gayr-i Müslim olanlar da vardı. Nehari Kız Sanayi Mektebi'nde görev yapan 4 erkek öğretmenin 2'si gayr-i Müslim, 12'si hanım öğretmen olmak üzere toplam 16 öğretmen vardır. Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi'nde ise toplam 24 öğretmenden 4'ü erkek, 3'ü de gayr-i Müslimdir¹⁹⁴. Genellikle mektep de görev alan gayr-i Müslimlerden bayanlar resim, piyano ve nakış derslerine girmekle görevlendiriliyorlardı. Ancak bazen de müdire olarak görev aldıkları görülmüştür. Erkek öğretmenler ise dil derslerine girmektedirler¹⁹⁵. Derslere giren erkek öğretmenlerin sayısının zaman zaman azalıp zaman zaman arttığı görülmüştür.

Tablo 2: Kız Sanayi Mektebindeki Öğretmen Sayısı (1909-1910 Eğitim-Öğretim Yılı)¹⁹⁶

Okul Adı	Erkek	Hanım
Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	1	12
Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi	1	10
Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi	1	10

Yukarıda gösterilen tabloda ayrı ayrı her Kız Sanayi Mektebinde erkek öğretmen sayısı 1'i geçmemiştir.

Kız Sanayi Mektebinde eğitimin devam ettiği yıllar Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yıllarına denk gelmekteydi. Bundan dolayı mektepte görev alan yabancı

¹⁹² TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 204.

¹⁹³ Devlet Salnamesi, H. 1298 (1880/1881), s.276; H. 1303 (1885/1886), s.306; H. 1305 (1887/1888), s.237-238, H. 1321 (1903/1904), s.426. Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s.674-676. TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 205.

¹⁹⁴ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1317/M. 1899), s.753-754; Yasemin Tümer Erdem, *age*, s. 205.

¹⁹⁵ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 205.

¹⁹⁶ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 210.

öğretmenler mektepten ayrılmak zorunda kaldılar. Mektebin yabancı öğretmen açığı ise müttefik Almanya'dan getirilen öğretmenlerle giderilmektedir¹⁹⁷.

Görevini iyi yapan ve el becerilerinde maharetli olan kimselere taltif mahiyetinde nişanlar ve sanayi madalyası verilmiştir. Nitekim Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi öğretim kadrosunda bulunan halı yapımı sanatı ve bu sanatın gelişmesi için harcadığı çabadan ötürü Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi Müdiresi Advıye Hanım'a ikinci rütbeden, halı ve dival (sırma işi) ustası Hatice ve dikiş ustaları Emine Leyla ve Rasime Hanımlara üçüncü rütbeden Şefkat Nişan-ı Hümayunu, usta muavinleri Pakize, Hamide ve Fatma Hanımlara Sanayi Madalyası ihsan buyrulduğu 26 Ekim 1899 (20 Cemaziyelahir 1317) tarihli irade de yer almaktadır¹⁹⁸.

Dersaadet Kız Sanayi Mektebi başlığı altında tablo 15, 16, 17, 18'de okulun kadrolarına yer verilmiştir.

1918 yılında Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin tali kısmı birleştirilerek Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alarak, kapatılan İnas Sultanisi'nin kadrosu bu okula aktarılmıştır¹⁹⁹.

1.1.4. Öğrenciler

17 Mayıs 1884 tarihli Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesinde okula kaydı alınacak öğrencilerin taşıyacağı şartlar, okulun süresi, okutulacak dersler, öğrencilerin yeme-içme ve giyinmelerine dair devletin yapacağı yardım, öğrencilere uygulanacak ödüllendirme ve cezalandırma sistemi gibi konular yer almaktadır.

Nehari (gündüzlü) olarak tesis edilen mektep, daha sonra yetim kızların barınak ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için leyli (yatılı) bölümün ilave edilmesiyle kapasitesi artırıldı.

Kız Sanayi Mektebi dâhilî (yatılı) ve haricî (gündüzlü) olarak iki bölümden oluşmaktaydı. Dâhilî şubesi 75, haricî şubesi 125 öğrenciyi geçmeyecekti²⁰⁰. Nitekim yaptığımız arşiv taramalarında bulduğumuz belgelerde, Kız Sanayi Mektebinin yatılı

¹⁹⁷ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 208.

¹⁹⁸ BOA, İ. TAL, nr. 190/52, (20 Ca 1317/26 Eylül 1899)

¹⁹⁹ BOA, MF. İST, nr. 26/4, 4 B 1334/7 Mayıs 1916); MF. ALY, nr. 146/35, (12 B 1338/1 Nisan 1920).

²⁰⁰ KSMN, mad. 2; Bkz. Ek-6 Dersaadet Kız Sanayi Mektebi Talebeleri Fotoğrafi ve Ek-7 Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Talebeleri Fotoğrafi.

kısımında yer olmadığı için Lofça ve Tırnova muhaciri iki kız çocuğu mektebe kabul edilmemiştir²⁰¹. Nizamnâmede belirlenen öğrenci sayısı hiçbir surette ihlal edilmediğinin somut bir örneğidir. Mektebe alınacak öğrencilerin yaşları 8'den küçük, 10'dan büyük olamayacak şekilde ifade edilmiştir²⁰². Nizamnâmenin 5. maddesinde yaş sınırlarına uyularak kayıt yaptırmak isteyen öğrencilerin talepleri reddedilmiştir²⁰³. Dâhilî (yatılı) şubeye kayıt yaptıracak olan yetimlerin durumlarını üç kişinin şahitliği, mahalle imamı ve mahalle muhtarından getirecekleri ilm u haber ile yetim ve kimsesiz olduklarını belgelendirme şartı konulmuştur²⁰⁴. Kimsesiz çocukların mektebin yatılı kısmına meccanen (parasız) kayıt ve kabulü Nizamnâmesinin en önemli maddelerinden biridir. Çünkü çalışmamız sırasında incelediğimiz birçok arşiv belgesinde kimsesiz çocuklar üzerinde hassas duruş dikkatimizi çekmiştir²⁰⁵. Mektebin yatılı kısmına yalnız yetim ve kimsesiz kız çocuklarının alınması hususunda asla taviz verilmeyerek, mektebe kendi kız çocuklarının kayıtlarının alınması isteyen ailelerin bu teklifleri reddedilmiştir²⁰⁶. Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesinin altıncı maddesinde yalnız yetim çocukların yatılı şubeye kayıt haklarının olmasına rağmen 1896 yılından itibaren iki taksitle yatılı şubeye öğrenci alımı başlamıştır. Öğrenciler 15 liralık bu ücret ile kayıtlarını yaptırmışlardır. Altıncı maddeye rağmen bu şekilde öğrenci kaydının alınması yabancı ve gayr-i Müslim okullarında okumaları yasaklanan zengin kız çocuklarının bu mektepten yararlanmalarını sağlamak amacını taşımaktadır²⁰⁷.

Engeli ve özürlü olan kimselerin kaydı kabul edilmemiştir²⁰⁸. Her iki şubede de yer alan ve eğitim sürelerini tamamlamadan mektepten alınmak isteyen öğrencilerin velileri ve akrabaları mektebin yıllık ücreti olan nehari olanlar için 6 lira, leyli olanlar için ise 12 lira ücret ödemeliydiler²⁰⁹.

²⁰¹ BOA, MF, MKT, nr. 181/66 (11 Ra 1311/22 Eylül 1893).

²⁰² KSMN, mad. 5.

²⁰³ BOA, MF, MKT, nr. 430/28 (13 Ş 1316/27 Aralık 1898).

²⁰⁴ KSMN, mad. 6.

²⁰⁵ BOA, MF, MKT, nr. 537/6 (29 B 1318/22 Kasım 1900); MF, MKT, nr. 819/69 (12 L 1322/20 Aralık 1904); MF, MKT, nr. 822/70 (25 L 1322/2 Ocak 1905); MF, MKT, nr. 841/61 (20 M 1323/27 Mart 1905); MF, MKT, nr. 870/33 (15 Ca 1323/18 Temmuz 1905); MF, MKT, nr. 896/46 (6 L 1323/4 Aralık 1905); MF, MKT, nr. 896/63 (7 L 1323/5 Aralık 1905).

²⁰⁶ BOA, MF, MKT, nr. 226/25 (17 Ra 1312/18 Eylül 1894); MF, MKT, nr. 298/84 (13 B 1313/30 Aralık 1895); MF, MKT, nr. 494/26 (16 Za 1317/18 Mart 1900)

²⁰⁷ BOA, ŞD., nr. 214/61 (1314/1896-1897); TÜMER, Yasemin, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 100; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 216.

²⁰⁸ KSMN, mad. 7.

²⁰⁹ KSMN, mad. 11.

Leyli ve nehari şubelerindeki fakir öğrenciler için giyim ihtiyaçları okul tarafından karşılanıyordu. Yatılı öğrencilere yazlık ve kışlık olarak iki yeldirme, senede altı çift çorap, iki çift kundura, dört kat çamaşır, iki kat elbise ve bir kat iş elbisesi verilecekti²¹⁰. Gündüzlü fakir öğrencilere iki yılda bir olarak biri yazlık diğeri kışlık ikişer yeldirme, senede dört çift çorap ve iki çift kundura verilecekti. Zengin olan öğrenciler ise kıyafet farklılığının önüne geçmek amacıyla, diğeri öğrencilere verilen yeldirme ve kunduralara uygun yeldirme ve kundura temin edip kullanacaklardı²¹¹. Okul gündelik adı altında elinden iş gelen öğrencilere burs ödemekteydi. Nizamnâmeye göre sınıflar dikkate alınarak gündelik miktarları belirtilmektedir. Birinci sınıf öğrencilerine 20, ikinci sınıf öğrencilere 40, üçüncü sınıf öğrencilere 60, dördüncü sınıf öğrencilere 80, beşinci sınıf öğrencilere ise 100 para gündelik verilecekti. Ancak bu paraların her ay yarısı ödenecek, geri kalan yarısı ise şahadetname alacakları zaman öğrencilere verilmek üzere Dersaadet Emniyet Sandığına yatırılacaktı²¹².

1884 tarihli Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi uzun yıllar kullanılmış, daha sonradan açılan kız sanayi mektepleri de bu Nizamnâmeye tabi olmuşlardır.

Tablo 3: 1895-1896 (H. 1312-1313) Kız Sanayi Mekteplerindeki Öğrenci, Memur, Öğretmen Sayıları²¹³

Okul	Gecen yıldan devreden öğrenci	Ders yılı sonuna kadar yeni kaydedilen öğrenci	Ders yılı sonuna kadar bir nedenle okuldan ayrılan öğrenci	Sınavla diploma alan öğrenci	1895-1896 ders yılına devren kalan öğrenci	Memur ve Öğretmen
Leyli Kız Sanayi Mektebi	171	89	70	14	170	20
Aksaray'da Nehari Kız Sanayi Mektebi	145	28	50	8	115	15

²¹⁰ KSMN, mad. 14.

²¹¹ KSMN, mad. 15.

²¹² KSMN, mad. 20.

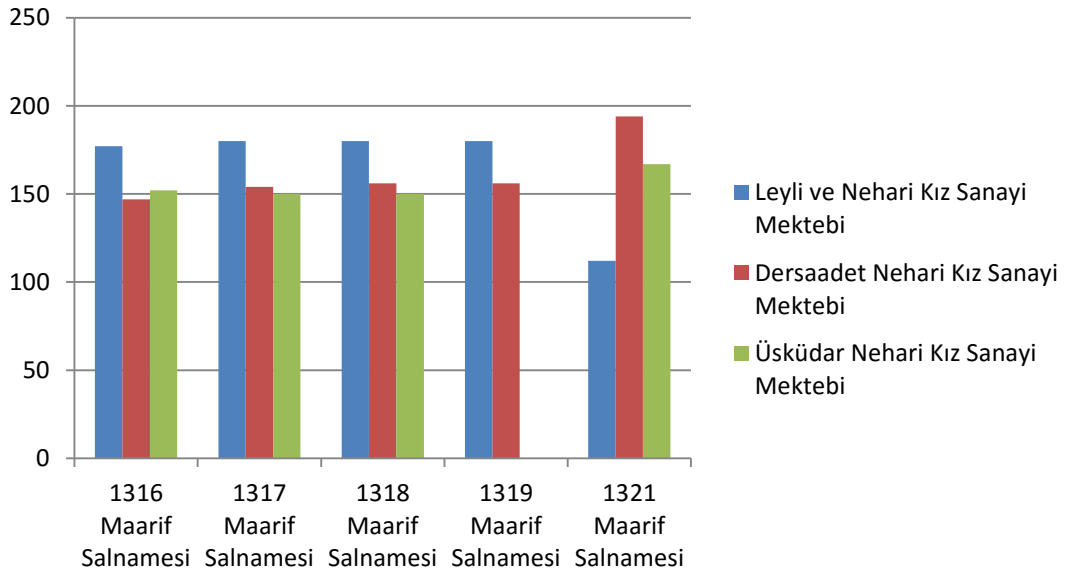
²¹³ ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 6, s. 51.

Üsküdar'da Nehari Kız Sanayi Mektebi	165	54	46	4	169	16
--	-----	----	----	---	-----	----

Kız sanayi mektebinde öğrenci profili, öğrencilere mektebe dâhil edilmeleri usulleri hakkında yukarıda bilgiler verildi. Daha detaylı bilgiler mekteplerin kendi başlıkları altında yer almaktadır. Ancak Maârif Salnamesi'nin incelenmesi ile öğrencilerin sayılarına ulaşılmış ve aşağıda yer alan grafikte gösterilmiştir.

1317, 1318, 1319 tarihli Maârif Salnamesinde Leyli ve Nehari Kız sanayi Mektebi öğrenci sayıları ayrı ayrı belirtilmiş olup her iki salnamede de leyli öğrenci sayısı 86, nehari öğrenci sayısı 94 olarak gösterilmiştir. Fakat 1321 tarihli Maârif Salnamesinde Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinin leyli öğrenci sayısı 76, nehari öğrenci sayısı 36'dır.

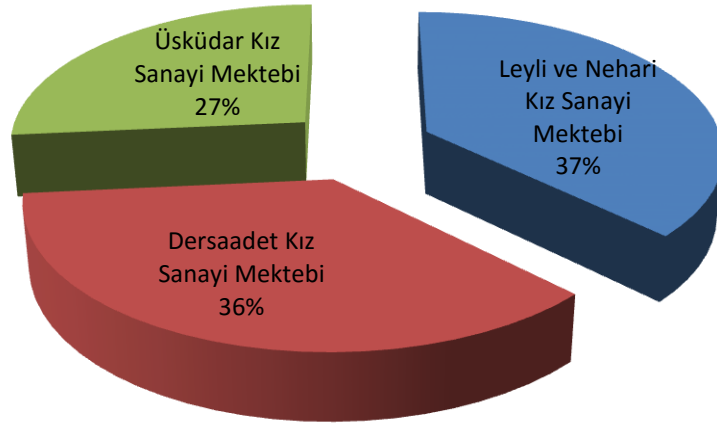
Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebinin öğrenci sayılarında düzenli olarak bir artış gözlenmektedir.

Şekil 1: Kız Sanayi Mekteplerinin Yıllara Göre Öğrenci Sayıları

Grafik 1'de Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin öğrenci sayısına dair 1319 tarihli Maârif Salnamesinde bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak diğer iki mektebin yıllara göre öğrenci sayıları incelendiğinde her ikisinin de bir önceki yılın öğrenci sayısını koruduğu gözlemlenmiştir. Kanaatimizce Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin de 1319 tarihinde öğrenci sayısı bir önceki yılda olduğu gibi 150'dir.

Şekil 2: Okullara Göre Mevcut Öğrencilerinin Yüzdeleri Dağılımları

1316, 1317, 1318, 1319 ve 1321 tarihli Maârif Salnamelerinde yer alan öğrenci sayılarının yüzdelere dağılımı yukarıdaki grafikte yer almaktadır.

Kız Sanayi Mektepleri açılış amaçlarından ilki, kızların kendi ihtiyaçlarını karşılaması olmuştur. Sonraları üretim çalışmalarına ağırlık verilerek başka kişilerin de istek ve arzuları karşılanarak sipariş amaçlı çalışmalar yapılmıştır. Öğrenciler okulu bitirdikten sonra mesleki hayata atılarak kendi atölyelerini açabilmişlerdir²¹⁴. Böylece öğrenciler aldıkları eğitim sayesinde istihdam alanı bulabilmişlerdir.

1.1.5. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Kız sanayi mektebi Nizamnâmesinde öğrenim süresi beş yıl olarak düzenlenmiştir. Okutulacak dersler sınıflara göre kategorilere ayrılarak, ilim ve sanat dersleri beş yıla yayılmıştır.

²¹⁴ *Kız Teknik Öğretiminde Gelişmeler 1989-1991*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1991, s. 4-5.

Tablo 4: Kız Sanayi Mektebinde Okunacak Dersler ile Öğrenilecek Sanatların Programı²¹⁵

Sınıf	İlim	Sanat
Birinci Sınıf	Usul-i cedide veçhile elifbâ, Kur'ân-ı Kerim	Dikiş, El örmesi
İkinci Sınıf	Akâid-i diniyye, Risâle-i ahlâk, Yazı	Nakış, Kasnak, Resim
Üçüncü Sınıf	Muhtasar Kava'id-i Osmaniye, Ya- zı ve imlâ, Muhtasar ilm-i hesab	Kanave, Biçim, Resim
Dördüncü Sınıf	Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Ma- lumât-ı Nafi'a, Yazı ve inşa	Çiçek, Biçim, Dikişin envâ'ı
Beşinci Sınıf	İlim-i tedbir-i menzil, Hıfz-ı sıhhat	Dikiş ve resim, Biçmek envâ'ı

Programda gösterilen el işleri sırasında “süzeni”, “oya”, “yazma” gibi kızlara ait Osmanlının eski el işleri öğretilip, üç, dört ve beşinci sınıfta piyano ve musiki-i Osmani dersleri talim ettirilmektedir.

1900 yılında okulun müfredat programı değiştirilerek, ibtidai ve rüşdi iki şube olarak eğitim süresi yedi yıla çıkarılmıştır. Tablo 5'te bu mekteplerin haftalık ders programı gösterilmiştir²¹⁶.

Tablo 5: (1892)²¹⁷ Sınıf-ı İbtidai ve Rüştiyeden Mürekkep ve Yedi Seneden İbaret Kız Sanayi Mektepleri Programı²¹⁸

Mevad-ı Tedrîsiye	Her Sınıfta Bir Hafta Zarfında Okunacak Derslerin Adedi						
	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene	7. Sene
Elifbâ ve Şifahî Ma-lumat	18	-	-	-	-	-	-

²¹⁵ KSMN, mad. 8.

²¹⁶ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80f.

²¹⁷ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi (1890-1928)”, s. 245.

* Dürûs; dersler

²¹⁸ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 435. Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti...*, s. 259.

Mevad-1 Tedrisiye	Her Sınıfta Bir Hafta Zarfında Okunacak Derslerin Adedi						
	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene	7. Sene
Tecvidli Kur'ân-ı Kerim	6	4	4	4	2	1	1
Ulûm-ı Diniyye	-	2	2	2	1	1	1
Kıraat ve İmlâ	4	6	6	6	2	1	1
Kitâbet	-	-	-	-	-	1	1
Kavâid	-	-	2	3	2	-	-
Arabî	-	-	-	-	-	1	2
Farisî	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	1	1	1	1	1
*Dürûs-ı Eşya ve Malûmat-ı Nafia	2	2	1	1	1	1	1
İdare-i Beytiye ²¹⁹	-	-	-	-	2	2	2
Ahlak	-	-	-	-	1	1	1
Hıfzıssıhha	-	-	-	-	-	1	1
Hesap	2	2	2	1	1	1	1
Coğrafya	-	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	-	2	2	1
Resim ve Hendese	-	-	-	-	1	1	1
El Hün- leri	6	12	12	12	12	12	12

²¹⁹ İdare-i Beytiye, ev idaresi dersi olarak mesken, ev eşyaları, elbiselerin bakımı, korunması ve temizliği; dikiş ve dikişe dair eşya; gıda ve gıda maddeleri; ev eczanesi; ev hanımı için gerekli nezaket ve görgü kuralları vs. konuları kapsamaktadır. ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...”, s. 245.

Her Sınıfta Bir Hafta Zarfında Okunacak Derslerin Adedi							
Mevad-ı Tedrisiye	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene	7. Sene
Yekûn	24	30	30	30	30	30	30

Yukarıda ki tabloda saatleri gösterilen derslerin içerikleri 1316 tarihli Maârif Salnamesinde bu şekilde ifade edilmiştir;

Mevadd-ı Tedrisiyenin İzahı

Elifba-yı Osmani ve Şifai Ma'lumat

Gerek Elifba-yı Osmani ve gerek Ma'lumat-ı Şifahiye, inas rüşdiyeleri programında gösterilen usule tamamıyla mutabık olarak tedris edilecektir.

Kur'ân-ı Kerim Maa Tecvid

Elifba tamamıyla talim edildikten sonra "Amme" ve ba'dehû "Tebareke" cüz-i şerifleri yalnız yüzünden tilavet ettirilecektir.

İkinci senede "Kad Semi'a" Cüz-i şerifinden "Yasin" şerife kadar okutturulacak ve üçüncü senede "Yasin" şerifden başlattırılarak hatim ettirilecek ve bu seneden itibaren Tecvid tatbikatına ihtimam edilmekte beraber hatm-i şerife dahi ikdam olunacaktır. Usûl-i tedris inas rüşdiyeleri programında gösterilen usule mutabık olacaktır.

Ulum-ı Diniyye

İnas rüşdiyelerinin ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci senelerinde tedris edilen mehabis, bu mekteplerin aynı sınıflarında; ve altıncı senelerinde gösterilen dersler bu mekteplerin altıncı ve yedinci senelerinde ta'lim olunacaktır.

Kıraat ve İmla

İnas mekatib-i rüşdiyesi için tanzim olunan programa muvafık suretde tedris olunacaktır.

Kitabet

İnas rüşdiye mekatibinin beşinci ve altıncı senelerinde gösterilen mebahis irae olunacaktır.

Kavaid-i Osmani

Üçüncü sene haftada 2 ders

1. İsm-i has ile ism-i cinsin tefhim ve tefriki.
2. Müfret ve cem', edat-ı cem.

3. Ahval-i isim: mücerred, mef'ûlünbih, mef'ûlünileyh, muzaafunileyh.
4. Sıfat ve mevsuf.
5. Zamair-i şahsiye.
6. Fiil, masdar, emir, mâzi, hal ve istikbal.

Tenbih-Ma'lûmat-i mezkûrenin nazariden ziyade ameli olmasına tarifatin ezberletilmesinden sarf-ı nazarla birçok misaller ile tefhim ve izaha çalışılmalıdır.

Dördüncü sene haftada 3 ders

1. Enva-ı kelime, ism-i cins ve ism-i has-ı müfred ve cem'i, ahval-i isim, ismi-i zaman ve mekan, ism-i tasğir, ism-i âlet.
2. Sıfat ve mevsuf, sıfatın envai.
3. İzafet, muzaaf ve muzaafunileyh.
4. Zamair ve envai ve kavaidi.
5. Esmâ, işaret, kinayat.
6. Fiil: Masdar ve envai, mazi ve envai, hal ve müzari' ve istiklal vesair sigalar, mütekellim, muhatab ve gaib.
7. Furu' fiil: İsm-i fail, mübalağa-i ism-i fail, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe hal terkibi.
8. Edevat
9. Üç lisanın harfleri, elif ile hemzenin farkı, kelime, harf ve hareke ve kavaid-i harekat, Arabideki tezkir ve te'nise Türkçe'de riayet olunup olunamayacağı.
10. İsim ve envai, müfred ve tesniye ve cemi' ahvâl-i isim.
11. Sıfat ve mevsuf, sıfat-ı asliye ve kıyasiye, sıfatın tasğiri ve taklili ve tefridi.
12. İzafet, muzaaf ve muzaafunileyh, kavaid-i izafiye, terkib-i izafi.
13. İsm-i işaret ve ism-i mevsûl, kinayât.
14. Masdar ve envai, fail ve mef'ul, ism-i fail.
15. Fiil-i iştikak ve siga ve tasrif, emsile-i muttaride ve muhtelif, ezmine, zât-i fiil, basit fiiller, mürekkep fiiller, rabt sigaları, siga-yı musahibe, istikrar sigaları.
16. Furu' fiil, ismi-i fail, mübalağa-i ism-i fail, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, hal terkibi, ism-i alet, ism-i zaman ve ism-i mekan, isim fiili, sıfat fiili.
17. Edevat, temrînat ve tatbikat.

Beşinci sene haftada 2 ders

Sinîn-i sabıkada ta'lim olunan kavaid tafsil ve tekrar ve ikmal olunmakla beraber, cümle ve terkiplerin envaina dair ma'lûmat dahi itâ edilecektir.

Kavaid-i mezkûrenin tatbikat cihetine pek ziyade ehemmiyet verilecek ve gerek kavaid ve gerek imlâ ve kıraat derslerinde müsta'mel lûgat-ı Arabiye'nin ve Farişiye'nin manaları talibata bellettirilecektir.

Arabî

Altıncı sene haftada 1 ders

İnas rüşdiyelerinin beşinci senelerinde tedris edilen mebahis gösterilecektir.

Yedinci sene haftada 2 ders

Farisî

Altıncı sene haftada 1 ders

İnas rüşdiyelerinin beşinci senelerinde tedris olunan mebahis gösterilecektir.

Yedinci sene haftada 2 ders

İnas rüşdiyelerinin altıncı senelerinde tedris olunan mebahis gösterilecektir.

Hüsn-i Hat

İnas rüşdiye mekteplerinde ittihaz olunan usule tevfikân ta'lim edilecektir.

Dürûs-ı Eşya ve Ma'lûmat-ı Nafia

İnas mekatib-i rüştiyesindeki usule tevfikân tedris olunacaktır.

İdare-i Beytiye

İnas rüşdiye mekteplerinin dördüncü, beşinci ve altıncı senelerinde tedris olunan mebahis, bu mekteplerin beşinci ve altıncı ve yedinci senelerinde gösterilecektir.

Ahlak

İnas rüşdiye mekteplerinin dördüncü, beşinci ve altıncı senelerinde gösterilen mebahis, bu mekteplerin beşinci, altıncı ve yedinci senelerinde irae olunacaktır.

Hıfzıssıhha

İnas rüşdiye mekteplerinin beşinci ve altıncı senelerinde tedris edilen mebahis, bu mekteplerin altıncı ve yedinci senelerinde gösterilecektir.

Hesap

İnas mekteplerinde gösterilen mebahis irae olunacaktır.

Coğrafya

İnas rüşdiye mekteplerinin dördüncü ve beşinci ve altıncı senelerinde gösterilen mebahis, bu mekteplerin beşinci, altıncı ve yedinci senelerinde gösterilecektir.

Tarih

İnas mekteplerinin dördüncü, beşinci ve altıncı senelerinde gösterilen mebahis, bu mekteplerin beşinci altıncı ve yedinci senelerinde tedris olunacaktır.

Resim ve Hendese

Beşinci sene haftada 1 ders

Hendese

1. Eşkal-i muntazamayı tanımak üzere icab eden ameliyat ve mümaresât: mu-rabba' ve müstatîl, müselles, üçgen ve daire.
2. Enva'ı muhtelif-i zevaya.
3. Eb'ad-ı selase
4. Numulerini irae etmek şartıyla mücessemat hakkında ma'lumat-ı ibtidaiye.
5. Mesaha ve mukayeseye dair ta'limler, mesafelerin takdiri ve metre ile ifadesi.

Resim

1. Hutut-ı müstakime resmi ve bunların bil-amel aksam-ı mütesaviyeye taksimi, hutut beynindeki nisbetin takdiri, zevaya resmi ve takdiri.
2. Tersimat-ı tezyiniye hakkında ma'lumat-ı evveliye: Muhîdât ve devaire, eş-kal-i muntazama ve muhîdât-ı muhtelif-i vesaire, kutu, tabak vesaire vücuda getirilmek üzere kağıtları daire, müstatîl ve müselles ve eşkal-i sairede kes-mek.

Altıncı sene haftada 1 ders

Hendese

1. Hendese-i musattahaya ait eşkalin siyah tahtaya ve bez ve kağıt üzerine res-mi.
2. Mik'ab, menşur, üstüvane ve küre ile bunların havass-ı esasiyesi hakkında ma'lumat-ı muhtasara-i ameliye ve usûl-i a'şareye tatbikleri.

Resim

1. İsti'malî kesîr-i münhaniyat-ı hendesiye resimleri: kıt'a-i nakıs, helezon vesai-re, nebatatda bulunan münhaniyat: sâk, yaprak, çiçek.
2. Ecsam-ı hendesiye ile eşya-yı müsta'mele-i adiyenin çizgi ve gölge ile resmi.
3. Hutut-ı müstakime ve muhîdat ve devaire resmi için müsta'mel olan alâtın su-ret-i isti'mali (cedvel, gönye, pergel, minkale)

Yedinci sene haftada 1 ders

Hendese

1. Geçen derslerin tekrarı, mesaha-i satuh-ı müsteviye-i muntazama ve gayr-i muntazama, metre ve arşın ile ifade, mesâil ve ameliyatın teksiri.
2. Mesaha-i ecsâm-ı muntazama, mesail ve amelitay-i müteaddede ile ma'lûmat-ı müktesebeyi takviye.

Resim

1. Enva-ı tezyinat-ı resim etmek (çizgi ve gölge ile)
2. Enva-ı nebatât (keza)
3. Kumaş ve delikli kağıd üzerine resim etmek usulü.
4. Marka için süslü harfler resim etmek.

El Hünneri

Birinci sene haftada 2 ders

Nakış

Haftada 4 ders

Zincir örgüsünden başlattırılarak gayet sade örgüler ile iştilgal olunacak ve ayrı ayrı gösterilmek şartıyla hesap nakışının örmesi ve verevi dahi bu sınıfta talim olunacaktır.

Dikiş

Haftada 2 ders

Bidayetde çocuklara küçük bez parçaları verilerek oyulgama usulüyle birbirine ılsak ettirilecek ve daha sonraları yukarıdaki sınıflarda bulunan talibatun dikişlerinin oyulgama ve teyelleri ve düğmeleri bunlara diktirilecektir. Yama dikmek ve terli yüzlü oyulgamak, bastırmak işlerine dahi bu sınıfta başlattırılacaktır.

İkinci sene haftada 12 ders

Nakış

Haftada 8 ders

Hiristo teyeli ve envaı, dantela, kese, kuşak, küçük yastık ve iskemle örtüleri, bez üzerine marka, filo üzerine enva-ı iğne küçük ve kolay kaneve işlemeleri (yukarı sınıftaki talibatın amal eyledikleri kanevilerin zeminleri bu sınıf talibatın imla ettirilecektir). Bundan başka mukavva ve kağıttan hafif ve kolay işlemeli kutu, saat muhafazası, yelpaze, bardak altı, bardak kapağı gibi şeylerde imal ettirilecektir.

Dikiş

Haftada 4 ders

Oyulgama ve teyel ve bastırma işlerinde lâyıkiyla rüsuh hasıl olduktan sonra, kırma ve bozma ve iğne ardı ve antika gösterilecektir.

Üçüncü sene haftada 12 ders

Nakış

Örgünün envaı, filenin envaı, örmenin envaı, kanavenin enva-ı her türlü kabartma yapıp kesmek, marka, fisto, makine ile fisto dantel, müşabak işlemesi, pensend, pul ve tırtıl işlemek, sarma, gömlek vesaire işlemek.

Dikiş

Haftada 4 ders

İçgömleği vesaire çamaşır dikmek, iplik örmeleri (dikişler evvelce muallimler tarafından verilip diktirilecek ve sene nihayetine kadar çocuklar başlı başlarına çamaşır ve pamuklu zıbın ve kundak takımı dikmeğe alıştırlacaktır).

Dördüncü sene haftada 12 ders

Nakış

Haftada 8 ders

Sarma gömlek vesaire işlemek, fistonun envaı, markanın envaı, çuha üzerine antika, çuha aplikasyonu, anavatanın envaı, divalin envaı, dantele ve oyanın envaı, sun'î çiçek imalı.

Dikiş

Haftada 4 ders

Süslü ve kırmalı çamaşırılar, kırmalı ve fistolu gecelik entarileri, frenk gömlekleri, gündelik entari ve hırka dikmek, makine kullanmak, kaynamış kola ile yaşmak vesaire kolalamak.

Beşinci sene haftada 12 ders

Nakış

Haftada 6 ders

Oyadan çiçek imalı, odaların tezyini için sun'î çiçek imalı. Talibat sinîn-i sabıkada nakışı lâyıkiyla öğrenmiş olduklarından mektebçe lüzum görülecek her şey nakş ettirilecektir.

Halı Dokumak

Haftada 2 ders

Yalnız leylî kız sanayii mektebine mahsus olup yün ditmek, taramak, bük-mek, nescetmek usulleri talim olunacaktır. Nehari kız sanayii mekteplerinde buna mahsus zamanda nakış gösterilecektir.

Dikiş ve Biçki

Haftada 4 ders

Çamaşır ve gündelik entari biçmek, kavaid-i ameliye ve nazariyesi talim olu-nacak ve yünlü kumaşlardan kadın elbisesi dikmek öğretilecektir. Soğuk kola ile gömlek vesaire kolalamak usulü dahi bu sınıfta talim olunacaktır.

Altıncı sene haftada 12 ders

Nakış

Haftada 4 ders

Oyadan çiçek imaline devam edilmekle beraber, mektebçe lüzum görülecek bilcümle eşya imal ettirilecektir.

Hah Dokuma

Haftada 2 ders

Sene-i sabika veçhile talim olunacaktır.

Bez Dokuma

Haftada 2 ders

Usûlüne tevfikân gösterilecektir.

Biçki ve Dikiş

Haftada 4 ders

Modelinden biçmek usulü, ölçü almak kaidesi, frenk gömleği, ceket, eteklik, pelerin, manto, süslü hırka vesaire biçmek ve prova etmek ve dikmek usulleri.

Yedinci sene haftada 12 ders

Nakış

Haftada 4 ders

Mektebce lüzum olan her şey imal ettirilecektir.

Hah Nesci

Haftada 5 ders

Sinîn-i sabika gibi gösterilecektir.

Bez Dokuma

Haftada 2 ders

Sinîn-i sabika vechile gösterilecektir.

Dikiş

Haftada 2 ders

Mektebce lüzum olan her şey diktirilecektir.

Bunlardan başka makine ile çorab ve fanile örmek usulü ve eşya-yı beytiye-nin suret-i tanzim ve muhafazası ve çocuğa bakmak usulleri dahi ayrı ayrı bil-etraf gösterilecektir.

Aşıcılık ve Tadlıcılık

Leyli kız sanayi mektebi altıncı ve yedinci sene talibatına münavebeten haf-tada ikişer defa alaturka ve alafranga her türlü yemek ve börek ve tatlı tabhetmek ameliyatı ile reçel, şurup, komposto, çevirme, kurabiye, paşa, pandispanya vesair her nevi' şeyler pişirmek ve sofrta tanzim eylemek usulleri başka başka ve lâyıkı veçhile ta'lim ettirilecektir²²⁰.

Tablo 5'te gösterilen Kız Sanayi Mektebi ders programı inas rüşdiye progra-mında gösterilen usule tamamıyla mutabık olarak öğretilmektedir. Rüşdiyelerden farklı olarak Kız sanayi mektebinde ilave olarak verilen tek ders Resim ve Hendese dersi idi. Öğrencilere bu derste temel geometri bilgileri ve meslek eğitiminin ana derslerinden biri olan teknik resim de öğretiliyordu.

El hünnerleri dersleri kız sanayi mektebi için önem arz eden dersler olduğun-dan birinci sınıfta haftada altı saat, diğer sınıflarda haftada on iki saat eğitim veril-mektedir²²¹. Bu dersleri alan öğrencilerin aşağıdaki tabloda belirtilen el hünnerlerine sahip olmaları beklenmekteydi.

Tablo 6: Kız Sanayi Mektebi El Hünnerleri Dersi²²²

Dersin Adı/Konusu	Öğretim Hedefleri
Nakış	Oyadan çiçek imali; odaların süslenmesi için sunî çiçek ima-li; okul tarafından gerekli görülecek her şeyin nakşedilmesi.
Bez Dokuma	Usulüne uygun olarak bez dokuma
Biçki ve Dikiş	Modelinden biçmek; ölçü almak; Frenk gömleği, ceket, eteklik, pelerin, manto, süslü hırka vs. biçmek, prova etmek ve dikmek

²²⁰ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 435-452; Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti...*, s. 259-271.

²²¹ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 435-452; ÖZTÜRK, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...", s. 245.

²²² ÖZTÜRK, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...", s. 246.

Diğer Bilgi ve Beceriler	Makine ile çorap ve fanila örmek; ev eşyasının düzenlenmesi ve korunması ile çocuk bakımı hakkındaki bilgi ve becerilere sahip olmak.
--------------------------	---

Tatlıcılık ve Aşçılık ile Halı Dokuma dersleri sadece Avrupa yakasında yer alan Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi'nde bulunuyordu²²³.

Mektebe katkı sağlamak amacıyla el hüneleri dersinde öğretilen ve meydana getirilen el işleri satılırdı. Marifetler görülsün diye piyangolar²²⁴ ve sergiler düzenlenirdi²²⁵. Muntazam bir şekilde ortaya çıkan ürünler Osmanlı sarayındakilerin dikkati çekmiş, saray mefruşatı için dışarıya sipariş olan ürünler daha uygun fiyatla Kız Sanayi Mektebinde imal ettirilmiştir²²⁶.

1884 tarihli Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesinde ifade edildiği gibi, dersler Mayıs'ın 15'inde biter ve Haziran ayı içinde öğrenciler mümeyyizler huzurunda sınavına tabi tutulurlardı. Sınavda birinci ve ikinci olan öğrenciler birer hediye ile ödüllendirilirdi²²⁷. Yine diplomalarını almaya hak kazanan ve başarılı şekilde dereceye giren öğrencilerden birinci, ikinci ve üçüncüye uygun birer hediye verilmekteydi²²⁸. H. 1309 tarihli arşiv belgesinde Kız Sanayi Mektebi de rüştiye ve darülmuaallimat talebelerinin imtihanlarını başarıyla geçtiklerini ve şahadetname almaya hak kazananlara dağıtımının yapıldığı ilan metninde görülmektedir²²⁹.

Tablo 7: Kız Sanayi Mektebi'nin Tali Sınıflarının Haftalık Ders Programı²³⁰

Dersler	I. Sınıf	II. Sınıf		III. Sınıf	
		Kadın Elbisesi İmalathanesi	İç Takımları İmalathanesi	Kadın Elbisesi İmalathanesi	İç Takımları İmalathanesi
Ma'lumat-ı Dinîye	2	2	2	2	2
Türkçe	4	3	3	2	2

²²³ ÖZTÜRK, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...", s. 245.

²²⁴ BOA, MF, MKT, nr. 117/76 1307 N 23. Leyli Kız Sanayi Mektebi ürünlerini elden çıkarmak için Cuma ve Pazar günleri piyango düzenlenmesi amacıyla Mutasarrıflığa müsaade amacıyla başvuru yapmıştır.

²²⁵ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 690; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 223.

²²⁶ BOA, MF, MKT, nr. 107/44 (16 B 1306/18 Mart 1889).

²²⁷ KSMN, mad. 12-13.

²²⁸ KSMN, mad. 18.

²²⁹ BOA, MF, MKT, nr.331/1, (23 Ra 1314/1 Eylül 1896).

²³⁰ BOA, MF, İMF, nr. 101/86, (5 Ra 1334/11 Ocak 1916).

Dersler	I. Sınıf	II. Sınıf		III. Sınıf	
		Kadın Elbisesi İmalathanesi	İç Takımları İmalathanesi	Kadın Elbisesi İmalathanesi	İç Takımları İmalathanesi
Lisan-ı Ecnebi	3	2	2	1	1
Hesap ve Hesab-ı Ecnebi ve Usul-i Defteri	2	2	2	1	1
Coğrafya-yı Sa- nayı ve Ticari	1	1	1	-	-
Tarih	1	1	1	-	-
İdare-i Beytiyye (İktisad-ı Beyti)	1	-	-	-	-
Resim	3	3	3	4	4
Nakış	1	2	2	3	3
Tamir	1	1	1	2	2
Çamaşır Takımla- rı	5	-	-	-	-
Biçki ve Dikiş	5	17	17	22	22
Tabahat	1,5	1,5	1,5	-	-
Çamaşır Yıkama ve Ütü	1,5	1,5	1,5	-	-
Terbiye-i Bede- niye	1	1	1	1	1
Moda	-	2	2	3	3
Hendese	-	1	1	-	-
Ma'lumat-ı Tabi- iye	-	2	2	1	1
Hıfzısıhha	-	1	1		
Ma'lumat-ı Hu- kukiye	-	-	-	1	1
Toplam	33	44	44	44	44
Gınâ ve Piyano*	2 saat olarak gösterilmektedir.				

Ma'lumat-ı Tabiiye ve Hıfzısıhha dersleri üçüncü sınıfta tek bir ders olarak verilmekteydi.

Açıldığı ilk yıllarda rağbet gören ve başarıyı yakalayan Kız Sanayi Mektebi, sonraki yıllarda başarısının ivmesini düşürmüş bundan dolayı ıslahat yapılması zorunlu hale gelmiştir. 1907-1908 tarihlerinde yapılan ıslahat çalışmaları ile programda okulun sanayi dalını beş bölüme ayırdı. Bu bölümler; biçki ve dikiş, fiston, anavata,

nakış-ı hesap ve resim olarak sıralanır. Kızlara, yatakları düzenlemek, sofrayı kurmak, yemek pişirmek ve dağıtmak, söküklere dikmek, ütüyü yapmak gibi aile hayatında yaşayacakları zorluklara karşı ev işleri öğretiliyordu. Yapılan ıslahatlar sayesinde okulun başarısı dikkatleri üzerine çekmeye başlamış, hatta Hidiv prensesleri elbiselelerinin üzerlerindeki işlemleri yapmaları için kız sanayi mekteplerine göndermişlerdir²³¹.

1910 yılına gelindiğinde Kız sanayi mekteplerinin eğitim süresi çoğu öğrencinin eğitim sürelerini tamamlayamadan okuldan ayrılmalarından dolayı 7 yıldan 6 yıla indirilmiştir. Öğrencilerin ayrılmasının sebebi ise 6. ve 7. yıllarda ki derslerin 7. yılda gösterilen hendese dersi dışında tamamen aynı olmasıdır. Öğrencilerin okuldan ayrılmalarının önüne geçmek amacıyla hendese dersi 6. yılın ders programına eklenmiştir²³².

Orta derecede eğitim veren bu okulların diploma rütbeleri hakkında bazı tereddütler vardı. Kız sanayi mektebi mezunları idadi diploması almaktaydı. Meclis-i Maârif'in aldığı karar ile bu okuldan mezun olanlar, nakış ve dikiş öğretmenliği hakkı verilmişti. Daha sonra 1918'de yeni bir karar ile Meclis-i Maârif, diplomada biri genel diğeri sanat derslerine ait iki ayrı derece verilmesini uygun gördü²³³.

1.1.6. Okulların Fiziksel Durumu

1869 yılında İstanbul'da Yedikule'de açılan Kız Sanayi Mektebi²³⁴ Ticaret Nezâretine bağlı kalarak Sanayi Mektepleri Umum Müdürü Albay Hüsnü'nün kontrolünde²³⁵ 1883 yılında Sultanahmet civarında Güngörmez Mahallesi'ndeki Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı'na nakledilmiştir. Nâkile sebep olan durum ise Yedikule'de bulunan Kız Sanayi Mektebinin merkeze uzaklığı nedeniyle idaresinde zorlanılmasıdır²³⁶. Yine 1883 yılında bu mektebin ıslah edilmesiyle kızların mektebe talebi artmış böylece önceleri gündüzlü olan mektep yatılı öğrenci almaya da başla-

²³¹ BOA, MF, ALY, nr.159/50, (27 Za 1339/2 Ağustos 1921).

²³² BOA, MF, MKB, nr.192/113.

²³³ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 229.

²³⁴ AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 172.

²³⁵ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e.

²³⁶ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 229.

mıştır²³⁷. Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi, 1892-1893 yılında Vezneciler'de²³⁸ Saib Bey Konağı'na nakledilmiş ancak yine yer değiştirerek 1894-1895 yılında Cağaloğlu'nda Sadaret Müsteşarı Tevfik Paşa'nın Konağı'na²³⁹ taşınmıştır. Okulun fiziksel şartları, yani binanın bahçesinin ve yatılı öğrencilere hitap edecek kapasitesi olmadığından yeni bir bina yaptırılıncaya kadar eğitim vermek üzere 1909 yılının ortalarında Fatih civarındaki Çarşamba'da Ali Saib Paşa Konağı'na nakledilmiştir²⁴⁰. Dârülmualimât ile 1911-1912 yılında birleştirilerek Leyli Dârülmualimât ismini alınca Çapa'da bulunan Derviş Paşa Konağı'na taşınmıştır²⁴¹.

Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi, 1884 yılında Süleymaniye civarında Kayserili Ahmet Paşa konağında eğitime başladı. Binada yangın çıkması üzerine 1887 yılında Şehzadebası'nda Sepetçiler caddesinde bulunan Halet Paşa Konağı'na, 1889 yılında Horhor'da bulunan bir konağa, 1895-1896 tarihinde Cerrahpaşa civarında Valide Kethüdası Konağı'na, 1898-1899 yılında Aksaray'da İbrahim Paşa konağına, 1904 yılında ise, Laleli'deki konağa taşınmıştı²⁴².

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 1890 yılında Doğancılarda eğitimine başlamıştır. Daha sonra ise Doğancılarda Namık Paşa Ailesi Konağı'na taşındığı bilinmektedir. 1910-1911 yılında Tunusbağı caddesinde Evkaf-ı Hümâyün Müfettişliği Müsteşarı Mekkî Bey Konağı'na nakledilmesine karar verilmiştir²⁴³.

Dersaadet Kız Sanayi Mektebi, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi ve Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilmesiyle, 1913-1914 eğitim öğretim yılında Fatih Saraçhane, Horhor mevkiindeki Münir Paşa konağında eğitim öğretime başlamıştı.

Aksaray Sineklibakkal'da bulunan Selçuk Hatun İnas Sultanisi 1918-1919 eğitim öğretim yılında Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin orta kısmı ile birleştirilerek bu okul Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını almış, Aksaray'daki binaya taşınmıştı²⁴⁴.

---

²³⁷ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 229; TÜMER, *Tanzimat'tan Sonra Osmanlılarda...*, s. 95.

²³⁸ Devlet Salnamesi, H. 1311 (1893/1894), s.410.

²³⁹ BOA, MF, MKT, nr. 227/44, (22 Ra 1312/23 Eylül 1894).

²⁴⁰ BOA, MF, ALY, nr.159/50, (27 Za 1339/2 Ağustos 1921); TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 230.

²⁴¹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 692; ÖZTÜRK, *Atatürk Devri Öğretmen...*, s. 17; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 230.

²⁴² TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 230.

²⁴³ BOA, MF, ALY, nr.159/50, (27 Za 1339/2 Ağustos 1921).

²⁴⁴ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 231.

Kız sanayi mekteplerinde eğitim verilen binalar, amacına hizmet eden binalar olmamıştır. Konakların bazı odaları biçki ve dikim atölyesi, bazıları da leyli olarak eğitim öğren öğrencilerin barınmaları için tahsis edilmiştir. Özel mülk olan bu binaları sanayi mektebi için kullanmak eğitim-öğretimi zorlaştırmıştır. Bu nedenle mektepler çok kez taşınmak zorunda kalmıştır. Bu durum fazlaca yer değiştiren bu mektepler konusunda karmaşaya neden olmuştur.

1.1.7 Ders Araç-Gereçleri

Her okulda bulunması gereken araç ve gereçler bu okullarda da bulunmaktaydı. Diğer okullardan farklı olarak programda yer verilen derslerle ilişkili, dikiş ve nakış dersi için dikiş makinası, ütü, biçki masaları gibi özel malzemelerde bulunmaktadır.

2. Kız Sanayi Mektepleri

Bulgular ve değerlendirmeler bölümünün ilk başlığı altında Kız Sanayi Mekteplerinin tarihsel süreci, teşkilatlanması, öğretim kadrosu, öğrenci durumunu, eğitim-öğretim faaliyetleri, okulların fiziksel durumu ve ders araç-gereçleri ile ilgili genel bilgiler verildi. Ancak bu bölümde tesis edilen her okulu müstakil başlıklar halinde inceleme gereği duyduk. Nitekim gerek binaların fiziki şartlarının olumsuz ve eksik yanları nedeniyle kız sanayi mekteplerinin birçok kez taşınmış olması gerekse faaliyet gösteren kız sanayi mekteplerinin bazen kendi bünyelerinde bazen de rüştiye ve Dârülmualimâtlarla birleştirilmesi sonucu oluşan karmaşanın önüne geçmek için bilgiler bu şekilde sınıflandırılarak verilmeye çalışılmıştır.

2.1. Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi

Modern çağın gelişmelerine uygun ve iyi bir ev hanımı olabilmeleri için kız çocuklarına eğitim vermek amacıyla kız sanayi mektebi tesis edildi. Tuna Valisi

Mithat Paşa öncülüğünde Islahhâne özelliği taşıyarak tesis edilen bu kurum sürekliliğini sağlayamadı. Ancak 1869 yılında Yedikule’de açılan mektebin bulunduğu yerin elverişsiz olması dolayısıyla 1883 yılında Sultanahmet’de Güngörmez Mahallesinde Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı’na nakledilerek yeniden açılmıştır. 1869 yılında Yedikule’de 50 öğrenci varken 1883 yılında Ayaz Paşa Konağı’nda açılan mektebin öğrenci sayısı 80’i geçmiştir. Öğrenci sayıları 100’e ulaştığında gündüzlü ve geceli (yatılı) (Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi) okul halini aldı.

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi, çağın gelişmelerine ayak uydurur bir şekilde eğitim vermek ve kızların iyi bir ev kadını olarak yetiştirmek amacıyla, ilk kurulduğu sırada iyi bir eğitim vermiş ancak sonraki yıllarda umulan sanayi gelişimini yakalayamamış yalnız ders veren bir okul hüviyetine bürünmüştür. Bu durumdan hareketle 1907-1908 yıllarında çok yönlü ıslahatlar yapılmıştır. Aynı tarihte müdürlük görevine Hulusi Efendi getirilmiştir.

Leyli Kız Sanayi Mektebi 1911-1912 yılında Çarşamba Ali Saib Bey Konağında yer almaktaydı. O tarihte rüştiyelere öğretmen yetiştiren kurum olan Leyli Dârülmualimât ile birleştirildi. Birleştirilen bu kurum Çapa’da bulunan Derviş Paşa Konağına taşınarak iki kurumun da öğretmen ve öğrencileri karıştırılmıştır. Böylece Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi kapatıldı.

İki okulun birleştirilmesinden sonra Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi’ne dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Mekteplerin kapatılması genellikle maddi imkânsızlıklar nedeniyle yaşanmaktadır. Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinin kapatılmasında öğrenci sayılarındaki düşüş etkili olabilir. (H.1316) 1898-1899 yılında 177 öğrencisi, (H. 1317) 1899-1900, (H. 1318) 1900-1901, (H. 1319) 1901-1902 yıllarında leyli 86, nehari 94 toplam 180 öğrencisi varken (H. 1321) 1903-1904 yıllarında leyli 76, nehari 36 toplam 112 öğrencisinin olması okulun talebinin azaldığını göstermektedir. Bundan dolayı mektep kapatılarak teşkilatı Leyli Dârülmualimât’a aktarılmıştır.

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi idari ve öğretim kadrolarına ait tablolar aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8: (H. 1316) 1898/1899 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu²⁴⁵

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	
Müdür	Süleyman Efendi
Müdire	Adviye Hanım
Muallime-i evvel	Hafize Fatma Hanım
Muallime-i saniye	Yakuta Hanım
Muallime-i salise	Perver Hanım
Muallime-i rabi	Azimet Hanım
Muallime-i hamse	Binnaz Hanım
Muallime-i sadise	Zehra Hanım
Muavene	Hamide Hanım
Muavene	Nasib Hanım
Dival ustası	Hatice Hanım
Modestre?	Emine Leyla Hanım
Dikiş ustası	Rasime Hanım
Kasnak ustası	Hasibe Hanım
Halı ustası	Seher Hanım
Nakiş ustası	Firdevs Hanım
Kanavato? ustası	Fatma Hanım
Fiston ustası	Pakize Hanım
Piyano ustası	Madam İskender
Piyano ustası	Sandoni Hanım
Resim muallimesi	Madam Kilme
Mubassır	Samiye Hanım
Ulum-ı Diniyye muallimesi	Hafız Selim Efendi
Doktor	Mehmet Bey
Arabi ve Farisi muallimi	Yahya Efendi
Rika muallimesi	Hafız Hüseyin Efendi
Sülüs muallimesi	Ziya Efendi
Katib	Osman Efendi
Katib muavini	Kemal Efendi
Kapı çukadarı ve	Şevki Efendi
Talebat: 177	

1898/1899 yılında mektebin idari ve öğretmen toplam kadrosu 30 kişiden oluşmaktadır. Müdür de dâhil 9 tane erkek öğretmen hem idari görevde hem de öğretim kadrosunda yer almıştır. Geri kalan 21 personelin tamamı bayanlardan meydana gelmektedir. Piyano ve resim derslerini ise gayr-i Müslim bayanlar vermektedir.

Tablo 9: (H. 1317) 1899/1900 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu²⁴⁶

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	
Müdür	Süleyman Efendi
Müdire	Adviye Hanım
Katip	Osman Ziya Efendi
Katip muavini	Ahmed Kemal Efendi

²⁴⁵ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 674-675.

²⁴⁶ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1317/M. 1899), s. 753-754.

Kapı çukadarı ve Vekilharç	Şevki Efendi
Heyet-i Talim	
Muallime-i evvel	Hafıza Fatma Hanım
Muallime-i saniye	Yakuta Hanım
Muallime-i salise	Perver Hanım
Tabib	Mehmed Bey
Ulum-ı Diniyye muallimi	Süleyman Efendi
Hatt-ı Rika	Elhac Hafız Tahsin Efendi
Hatt-ı Sülüs	Mehmed Ziyaeddin Efendi
Kasnak muallimesi	Firdevs Hanım
Dikiş muallimesi	Rasime Hanım
Dival muallimesi	Hatice Hanım
Halı muallimesi	Seher Hanım
Modestre?	Emine Leyla Hanım
Hendese muallimesi	Raşide Hanım
Piyano muallimesi	Madam İskender
Piyano muallimesi	Mandos
Resim muallimesi	Madam Kilme
Nakış muallimesi	Pakize Hanım
Nakış muallimesi	Fatma Hanım
Muallime	Zehra Hanım
Muallime	Azimet Hanım
Mubassır	Samiye Hanım
Muallime	Binnaz Hanım
Muavine	Zahide Şerife Hanım
Arabi ve Farisi muallimi	Yahya Efendi
Muallime	Nasib Hanım
Talebat-ı Mevcudesi Leyli: 86 Nehari: 94 Cem'an:180	

Tablo 10: (H. 1318) 1900/1901 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu²⁴⁷

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	
Müdür	Süleyman Efendi
Müdire	Adviye Hanım
Katip	Osman Ziya Efendi
Katip muavini	Ahmed Kemal Efendi
Kapı çukadarı ve Vekilharç	Şevki Efendi
Heyet-i Talim	
Muallime-i evvel	Hafıza Fatma Hanım
Muallime-i saniye	Yakuta Hanım
Muallime-i salise	Perur Hanım
Tabib	Mehmed Bey
Ulum-ı Diniyye muallimi	Süleyman Efendi
Hatt-ı Rika	Elhac Hafız Tahsin Efendi
Hatt-ı Sülüs	Mehmed Ziyaeddin Efendi
Kasnak muallimesi	Hasibe Hanım
Dikiş muallimesi	Rasime Hanım
Dival muallimesi	Hatice Hanım
Halı muallimesi	Seher Hanım

²⁴⁷ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1318/M. 1900), s. 818-819.

Modestre?	Emine Leyla Hanım
Hendese muallimesi	Raşide Hanım
Piyano muallimesi	Madam İskender
Piyano muallimesi	Mandos
Resim muallimesi	Madam Kilme
Nakış muallimesi	Pakize Hanım
Nakış muallimesi	Fatma Hanım
Muallime	Zehra Hanım
Muallime	Azimet Hanım
Mubassır	Samiye Hanım
Muallime	Binnaz Hanım
Muavine	Zahide Şerife Hanım
Arabi ve Farişi muallimi	Yahya Efendi
Muallime	Nasib Hanım
Talebat-ı Mevcudesi Leyli: 86 Nehari: 94 Cem'an:180	

Tablo 11: (H. 1319) 1901/1902 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu²⁴⁸

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	
Müdür	Süleyman Efendi
Müdire	Adviye Hanım
Katip	Osman Ziya Efendi
Katip muavini	Ahmed Kemal Efendi
Kapı çukadarı ve Vekilharç	Şevki Efendi
Heyet-i Talim	
Muallime-i evvel Arabi ve Farişi muallimesi	Hafıza Fatma Hanım
Muallime-i saniye	Yakuta Hanım
Muallime-i salise	Perur Hanım
Tabib	Mehmed Bey
Ulum-ı Diniyye muallimi	Süleyman Efendi
Hatt-ı Rika	Elhac Hafız Tahsin Efendi
Hatt-ı Sülüs	Mehmed Ziyaeddin Efendi
Kasnak muallimesi	Samiye Hanım
Nakış muallimesi	Firdevs Hanım
Dikiş muallimesi	Rasime Hanım
Dival muallimesi	Hatice Hanım
Halı muallimesi	Seher Hanım
Modestre?	Emine Leyla Hanım
Hendese muallimesi	Raşide Hanım
Piyano muallimesi	Madam İskender
Piyano muallimesi	Madam Mandos
Resim muallimesi	Madam Kilme
Nakış muallimesi	Feride Hanım
Nakış muallimesi	Fatma Hanım
Muallime	Zehra Hanım
Muallime	Azimet Hanım
Mubassır	Emine Hanım
Muallime	Hamide Hanım

²⁴⁸ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1319/M. 1901), s. 162-163.

Muavine	Zahide Şerife Hanım
Muallime	Fatma Hanım
Talebat-ı Mevcudesi	
Leyli: 86	
Nehari: 94	
Cem'an:180	

Tablo 12: (H. 1321) 1903/1904 yılına ait Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi İdari ve Öğretmen Kadrosu²⁴⁹

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi	
Müdür	Süleyman Efendi
Müdire	Adviye Hanım
Katip	Osman Ziya Efendi
Katip muavini	Ahmed Kemal Efendi
Kapı çukadarı ve Vekilharç	Şevki Efendi
Heyet-i Talim	
Muallime-i evvel	Mehlisa Hanım
Muallime-i saniye	Yakuta Hanım
Muallime-i salise	Azimet Hanım
Ulum-ı Diniyye muallimi	Süleyman Efendi
Rika muallimi	Hafız Tahsin Efendi
Sülüs muallimi	Osman Efendi
Kasnak muallimesi	Samiye Hanım
Nakış muallimesi	Firdevs Hanım
Dikiş muallimesi	Rasime Hanım
Dival muallimesi	Hatice Hanım
Halı muallimesi	Seher Hanım
Dikiş ustası	Emine Leyla Hanım
Hendese muallimesi	Raşide Hanım
Piyano muallimesi	Madam İskender
Piyano muallimesi	Madam Mandos
Resim muallimesi	Madam Kilme
Nakış muallimesi	Feride Hanım
Nakış muallimesi	Fatma Hanım
Muallime	Zehra Hanım
Muallime	Huriye Hanım
Mubassır	Emine Hanım
Muallime	Zahide Hanım
Muavine	Zahide Şerife Hanım
Muallime	Fatma Hanım
Arabi muallimi	Mustafa Efendi
Muavine	Fatma Hanım
Talebat-ı Mevcudesi	
Leyli: 76	
Nehari: 36	
Cem'an:112	

Leyli Kız Sanayi Mektebinin dört tabloda da idari kadrosunda değişiklik olmamıştır. Mektebin Müdürü Süleyman Efendi, Müdiresi Adviye Hanım'dır.

²⁴⁹ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1321/M. 1903), s. 166-167.

1901/1902 eğitim öğretim yılı hariç diğer üç yıla ait tabloda Arabi ve Farisi dersi erkek öğretmenler tarafından verilmektedir.

2.2. Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi

Kız sanayi mekteplerinin temel amacı, Osmanlı Devletinde ki Müslüman kız çocuklarını bir sonraki eğitime hazırlamak değildi. Programlarında yer alan dikiş, nakış, ütü, yemek pişirme gibi dersler onlara aile hayatlarında gereken bilgi ve beceriyi sağlamak amacını taşımaktadır. Bu derslerin programa eklenmesinin bir diğer sebebi ise yenilenen dünya şartlarında erkeklerle birlikte kadınlarında toplum ve aile hayatı içinde varlığını gösterir hale gelmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda gün geçtikçe kız sanayi mektepleri cazip hale gelmeye başlamıştır.

1884 yılına gelindiğinde Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin gündüzlü öğrenci sayısı 125'i bulmuştur. Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nin ikinci maddesine göre ise kız sanayi mektebinin gündüzlü öğrencisi 125'i yatılı öğrencisi de 75'i geçemezdi. Bu durum yeni bir okul ihtiyacını doğurmuştur. Böylece Süleymaniye'de Kayserili Ahmed Paşa Konağı kiralanarak 1884 yılının ikinci yarısında gündüzlü eğitim verecek olan Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi açılmıştır.

1890 senesinde Maârif Nâzırı Münif Paşa'nın girişimiyle birlikte Üsküdar'da da bir kız sanayi mektebi açılmış ve 1912 yılının sonuna kadar İstanbul'da bu üç okul varlığını sürdürmüştür.

Zamanla sadece yetim, öksüz ve ihtiyaç sahibi çocukların kabul edildiği bu okullar gelir düzeyi orta halli olan ailelerin kız çocukları için de cazip hale geldi.

Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi ve Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi'nde yeteri derece istifade edilmediği düşüncesiyle İstanbul Maârif Müdürü iki okulun birleştirilmesini önerdi. Bu öneri 5 Ağustos 1912 tarihinde İstanbul Vilayeti Maârif Encümeni'nde görüşülerek kabul edildi²⁵⁰. 1913 senesinde Saraçhane'de Münir Paşa Konağı'nda iki okulun birleştirilmesiyle Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1 Kasım'da yeniden açıldı. Okulun düzenlenmesi ve yenilenmesi amacıyla Avrupa'dan uzmanlar davet edildi²⁵¹.

²⁵⁰ BOA, MF. İMF, nr. 9/31, (7 B 1330/22 Haziran 1912); nr. 9/132, (21 Ş 1330/5 Ağustos 1912).

²⁵¹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 693.

Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 1917 yılında ibtidai ve tali olarak iki kısma ayrılmıştır. İbtidai kısmı başka bir binaya taşınmıştır. Mütareke yıllarında İstanbul Erkek Lisesi (İstanbul Sultanisi) İngilizler tarafından işgal edilince, Erkek Lisesi Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin binasına taşınmıştır. Münir Paşa Konağında bulunan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ise, Aksaray Sineklibakkal'da bulunan Selçuk Hatun Kız Sultanisi'yle birleştirilerek Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi ismini almış ve sultani öğrencileri yedinci senelerinden sonraki yılı okumak için Bezm-i Âlem Kız Sultanisi'ne nakilleri gerçekleştirilmektedir²⁵².

Tesis edilen tüm sanayi mekteplerinde olduğu gibi Dersaadet Kız Sanayi Mektebi de Kız Sanayi Mekteplerinin Teşkiline Dair Nizamnâme'ye göre teşkilatlandırılmıştır. Bu Nizamnâmenin ikinci maddesinde kız sanayi mekteplerinin dâhili ve harici iki kısımdan oluşacağı belirtilmiştir²⁵³. Yalnız Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi bu şekilde tesis edilmiş olup, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi nehari (gündüzlü) olarak eğitimini sürdürmüştür.

Mektebin genel idaresi, erkeklere ait sanayi mektebi tarafından yürütülürken, 'dâhili ve hususi' idaresine Ticaret Nezâreti tarafından görevlendirilen müdürlere bırakılmıştır. (1887 yılından itibaren Maârif Nezâreti'nce)²⁵⁴ Her üç ayda bir müdür ve başkâtip mektebin gelir ve giderini gösteren bir cetvel düzenleyerek genel müdüre onaylattıktan sonra Nezâret'e teslim edecekti²⁵⁵. (H. 1303) Devlet Salnamesinde, 1885-1886 yılında Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin müdürü, Hacı Aziz Efendi olarak ifade edilmiştir²⁵⁶.

Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesine göre eğitim süresi 5 yıldır, fakat 1900 yılında yeni düzenleme ile okul ibtidai ve rüşti iki bölümden oluşarak eğitim süresi 7 yıla çıkarılmıştır. Ders programları kız rüşdiyelerinde okutulan ders programı ile aynı olup sadece kız sanayi mekteplerinde resim ve hendese dersi ilave edilmişti. 1910 senesinde kız sanayi mektepleri eğitim süresi öğrencilerin eğitim sürelerini tamamlayamamalarından ötürü 7 seneden 6 seneye indirildi. İdadi seviyesinde eğitim veren Dersaadet Kız Sanayi Mektebi 9 sınıflı ve iki devreden oluşmaktaydı. İbtidai kısmın eğitim süresi 5 sene olup, genel ilköğretim eğitimi vermeyip tali (orta) kısma hazırlık

²⁵² ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 693; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 201.

²⁵³ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde: 2.

²⁵⁴ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde: 3.

²⁵⁵ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1, Madde: 17.

²⁵⁶ Devlet Salnamesi, H. 1303 (1885), s. 306-307, <http://tarihvedenediyet.org/e-kutuphane/salnamesi-ve-nevsaller> (19.03.2016)

amacı taşımaktaydı²⁵⁷. Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin ibtidai sınıflarının haftalık ders programı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 13: (H. 1329) 1911 Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin İbtidai Sınıflarının Haftalık Ders Programı²⁵⁸

Dersler	Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl	Dördüncü Yıl	Beşinci Yıl
Ulûm-ı Diniyye ve Kurân-ı Kerim	2	2	2	1 (Malumât-ı Diniyye)	1
Türkçe	8	7	6	5	5
Hesap	4	3	3	2	2
Coğrafya	1	1	1	2	2
Dürus-ı Eşya	3	3	2	2	2
Malumât-ı Medeniye ve Ahlakiye	1	1	1	1	1
El işleri ve Resim	4	4	3	3	3
Gınâ	2	2	2	3 (Piyano)	3 (Piyano)
Terbiye-i Bedeniye	3	3	2	2	2
Hatt	-	1	1	1	1
Tarih	-	1 (Şifahi)	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1
Fransızca	-	-	4	5	5
Toplam	28	28	30	30	30

İbtidai kısmı bitiren öğrenciler isterlerse tali kısma devam edebileceklerdi. Bu okuldan mezun olup öğretmen olmak istemeyenler için sanayi eğitimi üç yıldır, ancak öğretmen olmak isteyenler için bir yıl daha uygulama dersleri almaları zorunluydu.

Okulun tali kısmında ise ilk iki yıl genel dersler, üçüncü yılda ise şubelere ayrılarak alana yönelik sanayi eğitimi verilmekteydi. Tali sınıfların haftalık ders programı ise şu şekildedir:

²⁵⁷ TÜMER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 224-225.

²⁵⁸ TÜMER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 225.

Tablo 14: (H. 1330) 1911/1912 Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin Tali Sınıflarının Haftalık Ders Programı²⁵⁹

Dersler	Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl		
			Kadın Elbisesi İmalathanesi	Çocuk Elbisesi İmalathanesi	İç Takımları İmalathanesi
Malumat-ı Diniyye	1	1	1	1	1
Türkçe	4	3	2	2	2
Fransızca veya Almanca	3	2	1	1	1
Hesap ve Hesab-ı Ticari ve Usul-i Defteri	3	3	2	2	2
Coğrafya-yı Sinaî ve Ticariye	1	1	-	-	-
Tarih	1	1	-	-	-
İdare-i Beytiyye "İktisad-ı Beyti"	1	-	-	-	-
Malumat-ı Tabiiye	-	2	-	-	-
Hıfzıssihha	-	1	1	1	1
Resim	4	4	4	4	4
Çamaşır Takımları	3	3	-	-	-
Tamir	2	1	2	2	2
Nakış	-	1	-	3	4
Biçki ve Dikiş	2	4	28	22	20
Tabahat (vasati olarak)	1,5	1,5	-	-	-
Çamaşır yıkama ve	1,5	1,5	-	-	-

²⁵⁹ TÜMER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 226.

Dersler	Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl		
			Kadın Elbisesi İmalathanesi	Çocuk Elbisesi İmalathanesi	İç Takımları İmalathanesi
ütü (vasati olarak)					
Terbiye-i Bedeniye	2	1	2	2	2
Malumat-ı Hukukiye	-	-	1	1	1
Moda	-	-	-	3	2
Toplam	30	30	44	44	42
Gınâ (Seçmeli)	2	2	-	-	-

Fenn-i Tabahat” dersi yemek hazırlanmanın her türlü ince noktasını öğretmek amacıyla 1914 yılında ders programına eklenmiştir²⁶⁰.

Birinci sınıfta biçki dikiş ve elişleri ders saatlerinin az olması kızların eğitilmesini tam anlamıyla sağlayamadığı için tali kısımda değişikliğe gidilerek, birinci sınıfta yer alan bu derslerin saatleri arttırılmıştır. Düzenlene bu program aşağıda gösterilmektedir:

Mütareke sebebiyle bazı okulların birbirine devir edilmesi nedeniyle, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi binası İstanbul Sultanisine verilmiş, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi, Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilmiştir. Böylece Cumhuriyetin ilanına kadar Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adı altında eğitim vermiştir. Resmi kayıtlarda kız sanayi mektebi yalnız Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi kabul edilmektedir. Ancak Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi, Üsküdar İnas Sultanisine dönüştürülse de mesleki ve teknik eğitime devam etmiş olması dolayısıyla Kız Sanayi Mektebi sayısını iki olarak belirtebiliriz.

Kız sanayi mekteplerinde ki eksikliklerin ancak Avrupa örnek alınarak ve Avrupa’dan getirilecek müdireler tarafından giderileceği düşünülmekteydi. Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi idaresi için 1913 yılında J. Cafmeyr Belçika’dan getirilmiş, fakat I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Cafmeyr görevine devam edememiş yerine Ahmet Edip Bey tayin edilmiştir. 1915 yılında müdirelik yapmak üzere mütte-

²⁶⁰ BOA, MF, İMF, nr, 36/67, (13 B 1332/7 Haziran 1914).

fik Almanya'dan resim eğimi almış Matmazel Urban'ın getirilmesi düşünülmekteydi²⁶¹.

Tablo 15: Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin Kısım-ı İbtidai İdari ve Öğretim Kadrosu (1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında)²⁶²

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Matmazel Cafmeyr	Müdire	Matmazel Vantura Benyakar	Terbiye-i Bedeniye Muallimesi
Matmazel Hoben	Muavine	Amelya Vafyadis	Resim ve el işleri Muallimesi
Bedriye Hanım	Muallime	İshak Efendi	Usûl-i Defteri Mu- allimi
Zekiye Hanım	Muallime	Zaime Hayriye Hanım	Hesap Muallimesi
Fatma Hayriye Hanım	Muallime	Matmazel Marşan	Fransızca Mualli- mesi
Emine Hanım	Muallime	Ester Buçok	Çocuk Bahçesi Mürebbiyesi
Adile Hanım	Muallime	Kazım Bey	Gınâ Muallimi
Fevziye Hanım	Muallime	Halide Hanım	Dikiş ve Biçki Mu- allimesi
Hatice Semiha Ha- nım	Muîde*	Şaziye Hanım	Fenn-i Tabahat Muallimesi
Fani Bernaroya	Muîde	Müştak Bey	Hayvanat ve Neba- tat Muallimi
Emine Remziye Hanım	İlim-i Eşya Mual- limesi	Harun Reşid Bey	Hikmet ve Kimya Muallimi
Şevki Efendi	Ulûm-ı Diniyye Muallimi	Seyyare Hanım	Broderi korsaj Mu- allimesi
Server Bey	Hıfzıssıhha Mual- limi	Fatma Hanım	Çocuk Bahçesi Muavinesi
İsmail Hakkı Bey	Hat Muallimi		
Matmazel Guldezig	Piyano Muallimesi		

Tabloda gösterildiği gibi mektebin müdiresi ve muavini gayr-i Müslim bayan hocalardan oluşmaktadır. Bunların dışında Piyano Muallimesi, Terbiye-i Bedeniye

²⁶¹ TÜMER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 203.

²⁶² BOA, MF. İMF, nr. 29/44, (25 R 1332/23 Mart 1914); nr. 48/58, (22 M 1333/10 Aralık 1914).

*Muîde: Öğretmen yardımcısı

*Bu dersler seçmeli olarak isteğe bağlı gösterilmektedir.

Muallimesi, Resim ve el işleri Muallimesi, Fransızca Muallimesi, Çocuk Bahçesi Mürebbiyesi görevlerinde de gayr-i Müslim bayan hocalar görev almışlardır.

Tablo 16: Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin Kısm-ı Tâli Öğretim Kadrosu (1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında)²⁶³

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Şevki Efendi	Malumat-ı Diniyye Muallimi	Vasıf Bey	Hendese Muallimi
Mesud Efendi	Türkçe Muallimi	Aznif Hanım	Resim Muallimesi
Madam Lahanne	Almanca ve Fransızca muallimesi (öğrenciler seçtikleri dile göre ayrılacaktır)	Madam Rıfat	Çamaşır takımları, Biçki ve dikiş muallimesi
Faik Bey	Hesap ve Hesab-ı taharri muallimi	Matmazel Mari	Tamir, nakış Muallimesi
Hayreddin Bey	Usul-i Defteri Muallimi	Refiye Hanım	Tabahat Muallimesi
Faik Sabri Bey	Coğrafya-yı Sanayi ve Ticari muallimi	Seyyare Hanım	Çamaşır yıkama, ütü ve kola muallimesi
İhsan Şerif Bey	Tarih Muallimi	Matmazel Vantura Benyakar	Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Pakize Hanım	İdare-i Beytiyye (iktisad-i Beyti) öğr.	Matmazel Goldiziğ	Musiki (isteğe bağlı) Muallimesi
Harun Bey	Ma'lumat-ı Tabiiyye Muallimi	Hatice Hanım	Müdür Muavinesi
Server Bey	Hıfzıssıhha Muallimi		
Aznif Hanım	Resim Muallimesi		
Madam Rıfat	Çamaşır takımları, biçki ve dikiş Muallimesi		
Matmazel Mari	Tamir, nakış Muallimesi		
Refiye Hanım	Çamaşır yıkama, ütü ve kola Muallimesi		

²⁶³ BOA, MF. İMF, nr. 48/58, (22 M 1333/10 Aralık 1914).

1916-1917 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin müdür muavinesi olarak Hatice Hanım, 1917 yılında orta kısmın müdürü Alman Matmazel Zaydel, müdire muavinesi olarak ise Müeyyide Hanım görev almaktadır²⁶⁴.

Tablo 17: Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin İlköğretim Kısmının Öğretim Kadrosu (1917-1918 Eğitim-Öğretim Yılında)²⁶⁵

Öğretmenler	Görevi
Fatma Ulviye Hanım	Devre-i ula birinci sene birinci şubede daimi öğretmen
Hasibe Hafize Hanım	Devre-i ula birinci sene ikinci şubede daimi öğretmen
Emine Remziye Hanım	Devre-i ula ikinci sene birinci şubede daimi öğretmen
Emine Zeynep Hanım	Devre-i ula ikinci sene ikinci şubede daimi öğretmen
Fatma İfakat Hanım	Devre-i mutavassıta birinci senede daimi öğretmen
Fatma Hayriye Hanım	Devre-i mutavassıta ikinci senede daimi öğretmen
Hafız Mehmed Efendi	Devre-i aliye birinci ve ikinci seneler Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniyye muallimi
Emine Hanım	Devre-i aliye birinci ve ikinci seneler Hesap ve Hende muallimesi
Dürdane Hanım	Devre-i aliye birinci ve ikinci seneler Tarih ve Coğrafya Muallimesi
Adile Hanım	Devre-i aliye birinci ve ikinci seneler Eşya ve İdare-i Beytiyye muallimesi
Mehmed Efendi	Devre-i aliye birinci ve ikinci seneler Muhasebat-ı Ahlakiye muallimi
Matmazel Helneştayn	Devre-i ula ikinci ve mutavassıta birinci sube Fransızca Muallimesi
Ali Namık Bey	Devre-i mutavassıta ikinci ve aliye birinci ve ikinci seneler Fransızca muallimi
Zaime Hayriye Hanım	Bütün sınıflarda Resim muallimesi
Seyyare Hanım	Bütün sınıflarda Elishleri muallimesi
Seniye Şevket Hanım	Bütün sınıflarda Terbiye-i bedeniye muallimesi
Matmazel Benyakar	Bütün sınıflarda Terbiye-i bedeniye muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Devre-i mutavassıta ve devre-i âliye Yazı muallimi
Macide Hanım	Mürebbiye
İnayet Hanım	Mürebbiye

1918 yılında orta kısmı Selçuk Hatun İnas Sultanisi ile birleştirilen ve adı Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi adını alan okul, kapatılan İnas Sultanisinin tüm kadrosunu da kendi bünyesine almıştır.

²⁶⁴ BOA, MF; ALY, nr. 11/15; nr. 112/1. (17 Ra 1336/31 Aralık 1917).

²⁶⁵ TÜMER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 213.

Devlet salnamelerinde edindiğimiz bilgiye göre Meşrutiyet dönemine kadar okulun müdürü olarak erkeler görev almaktadır. Bayanlar müdirelik görevi ile idari işlerle meşgul olmaktadır. Öğretmen kadrolarında ise yoğun olarak kadınlar görev alsada erkek öğretmenlerde Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi'nde istihdam edilmiştir. İhtiyaç doğrultusunda erkek öğretmenlerin sayılarında artışlar da yaşanmıştır.

Tablo 18: Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi 1919-1920 Eğitim-Öğretim Yılı Öğretim Kadrosu²⁶⁶

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
Sadiye Hanım	Müdire ve İktisad-1 Beyti muallimesi	Bakiye Hanım	Resim muallimesi
Hatice Hanım	Sermüide	Fahriye Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Seher Hanım	Müide	Ümmüye Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Lütfiye Hanım	Müide	Behiye Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Refiye Hanım	Müide	Macide Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Kenan Bey	Yağlıboya muallimi	Hatice Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Yunus Bahri	Ulûm-1 Diniyye muallimi	Güzide Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Muhsine Hanım	Lisan-1 Osmani muallimesi	Emine Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Ali Rıza Bey	Tarih muallimi	Nadide Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Meliha Hanım	Coğrafya muallimesi	Terakki Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi
Doktor Naci	Hıfzıssıhha muallimi	Saime Hanım	K1sm-1 İbtidai muallimesi

²⁶⁶ BOA, MF, İST, nr. 56/38 lef 9; MF, İST, nr. 56/60; MF, ALY, nr. 146/35, (12 B 1338/1 Nisan 1920).

Öğretmenler	Görevi	Öğretmenler	Görevi
			limesi
Hatice Refik Hanım	Ulum-ı Tabiiye muallimesi	Bedriye Hanım	Kısm-ı İbtidai muallimesi
Fikret Bey	Terbiye ve Ahlak muallimi	Süreyya Bey	Kısm-ı İbtidai Musiki muallimi
Rahmi Bey	Hendese muallimi	Saniye Şevket Hanım	Kısm-ı İbtidai Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Fatma Hanım	Hesap muallimesi	Matmazel Guldezig	Kısm-ı İbtidai Piyanos muallimesi
Madam Eskinazi	Fransızca muallimesi	Hakkı Efendi	Kısm-ı İbtidai Hat muallimi
Münevver Hanım	Elbise ve Dikiş ve Biçki muallimesi	Refia Hanım	Kısm-ı İbtidai Dikiş muallimesi
Madam Rifat	Elbise ve Dikiş ve Biçki muallimesi	Kaşif Efendi	Kısm-ı İbtidai Kuran-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniye muallimi
Matmazel Mirtadyanis	Çamaşır ve Moda muallimesi	Madyam Atamyan	Ana sınıfı muallimesi
Şaziye Hanım	Çamaşır ve Moda muallimesi	Memnune Hanım	Ana sınıfı muallimesi
Fatma Hanım	İpek İş muallimesi	Zeynep Leman Hanım	Ana sınıfı muallimesi
Matmazel Benyakar	Beyaz İş muallimesi	Vasfiye Hanım	Ana sınıfı muallimesi

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi 40 öğretmenden 9'u erkek 31'i kadındır. Avrupa'dan gelen öğretmenler genelde Piyano, Fransızca, Çamaşır ve Moda derslerini vermekteydi.

Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi 1884 tarihli Kız Sanayi Mektebi Nizamnamesine göre öğrenci alımı yapmıştır. Ancak Üsküdar ve Dersaadet Nehari Kız

Sanayi Mektepleri birleştirildikten sonra 1913 yılında açılan Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'nin öğrenci alımlarında bazı şartlar²⁶⁷ aranmıştır;

- “Sınıf-ı ibtidâiyeye 7-12 yaşları arasında öğrenci kabul edilecek, okuma yazma bilmeyenler birinci sınıfa alınacak, diğerkleri ise yapılacak seviye tespit sınavı ile sınıflara yerleştirilecekti. 1884 tarihli Nizamnâmede mektebe kabul edilecek öğrencilerin yaşları 8'den aşağı 10'da yukarı olamayacak şeklinde ifade edilmektedir.
- Kısım-ı tali bu yıl sadece birinci sınıf açılacaktı. Bu sınıfa ise, kapatılan Üsküdar ve Dersaadet Kız Sanayi mekteplerinin son sınıf öğrencisi ile rüşdiye mezunları sınavsız alınacaktı. Kontenjanı 40 olan bu sınıfa başvuranların sayısı daha fazla olursa, öğrenciler arasında yapılacak sınavda en yüksek notları alanlar kabul edilecekti. Alınacak öğrencilerin yaşları 13-15 arasında olacaktı.
- Okula kayıt için müracaat edenlerin tezkire-i Osmânîleri, aşı şahâdetnâmeleri, sağlık raporları ve daha önce buldukları okuldan aldıkları tasdiknamelerini ve şahadetnamelerini yanlarında getirip, okula teslim etmeleri gerekmektedir”.

Öğrenci sayılarının yıllara göre durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir²⁶⁸;

²⁶⁷ TÜRER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 221-222.

²⁶⁸ TÜRER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 218-219.

Tablo 19: Dersaadet ve Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebinin Yıllara Göre Öğrenci Durumları

Okulun Adı						Toplam
Dersaadet Nehari KSM 1914-1915 Eğitim Yılı ²⁶⁹	Bu yıl kaydolmuş öğrenci sayısı 130	Geçen yıldan devreden öğrenci sayısı 410	Nakil olan öğrenci sayısı 35	Sınıfta kalan öğrenci sayısı 84	Sınıfı geçen öğrenci sayısı 391	575
Dersaadet Nehari KSM 1916-1917 Eğitim Yılı ²⁷⁰	Bu yıl kaydolmuş öğrenci sayısı 176				Sınıfı geçen öğrenci sayısı 28	405
Selçuk Hatun KSM 1918-1919 Eğitim Yılı ²⁷¹	Kısm-ı İbtidai'de yer alan öğrenci sayısı 502	Devre-i Ula'da yer alan öğrenci sayısı 49				551
Selçuk Hatun KSM 1919-1920 Eğitim Yılı ²⁷²	Kısm-ı İbtidai'de yer alan öğrenci sayısı 243	Kısm-ı Sani'de yer alan öğrenci sayısı 52	Ana sınıfta yer alan öğrenci sayısı 90			385
Selçuk Hatun KSM 1921-1922 Eğitim Yılı ²⁷³	Kısm-ı İbtidai'de yer alan öğrenci sayısı 116	Devre-i evveli öğrenci sayısı 53	Yılsonunda kayıt yapmış öğrenci sayısı 3			172

²⁶⁹ TÜMER ERDEM, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e..., s. 222.

²⁷⁰ BOA, MF, İST, nr. 31/11.

²⁷¹ BOA, MF, ALY, nr. 145/4. (2 C 1338/22 Şubat 1920).

²⁷² BOA, MF, İST, nr. 58/57, (9 L 1338/26 Haziran 1920).

²⁷³ BOA, MF, İST, nr. 60/56, 8 L 1340/4 Haziran 1922); BOA, MF, İST, nr. 60/75, (11 Ra 1341/1 Kasım 1922)

1916-1917 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi'ne 1 gayr-i Müslim öğrencinin de kaydı alınmıştır.

1919-1920 eğitim-öğretim yılında Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi'nde ana sınıfında bulunan 90 öğrencinin 51'i ücretli, 39'u ücretsizdi. Kısım-1 ibtidai'de 164'ü ücretli, 79'u ücretsiz iken, kısım-1 sani de 39'u ücretli, 13'ü ücretsizdir.

2.3. Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi

Sultan II. Abdülhamid kızların eğitimine önem vermiş ve hatıralarında bu konuya şöyle değinmiştir, “Kız eğitiminin amacı, kadınları erkeklerin hayatında bir “süs” olmaktan kurtarıp bir “hayat arkadaşı” haline getirmektir. Bir toplumun ileri gitmesi, bir kuşun uçuşması gibiydi. Nasıl tek kanatlı bir kuş uçamazsa, kadınları erkeklerinden geri/cahil kalmış bir toplum da gelişemezdi” diye ifade etmiştir²⁷⁴.

Tuna Valisi Mithat Paşa 1873 yılında Rusçuk'ta bir Kız Islahhânesi açarak, mesleki ve teknik eğitime öncülük etmiştir. Kadınların kendilerine yetebilecek hale gelmesi için oluşturulan bu okul maddi olanaksızlıklar nedeniyle uzun soluklu olamamıştır.

Gerçek manada mesleki ve teknik eğitime 1869 yılında Yedikule'de açılan Kız Sanayi Mektebi ile başlandı. Bu mektep 1883 yılında Güngörmezde Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı'na taşındı. Artan talep üzerine öğrenci sayıları arttı ve yatılı kısım da eklenerek Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi ismini aldı. Toplumun dikkatini üzerine çeken kız sanayi mekteplerine öğrencilerin kayıtları artınca 1884 yılında Süleymaniye'de Kayserili Ahmed Paşa Konağı'nda gündüz eğitim veren Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi açılmıştır.

Bu iki mektebin hem öğrenci kapasitelerinin doluluğu ve hem de diğer semtlerden gelecek öğrencilerin mesafelerinin uzaklığından doğan sıkıntılar nedeniyle yeni bir mektep ihtiyacı meydana gelmiştir. Böylece üçüncü Kız sanayi mektebinin Üsküdar da açılmasına karar verildi.

²⁷⁴ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 238.

Maârif Nazırı Münif Paşa'nın girişimleriyle 1890 yılında Üsküdar da kız sanayi mektebi açıldı²⁷⁵. Bu mektep, 1893/1894 yıllarında Doğancılar Meydanı'nda yer almaktaydı²⁷⁶.

1913-1914 eğitim-öğretim yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile birleştirildi²⁷⁷. Ancak, 4 Kasım 1914 yılında ihtiyaçlar doğrultusunda gündüzlü olarak Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin yeniden açılması uygun görüldü²⁷⁸. Birkaç ay sonra mektebin adı, Islahhâneleri açmasıyla sanayi mektebinin temelini atan Mithat Paşa'ya hürmeten, Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi olarak değiştirildi²⁷⁹.

Mektep, Dersaadet Kız Sanayi Mektebi örnek alınarak yeniden yapılandırılmıştır. Eğitim-öğretim ilk ve orta düzeyde, dokuz sınıflı olarak tasarlanmıştır. Mektepte ana sınıfı da bulunmaktadır.²⁸⁰ Almanya'dan getirilen müdür, Mondros Anlaşmasından sonra siyasi tavırların değişmesinden ötürü ülkesine döndü. Bir süre sonra binanın yetersiz gelmesi nedeniyle, iptidai kısmı müstakil bir ilk mektep haline getirilerek başka bir yere taşındı. Böylece Üsküdar'da Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi, yalnız tâli kısmıyla, orta dereceli eğitim veren bir mektep haline geldi²⁸¹.

Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi, 1884 tarihli Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesinde yer alan maddelere göre şekillenmiştir. Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlı olan kız sanayi mektepleri 1887 yılında Maârif Nezâretine bağlandı²⁸². Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi'nin kuruluş tarihi daha geç olduğundan dolayı Maârif Nezâretine bağlı olarak faaliyet gösterdi.

Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nin 2. maddesine göre; dâhili ve harici iki şubeden oluşan kız sanayi mekteplerinde, dâhili kısmı 'leyli', harici kısmı 'nehari' öğrencilere aitti²⁸³. Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi de 'nehari' yani gündüzlü olarak açılmış ve eğitim-öğretime bu şekilde devam etmiştir.

---

²⁷⁵ UNAT, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine...*, s. 80e; ÖZTÜRK, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", s. 239; TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 197. Ancak Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılış tarihi ile ilgili ortak bir fikir bulunmamaktadır. Osman Ergin, (*Türk Maârif Tarihi*, s. 690) eserinde ve Milli Eğitim Bakanlığı resmi internet sitesinde Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açılış tarihi 1878 olarak verilmektedir.

<http://mtegm.meb.gov.tr/www/tarihcemiz-kiz-teknik-ogretim-genel-mudurlugu/icerik/24> (13.02.2016)

²⁷⁶ Devlet Salnamesi, H. 1311 (1893), s.410.

²⁷⁷ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 690.

²⁷⁸ TÜMER ERDEM, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e...*, s. 199.

²⁷⁹ BOA, MF, İMF, nr.52/12.

²⁸⁰ BOA, MF, İMF, nr.150/39.

²⁸¹ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 690; ÖZTÜRK, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi", s. 240.

²⁸² BOA, A.DVNSNZA.d, No:1.,Madde:1.

²⁸³ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1.,Madde:2.

“İdare-i Umumiye”, erkeklere ait Sanayi Mektebi Müdürlüğü tarafından yürütülecek, “Dâhili ve hususi” yönetim ise Ticaret ve Zanaat Nezâreti’nce (1887 yılından itibaren Maârif Nezâreti’nce) atanacak müdürün yetki ve sorumluluğunda olacaktır”²⁸⁴. Mektep de görevli tüm memurların vazifeleri ve maaşları Nezâret tarafından yayınlanan kararnamelerle belirlenecekti²⁸⁵.

Tablo 20: Üsküdar (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi 1897-1898 Eğitim-Öğretim Yılı Öğretim Kadrosu²⁸⁶

Üsküdar Kız Sanayi Mektebi		
Me'muriyet	İsmi	Rütbe
Müdür	Süleyman Efendi	Müderriş
Müdire	Fatma Müzeyyen Hanım	
Muallim-i Evvel	Fethiye Hanım	
Muallim-i Saniye	Nöber Hanım	
Muallim-i Selase	Hatice Hanım	
Muallim-i Rabia	Seher Hanım	
Muallim-i Hamse	Ayşe Hanım	
Muavine	Şadiye Hanım	
Nakış Muallimesi	Hafize Fatma Hanım	
Nakış Muallimesi	Fethiye Hanım	
Nakış Muallimesi	Adile Hanım	
Piyano Muallimesi	Dalicov? Hanım	
Resim Muallimesi	Gilme? Hanım	
Rik'a Muallimi	Osman Efendi	Mütemeyyiz
Arabi ve Farsi Muallimi	Yahya Efendi	Müderriş
Sülüs Muallimi	Kemal Efendi ²⁸⁷	
Ulüm-ı Diniyye Muallimi	Ali Efendi	
Mubassıre	Hatice Şakire Hanım	
Muavine	Fatma Hanım	
Talebat: 152		

²⁸⁴ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 242.

²⁸⁵ BOA, A.DVNSNZA.d, No:1.,Madde:4.

²⁸⁶ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 676.

²⁸⁷ BOA, MF, MKT, nr. 264/28, (30 Za 1312/25 Mayıs 1895) künyeli arşiv belgesinde Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'ne muallim tayini yer almaktadır.

Tablo 20’de görüldüğü üzere, mektebin müdürü Süleyman Efendi, müdiresi Fatma Müzeyyen Hanım’dır. Ayrıca mektep de yöneticilere yardım amaçlı iki tane de ‘muavine’ bulunmaktaydı.

Öğretmenlerden başka bir de ‘mubassır’lar bulunmaktadır. Mubassırların görevi, mektep de öğrencinin durumunu takip etmek, dirlik ve düzeni sağlamaktı²⁸⁸. Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi’nde 14 öğretmenin 10’u bayan 4’ü erkekti. Bayan öğretmenlerden bazıları kız rüşdiyelerinde olduğu gibi genel kültür derslerine girerken bazıları da meslek derslerine girmektedirler. Erkek öğretmenler, genelde rik’a, sülüs, Arabi ve Farisi, Ulum-ı Diniye derslerini veriyorlardı. Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesinde yer alan şartlara uyularak Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi’nde de 8 yaşından küçük 10 yaşından büyük öğrencilerin kaydı alınmamaktaydı. Dâhili şubesi yalnız yetimlere ait iken harici şubesi için böyle bir koşul getirilmemişti. Dâhili (yatılı) şubeye mensup öğrencilerin tüm barınma, beslenme, giyim, kuşam ihtiyaçları okul tarafından karşılanmaktaydı. Bunun yanında Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi gibi yalnız harici (gündüzlü) şubeye sahip mektebin öğrencilerinin de fakir olanlarına giyim eşyalarını ve iki şubenin bütün öğrencilerine kırtasiye malzemelerini okul temin etmekteydi.

Üsküdar Nehari (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi’nde “1894-1895 yılında 119 öğrencinin 4’ü öğretim yılı sonunda sınavlarını başarılı bir şekilde tamamlayarak mezun olmuştur. 46 öğrenci ise herhangi bir nedenle okuldan ayrılmıştır²⁸⁹. Takip eden yıllara baktığımızda, 1897/1898’ de 152, 1899/1900’ de ise 150 öğrenciyle eğitim-öğretime devam etmiştir²⁹⁰.

Üsküdar (Mithat Paşa) Kız Sanayi Mektebi eğitim-öğretimine bakıldığında diğer kız sanayi mekteplerinde olduğu gibi eğitim süresi 7 yıldır. Ders programında, 6 yıllık kız rüşdiyeleri programında bulunan tüm dersler olmakla birlikte, bu derslere ilaveten kız sanayi mektebinde Resim ve Hendese dersi de bulunmaktaydı. Bu ders 5,6 ve 7. yıllarda birer saat olarak verilmektedir²⁹¹. Kız sanayi mekteplerindeki öğrenciler kız rüşdiyeleri öğrencilerine göre haftada 6 saat fazladan ders almasının nedeni mesleki eğitim derslerinin fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

7. yılın sonunda gelindiğinde öğrencilerin daha önce de Tablo 6’da belirtilen becerilere sahip olmaları beklenmekteydi.

²⁸⁸ DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 789.

²⁸⁹ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 244.

²⁹⁰ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 676; (H. 1318/1900) s. 821.

²⁹¹ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1316/M. 1898), s. 435.

Genel ders programından farklı olarak ilk olarak Üsküdar (Mithat Paşa) Nehari Kız Sanayi Mektebi programına 1892 yılında Piyano dersi konmuştur. Okul müdiresinin bu ders için teklifte bulunması üzerine Maârif Nezâreti gerekli öğretmen ve ödeneğini temin etmiştir²⁹².

Tüm sınavlardan geçerek dereceye giren öğrencilere, ödüllendirmek amacıyla uygun birer hediye verilecekti. Üsküdar (Mithat Paşa) Nehari Kız Sanayi Mektebi'nde 1892 yılında ilk ödül dağıtım töreni yapılmıştır²⁹³.

Üsküdar (Mithat Paşa) Nehari Kız Sanayi Mektebi'nin de diğer kız sanayi mekteplerinde olduğu gibi döner sermayesi vardı. Okulun atölyelerinde üretilen hal-ka sergilenerek satışa çıkarılmaktaydı²⁹⁴. Bu satıştan elde edilen gelirin bir kısmı okula kalırken, bir kısmı öğrencilere veriliyordu. Sipariş ile ürünlerde hazırlanabiliyordu. Okulda üretilen el işlerine halk büyük ilgi gösteriyordu²⁹⁵.

1917 yılında ilk kısmından ayrılarak orta dereceli eğitim veren Üsküdar (Mithat Paşa) Nehari Kız Sanayi Mektebi, 1920 yılına gelindiğinde İstanbul Vilayeti Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi ilköğretim için toplanan verginin orta derecede eğitim yapan bu okula harcanmasını uygun bulmayarak kapatılmasına karar verdi. Fakat o dönemde okul müdiresi olan deneyimli Fatma Zekiye Hanım ve diğer öğretmenler mesleki ve teknik eğitimde önemli bir yeri olan bu okulun kapatılmaması için girişimlerde bulundular ve bu girişimler olumlu sonuçlandı. Maârif Nezâreti okulun adını Üsküdar İnas Sultanisi olarak değiştirip kendisine bağlı olarak açık kalmasını sağladı. Okul her ne kadar sultaniye dönüştürülse de diğer sultanilerden farklı bir şekilde mesleki eğitim ve üretime 1927 yılına kadar devam etmiştir²⁹⁶.

“1926-1927 eğitim-öğretim yılında 6. ve 7. sınıflarda ortaokul programları uygulanarak okulun bir ortaokula dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Sanat Mektebi'ne ait 8. ve 9. sınıflar, iki yıl içinde tasfiye edilecek ve böylece Üsküdar Orta Mektebi oluşturulacaktı. Ancak, yeniden yapılanma sürecinin ikinci yılında, bu tasfiye hareketinden vazgeçildi. 6. sınıftan başlanarak yeniden sanat sınıfları ihdas edildi”²⁹⁷.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte mesleki ve teknik eğitimde de yeni politikalar izlenmeye başlandı. 1927 yılında Üsküdar (Mithat Paşa) Nehari Kız Sanayi

²⁹² BOA, MF. MKB., nr. 44/118 (4 Ş 1309/4 Mart 1892).

²⁹³ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 246.

²⁹⁴ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 690.

²⁹⁵ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 246.

²⁹⁶ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 690.

²⁹⁷ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 241.

Mektebi, Kız Enstitüsü olarak değiştirilmiş, Üsküdar Mithat Paşa Kız Enstitüsü adını almıştır. Fransa ve Belçika'dan uzmanlar getirilerek, sınıf sayılara beşe çıkarıldı. Aynı yönetim altında biri Üsküdar Kız Orta Okulu, diğeri Kız Enstitüsü olmak üzere iki okul faaliyet gösteriyordu. Üsküdar Kız Orta Okulu üç yıl mezun verdikten sonra 1929-1930 yılında kapatıldı. Bu tarihten itibaren Üsküdar Mithat Paşa Kız Enstitüsü tek eğitim kurumu olarak işlevine devam etti²⁹⁸.

“Üsküdar (Mithat Paşa) Nehari Kız Sanayi Mektebi, Ahmet Çelebi Mahallesi Doğancılar Caddesi Açık Türbe Sokak 72 numarada bulunan üç katlı yarı kargir bir köşkte Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyet gösteriyordu”²⁹⁹. 1928 yılında okul için binası yetersiz gelmeye başlamıştı. Bundan dolayı ek binalar inşa edilerek okul muntazam dersliklere, meslek atölyelerine, jimnastik salonlara ve kütüphaneye sahip oldu³⁰⁰. Okul daha sonra Kaptan Paşa Çıkmazı ile Doğancılar Caddesinin kesiştiği yere bakan taş binaya taşındı. 17 Ağustos 1999 Gölcük Depremi'ne kadar bazı isim ve yapı değişikliğiyle burada faaliyet gösterdi³⁰¹.

“Üsküdar Mithat Paşa Kız Enstitüsü, Çapa'daki Selçuk Hatun Kız Enstitüsü ile birlikte, İstanbul'da bulunan iki kız mesleki ve teknik öğretim kurumundan biriydi”³⁰². “1943-1944 öğretim yılında ilk üç yılı Kız Orta Sanat Okulu, son iki yılı Kız Enstitüsü olmak üzere iki devreye ayrıldı. 1956-1960 öğretim yılından itibaren orta-okullara dayalı okullar haline getirildi. 1963-1964 öğretim yıllarında ise öğretim süreleri 2 yıldan 3 yıla çıkarıldı. 1973-1974 öğretim yıllarında, III. Beş Yıllık Kalkınma Planı hedefleri ve IX. Milli Eğitim Şurası kararları doğrultusunda, Mithat Paşa Kız Enstitüsü de Mithat Paşa Kız Meslek Lisesi olarak adlandırıldı. Daha sonraki senelerde Mithat Paşa Anadolu Kız Teknik Lisesi ile Anadolu Kız Meslek Lisesi hizmete sunuldu”³⁰³.

²⁹⁸ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 691.

²⁹⁹ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 241.

³⁰⁰ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 691.

³⁰¹ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 241.

³⁰² ÖZALP, Reşat, *Rakamlarla Türkiye'de Mesleki ve Teknik Öğretim I (Orta Dereceli Okullar)*, Ankara, Maârif Basımevi, 1956, s. 140.

³⁰³ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi”, s. 241-242.

Tablo 21: Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi 1914-1915 Eğitim-Öğretim Yılında Öğretim Kadrosu³⁰⁴

KISM-I İBTİDAİ	
Öğretmenler	Görevi
Safnaz Hanım	İbtidai birinci sene muallimesi
Pakize Hanım	İbtidai ikinci sene muallimesi
Fatma Nigar Hanım	İbtidai üçüncü sene muallimesi
Osman Efendi	İbtidai dördüncü ve beşinci seneler Ulum-ı Diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	İbtidai dördüncü ve beşinci seneler Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	İbtidai dördüncü ve beşinci seneler Hesap, Hendese, Eşya ve Muhasabat-ı Ahlakiye dersleri muallimi
Bahriye Kolağalığından Emekli Vasıf Bey	İbtidai dördüncü ve beşinci seneler Tarih ve Coğrafya muallimi
Aznif Hanım	Bütün ibtidai sınıflarda Resim muallimesi
Kadriye Hanım	Bütün ibtidai sınıflarda Elisheri muallimesi
Angel Faraci Hanım	Bütün ibtidai sınıflarda Fransızca muallimesi
Matmazel Kordovero	Bütün ibtidai sınıflarda Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Fevziye Hanım	Bütün ibtidai sınıflarda Terbiye-i Bedeniye muallimesi
İzzeddin Bey	İbtidai birinci, ikinci senelerin bütün şubelerinde Gına muallimi
Hayrinüş Hanım	İbtidai dördüncü ve beşinci seneler bütün şubelerinde Piyano muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Bütün ibtidai sınıflarda Hat muallimi
KISM-I SÂNİ	
Öğretmenler	Görevi
Osman Efendi	Ulum-ı Diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	Hesap ve Hendese ve tatbikatı muallimi
Müdür İhsan Bey	Tarih-i Osmani muallimi
Bahriye Kolağalığından Emekli Vasıf Bey	Coğrafya-yı Osmani muallimi
Doktor Server Bey	Hıfzıssıhha ve Teşrih muallimi
Ahdiye Hanım	İdare-i Beytiyye ve Usul-i Defteri-i Beyti muallimesi
Müştak Bey	Tarih-i Tabii muallimi
Mihri Hanım	Resim muallimesi
Fatma Nigar Hanım	Nakış ve El işleri, Dantela, Örgü, Çiçek dersi muallimesi
Benyakar Hanım	Terbiye-i Bedeniye muallimesi
Halide Hanım	Sanat Şubesi işbaşısı

³⁰⁴ BOA, MF. İMF, nr. 46/15. (18 Z 1332/7 Kasım 1914).

Polomya Hanım	Elbise İmalı şubesi muavinesi
Ayşe Muzaffer Hanım	İç takımları şubesi muavinesi
Nesime Hanım	Çocuk takımları şubesi muavinesi
Seyyare Hanım	Korsaj muallimesi

Tablo 22: Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi 1915-1916 Eğitim-Öğretim Yılında Öğretim Kadrosu³⁰⁵

KISM-I İBTİDAİ	
Öğretmenler	Görevi
Feride Hanım	Kısm-ı İbtidai birinci sınıf muallimesi
Ulviye Hanım	Kısm-ı İbtidai birinci sınıf muallimesi
Vesime Hanım	Kısm-ı İbtidai ikinci sınıf muallimesi
Saniye Hanım	Kısm-ı İbtidai üçüncü sınıf muallimesi
Osman Efendi	Ulum-ı Diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	Türkçe ve İdare-i Beytiyye muallimesi
Mustafa Nuri Bey	Hesap-hendese, eşya muallimi
Habib Bey	Tarih ve Coğrafya muallimi
Mahmut Bey	Resim muallimi
Zahide Hanım	Elişleri muallimesi
Efzayış Hanım	Almanca muallimesi
Refet Hanım	Fransızca muallimesi
Fevziye Hanım	Terbiye-i bedeniye muallimesi
İzzeddin Bey	Gınâ muallimi
Matmazel Guldezig	Piyano muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Hat muallimi
Naci Paşa	Tarih muallimi
Rıza Bey	Resim muallimi
Dürdane Hanım	Nakış muallimesi
Saime Hanım	Terbiye-i bedeniye muallimesi
Serdar Bey	Hıfzıssıhha muallimi
Aliye Hanım	Tabahat muallimesi
Madam Mari	Almanca muallimesi
Zeliha Hanım	Fransızca muallimesi
Müştak Bey	Ulum-ı tabiiyye muallimi
Halide Hanım	Dikiş ve biçki muallimesi
Ayşe Muzaffer Hanım	Tamir muallimesi
Seyyare Hanım	Çamaşır yıkama muallimesi

³⁰⁵ BOA, MF. İST, nr. 39/3, (1 Ş 1335/23 Mayıs 1917), lef 3.

Tablo 23: Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi 1917-1918 Eğitim-Öğretim Yılında Kısm-ı Sani Öğretim Kadrosu³⁰⁶

Öğretmenler	Görevi
Fatma Feride Hanım	Devre-i ulâ birinci sene birinci şubede daimi muallime
Emine Ulviye Hanım	Devre-i ulâ birinci sene ikinci şubede daimi muallime
Boş	Devre-i ulâ ikinci sene birinci şubede daimi muallime
Saniye Hanım	Devre-i mutavassıta birinci senede daimi muallime
Vesime Hanım	Devre-i mutavassıta ikinci senede daimi muallime
Osman Nuri Efendi	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniyye muallimi
Ahdiye Hanım	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Türkçe muallimesi
Mustafa Nuri Bey	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Hesap ve Hendese muallimi
Habib Efendi	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Tarih ve Coğrafya muallimi
Mustafa Nuri Bey	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Eşya ve İdare-i Beytiyye muallimi
Mustafa Nuri Bey	Devre-i âliye birinci ve ikinci seneler Muhasebat-ı Ahlakiye muallimi
Müdür İsmail Hakkı Bey	Devre-i ulâ ikinci ve mutavassıta birinci şube Fransızca muallimi
Lahika Hanım	Devre-i mutavassıta ikinci ve aliye birinci ve ikinci seneler Fransızca muallimesi
Rıza Raşid Bey	Bütün sınıflarda Resim muallimi
Zahide Hanım	Bütün sınıflarda Elishleri muallimesi
Nebiha Hanım	Bütün sınıflarda Terbiye-i bedeniye muallimesi
Matmazel Guldezig	Bütün sınıflarda Gınâ muallimesi
İsmail Hakkı Bey	Devre-i mutavassıta ve devre-i aliye Yazı muallimi
Makbule Hanım	Mürebbiye
Remziye Feham Hanım	Mürebbiye

Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebinde de diğer kız sanayi mekteplerinde olduğu gibi öğretmen kadrosunun çoğunluğunu bayanlar oluşturmaktadır.

2.4. Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi

Müstakil başlık halinde yer vermiş olduğumuz Aksaray Kız Sanayi Mektebi hakkında yaptığımız tüm literatür taramalarında bu mektebin 1879³⁰⁷ yılında kurul-

³⁰⁶ BOA, MF. ALY, nr. 112/1, (17 Ra 1336/31 Aralık 1917).

duğu ve yalnız nehari öğrenciye eğitim verdiği bilgisini dışında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı kayıtlarında yer alan belgeler bu okulların aktif şekilde eğitim-öğretim verdiğini göstermektedir.

H. 23 L 1311 (M. 29 Nisan 1894) tarihli belgede Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi müdiresi Matmazel Hanili'ye sanayi madalyası verilmiştir³⁰⁸. H. 13 Za 1317 (M. 15 Mart 1900) tarihli belgede ise Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi idari kadrosunda yer alan müdür, müdür muavini ve bir kısım muallimlere Maârif Nezâreti'nce nişan verilerek bu kişilerin ödüllendirildiği görülmüştür³⁰⁹. Orta öğretim kurumları arası öğretmen tayinleri yapılmış ve Dârümuallimât şubesi ikinci muallimliğine Sultanahmet İnas Rüşdiyesi muallimlerinde Feride Hanım ve Sultanahmet İnas Rüşdiyesi muallimliğine Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi muavinelerinden Saniha Hanım ve Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi muavineliğine Dârümuallimât mezunlarından Nazime Hanım tayin edilmiştir³¹⁰.

Alkan'ın Tanzimat'tan Cumhuriyete Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924) isimli çalışmasında 1895-1896 yılında Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi öğrenci ve öğretmen sayıları ile ilgili bilgiye yer vermiştir. Buna göre, bir önceki yılın (1894-1895) öğrenci sayısı 145, 1895-1896 yılının sonuna kadar kayıt olan öğrenci sayısı 28, 1895-1896 yılında herhangi bir nedenden dolayı okuldan ayrılan öğrenci sayısı 50, diploma almaya hak kazanan öğrenci sayısı 8, memur ve öğretmen sayısı 15'tir³¹¹. Aksaray Kız Sanayi Mektebi öğrenci sayısı 156'dır³¹². Bu öğrencilerin tamamı gündüzlü olarak eğitim almaktadır.

Bu veriler ışığında Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebinde okul müdiresinin madalya verilerek ödüllendirilmesi, okullar arası tayinlerin gerçekleşmesi ve öğrenci sayıları hakkında bilgiye ulaşılmış olması bu mektebinde diğer mektepler gibi eğitim-öğretim yaptığını kanıtıdır.

³⁰⁷ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 686; AKKUTAY, Ülker, "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi", *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan*, Ankara, Pegem Yayınevi, 1. Baskı, 2011, s. 148.

³⁰⁸ BOA, İ. TAL. nr. 50/1311, (23 L 1311/29 Nisan 1894).

³⁰⁹ BOA, Y.MTV, nr. 200/98, (25 Za 1317/ 27 Mart 1900).

³¹⁰ BOA, MF, MKT, nr. 386/23, (26 N 1315/18 Şubat 1898).

³¹¹ ALKAN, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...*, s. 51.

³¹² AKŞİT, *Kızların Sessizliği...*, s. 93

2.5. Cağaloğlu Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi

Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi ile ilgili de tıpkı Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebinde olduğu gibi kuruluş tarihi dışında literatürde herhangi bir bilgi bulunmamıştır. Bu mektebin 1879'da açıldığı ve leyli ve nehari iki şubesi bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır³¹³.

1316, 1317 ve 1318 Maârif Salnamelerinde Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinin Cağaloğlu'nda yer aldığı belirtilmiştir. Bu durum bu mektebin Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi gibi anlaşılmasına neden olmaktadır. Fakat karıştırılmaması gereken durum şu ki, 1894-1895 yılında Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi Cağaloğlu'nda Sadaret Müsteşarı Tevfik Paşa'nın Konağı'na taşınmıştır³¹⁴. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığımız incelemelerde tespit ettiğimiz bir belgede Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi müdiresi Advie Hanım, dival ustası Hatice Hanım, dikiş ustaları Emine Leyla ve Rasime Hanımlara taltif amacıyla nişan ve madalya verilmiştir. Söz konusu arşiv belgesinde isimleri geçen bu şahıslar 1316, 1317 ve 1318 Maârif Salnamesinde yer alan Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinin öğretim ve idari kadrosu ile birebir benzerlik göstermektedir.

Kanaatimizce Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi olarak belirtilen mektep, Leyli ve Nehari Kız Sanayi mektebidir. Birçok kez taşınmak zorunda kalan mektep Leyli ve Nehari Kız Sanayi 1894-1895 yılında Cağaloğlu'nda yer konağa taşınmış bu nedenle de sanki ayrı bir mektep daha olduğu düşünülmüştür.

Nitekim yaptığımız arşiv taramalarında bir başka belgede Maârif Nezâreti fonu Mektubi Kalemî evrakları içinde Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi olarak ifade edilen bir belge yer almaktadır. Bu belgede mektepte halı muallimesi olarak görev yapan Hatice Hanım'ın evinin birikmiş vergisinin maaşından kesileceği ve bu işlem için de Hatice Hanım'a makbuzun gönderilmesi konusuna yer verilmiştir³¹⁵. Ancak belgenin içeriğinde okulun adı Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi olarak değil Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi olarak belirtilmiştir.

³¹³ ERGİN, *Türk Maârif Tarihi*, s. 686; ÖZALP, *Türkiye'de Mesleki ve Teknik...*, s. 140-141.

³¹⁴ BOA, MF, ALY, nr.159/50, (27 Za 1339/2 Ağustos 1921).

³¹⁵ BOA, MF, MKT, nr. 920/20, (1324/1906).

2.6. Özel Kız Sanayi Mektepleri

1908'den sonra, II. Meşrutiyet devrinde kızların eğitiminde meydana gelen gelişmeye ve özellikle de kadınların bu devre kadar hiç olmadığı kadar sosyal, kültürel ve ekonomik hayat içinde yer almasına paralel olarak, özel kız sanayi mektepleri de açıldı. Fakat bunlar hem nicel hem de nitel yönden hiçbir zaman resmî kız sanayi mektepleriyle boy ölçüşecek bir gelişme kaydedemedi³¹⁶.

2.6.1. Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebi

Özel Kız Sanayi Mektepleri içinde yabancılar tarafından tesis edilen tek mektep olması bakımından dikkatimizi çekmiştir. 1 Kasım 1909'da Mahmutpaşa'da³¹⁷ kurulan mektep kız çocuklarına kadınlığın sosyal durumunu anlatmak, onları iyi bir ev kadını, hayat arkadaşı ve anne olarak yetiştirmek için kurulmuştu. Bayan Colette tarafından kurulan bu okul, zamanın Dâhiliye Nazırı Talat, Mâliye Nazırı Câvid, Adliye Nâzırı Necmeddin (Kocataş)³¹⁸, Dr. Besim Paşa (1861-1940) ve Hüseyin Cahid Beylerin himayeleri altındaydı. Okulda sabahları Türkçe, Fransızca, Kıraat ve Yazı, Hesap, Tarih, Coğrafya gibi dersler; öğleden sonra da çeşitli el işlerinin yanı sıra Hıfzı-sıhha, Fenn-i Terbiye-i Etfal, Tebabet-i Ameliye gibi dersler gösterilmiştir³¹⁹.

2.6.2. İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi

1909-1910 yılı Devlet Salnamesinde İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi Atik Ali Paşa'da bulunmaktadır. 13 Nisan 1911 yılında mektebin kuruluşuna izin verilmiştir³²⁰. Atik Ali Paşa Mahallesi'nde Karababa Tekkesi Sokağı'nda Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nur-ı Osmaniye Kulübü tarafından Divan Yolu'nda

³¹⁶ ÖZTÜRK, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi...”, s. 239.

³¹⁷ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 22.

³¹⁸ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 22.

³¹⁹ ERGÜN, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde...*, s. 345.

³²⁰ BOA, İ.MF, nr. 17/36_4, (1329/1911); *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı...*, s. 261; KEÇECİ KURT, Songül, *Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi Özel İslam Mektepleri*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2013, s. 228.

açılmıştır³²¹. Mektebin açılmasında Selanikli zenginlerin de büyük rolü olmuştur³²². İbtidai, rüşdi sınıflarından ve Valide Bahçesi Şubesi'nden oluşan bu özel mektebin binası da vergi ve rüsüm-ı saireden muaf tutulmuştur³²³. Öğrencilerden ayda 30-40 kuruş alınan okulun amacı milli terbiyeye sahip kişiler yetiştirmektir. Okulda derslere ilaveten el işi, makine, diki, jimnastik, biçki, dantela, çamaşır gibi el becerileri de gösterilmektedir. Okula ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlı kızları kayıt yaptırabilmektedir³²⁴. Mektebin 1922-1923 yılında binasını değiştirmek için yeniden ruhsatname talebinde bulunması sebebiyle bu yıla kadar eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır³²⁵.

2.6.3. Bayburt Sanayi Mektebi

Bayburt'taki İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1910 yılında açılan bu mektepte fakir ve yetimlerden 50 çocuğa terzilik, demircilik ve marangozluk öğretilmekteydi³²⁶. Ancak bu mektebin erkeklere ya da kızlara mı ait olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Fakat kanaatimizce bu mektepte verilen dersler arasında demircilik ve marangozluğun olması bu okulun erkeklere ait bir sanayi mektebi olduğu düşüncesini hâkim kılmaktadır.

2.6.4. Beşiktaş İbtidai ve Rüşdi Kız Sanayi Mektebi

1910-1911 yılında Enise Hanım'ın isteği üzerine Beşiktaş Muradiye Mahallesi'nde İbtidai ve Rüşdi Kız Sanayi Mektebi adıyla (nehari) özel bir kız sanayi mektebi açılmasına, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin³²⁷ 129. Maddesine uyulması ve

³²¹ ERGÜN, *İkinci Meşrutiyet Devrinde...*, s. 345.

³²² KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 22.

³²³ KEÇECİ KURT, *Yabancı Okullara Karşı...*, s. 228.

³²⁴ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 22.

³²⁵ KEÇECİ KURT, *Yabancı Okullara Karşı...*, s. 228.

³²⁶ ERGÜN, *İkinci Meşrutiyet Devrinde...*, s. 345; KEÇECİ KURT, *Yabancı Okullara Karşı...*, s. 228.

³²⁷ BOA, İ.MMS, nr.37/1541_3., A. DVNSMTAN.d, No: 2, s. 221-245; *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı...*, s. 116.

vergileri ödemesi şartı ile izin verilmiştir. Bu mektebin açılması için gerekli olan irade-i seniyye 5 Aralık 1922 tarihinde alınabilmiştir³²⁸.

“Mekâtib-i hususiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-yı Devlet-i Aliyye ve gerek tebaa-yı ecnebiyyeden olan efrâd ve eşhasdan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdâs ve te’sis olunan mekteplerdir ki bunların masârifât ve muhassasâtı ya mü’essisleri tarafından veyahud merbut oldukları vakıfları canibinden idare ve rü’yet kılınır. Memâlik-i Şahane’de bu nev’ mekteplerin te’sisine evvelâ muallimlerin yedinde Maârif Nezâreti canibinden veyahud mahalli maârif idaresinden şehâdetname bulunmak ve bulunmak ve sâniyen bu mekteplerde âdâba ve politikaya mugayir ders okutdurulmamak için talim olunacak derslerin cedveli ve kitablar Maârif Nezâreti’nden veyahud mahalli maârif idaresinden tasdik edilmek üzere taşrada ise vilâyet maârif idaresiyle vilâyet valisi tarafından ve Dersaâdet’de Maârif Nezâreti canibinden ruhsat-ı resmiye verilir. Bu üç şart kâmilen mevcut olmadıkça mekâtib-i hususiye küşadına ve devamına ruhsat verilmez ve hilâfında hareket vuku’u takdirinde men’ ve esdd olunur. Mekâtib-i hususiye küşâd edenlerin tayin edecekleri hocaların yedlerinde şehâdetnâme bulunduğu halde onu maârif idaresine tasdik ettirmeleri lâzım gelecektir.”³²⁹

Okulda Fransızca, dikiş, biçki, nakış, çalgı gibi dersler okutulmaktadır. Kayıtlar peşin ücret karşılığında yapılmaktadır. Derslerin ücreti 10-30 kuruş arasında değişmektedir³³⁰.

1911 yılından itibaren yeterli olmaması gerekçesiyle bu okulların yatılı kısmı kaldırılarak İstanbul Vilayeti Özel İdaresi’ne devredilmiştir. 1913’ten itibaren, önce 4 yıllık idadi ve 1 yıllık öğretmen yardımcılığı sınıfı olan 5 yıllık bir okul haline getirilmiştir. Sonradan ilk kısımları 9 yıllık olmuş, Almanya’dan uzmanlar getirilerek ıslahı için tedbirler alınmıştır. İstanbul Vilayeti Genel Meclisi 1920 yılında bütçe darlığı sebebiyle Özel İdare dışında bulunan bu okulları kaldırmaya karar vermiştir. Bu sefer Maârif Nezâreti İnas Sanayi Sultanisi adı ile ilkokula dayalı 4 yıllık kız meslek okulu halinde bütçeye dahil etmiştir. Bunlardan kız okullarına kadınlık dersleri için öğretmen yetiştirmeyi de sağlamak amacıyla bazı mesleki dersler koyarak belli bir hususiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu uygulama 1927 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren bu okullar Kız Sanat Enstitüleri olarak teşkilatlanmıştır³³¹.

³²⁸ KEÇECİ KURT, *Yabancı Okullara Karşı...*, s. 228.

³²⁹ BOA, İ.MMS, nr.37/1541_3., A. DVNSMTAN.d, No:2, s.221-245.

³³⁰ KEÇECİ KURT, *Yabancı Okullara Karşı...*, s. 228.

³³¹ KURNAZ, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını...*, s. 22-23.

1882’de Mekteb-i Hamidî adında iptidaiye ve rüştiye sınıfları olan, kız ve erkek öğrenci alan önemli bir özel okul daha açılmıştır. 150 öğrenci ile açılan bu okulun mevcudu on yıl içinde 500’e yaklaşmıştır³³².

Osmanlı Devleti sınırları içinde şahıslar ile hükümet tarafından tanınmış cemiat ve cemiyet ve şirketlerce kurulan özel okulların kuruluş şartları, okul binaları, idareci ve öğretmen kadroları alınacak öğrencilerin kabulü, ders müfredatı ve eğitim programı, imtihanlar, diplomalar, ödüllendirme ve cezalandırma usulleri ile okulların teftişine dair özel okullar Nizamnâmesi 13 Ekim 1914 hazırlanmıştır³³³.

2.7. Taşrada Kurulan Kız Sanayi Mektepleri

Araştırmamızın önceki başlıkları altında bahsettiğimiz Kız Sanayi Mekteplerinin tamamı İstanbul’da yer almaktadır. Ancak İstanbul dışında bazı vilayetlerde de Kız Sanayi Mektepleri tesis edilmiştir. Rusçuk’ta kızlar için tesis edilen İslahhânenin dışında 1868 yılında Bosna’da da kızlar için bir sanayi mektebi açılmıştır³³⁴.

Bu mekteplerden başka incelediğimiz arşiv belgelerinde Bursa, Manisa, Adana’da ve hatta Kıbrıs’ta kızlara ait sanayi mekteplerinin tesis edilmiş olması dikkatimizi çekmiştir. Bu belgeler içerik olarak İstanbul’da yer alan mektepler ile ilgili yazışmalar kadar net bilgiler içermese de bahsedilen vilayetlerde Kız Sanayi Mekteplerinin tesis edildiğini kanıtlar niteliktedir.

Bursa vilayetinde açılan kız sanayi mektebi *Mal Hatun Kız Sanayi Mektebi* olarak adlandırılmıştır. Okulun bütçesiyle ve muallimlere ödenen maaşlarla ilgili devlet içi yazışmaları bu belgelere yansımıştır³³⁵. Söz konusu belgede Bursa Kız Sanayi Mektebinde okuyan öğrencilerin İstanbul’a nakilleri hususu iptal edilmiştir³³⁶. Bununla birlikte bu okulda öğretmenlik yapan Memnune Hanımın hastalığından dolayı bir müddet daha izinli sayıldığı yönünde bilgilere ulaşılmıştır³³⁷.

³³² AKYÜZ, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ. 1000-MS. 2014)*, s. 240.

³³³ BOA, ŞD.HU, nr. 231/8-11 (29 Eylül 1330/12 Ekim 1914); *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı...*, s. 294-301.

³³⁴ ÖZTÜRK, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitim...”, s. 432; AKŞİT, *Kızların Sessizliği...*, s. 93.

³³⁵ BOA, DH, UMVM, nr. 166/25, (10 B 1340/9 Mart 1922); BOA, DH, UMVM, nr. 166/35, (20 B 1340/19 Mart 1922); BOA, DH, UMVM, nr. 166/52, (24 Ş 1340/22 Nisan 1922); BOA, DH, UMVM, nr. 166/79, (24 L 1340/20 Haziran 1922); BOA, DH, UMVM, nr. 167/24, 9 Ra 1341/30 Ekim 1922).

³³⁶ BOA, DH, İ, UM, nr. 19/1, (27 C 1340/25 Şubat 1922).

³³⁷ BOA, DH, UMVM, nr. 166/31, (16 B 1340/15 Mart 1922).

1319 tarihli Maârif Salnamesinde Adana Sanayi Mektebi ders cetveli yer almaktadır³³⁸. 1321 Maârif Salnamesinde ise Adana'da bulunan sanayi mektebi, Adana Hamidiye Sanayi Mektebi olarak isimlendirilmiş ve mektebin idari ve öğretmen kadrosunun cetveline yer verilmiştir³³⁹. Bu cetvelde yer alan kadronun tamamı erkek öğretmenler oluşmaktadır. Bu durum okulun erkek sanayi mektebi olduğunu göstermektedir.

Bu bilgiler Adana'da da bir kız sanayi mektebi olabileceğini desteklemektedir. Nitekim Adana Kız Sanayi Mektebi için yaptığımız arşiv taramalarında Maârif Nezâreti Mektubi Kalemine ait belgede Adana'da kız sanayi mektebi olduğunu kanıtlar niteliktedir.

1899 tarihli belgede³⁴⁰ kimsesiz bir kızın Adana Leyli Kız Sanayi Mektebine kayıtlarının alınmasının imkânının olup olmadığı sorulmuştur. Bu bilgiler Adana'da kız sanayi mektebinin var olduğunu göstermektedir.

Manisa'da bulunan kız sanayi mektebine Manisa eşrafından zengin kişiler olan Kara Osmanzade Halid Paşa, Nuri Bey ve Kani Bey'in bağışta bulunması ve bunun karşılığında Maârif Nişanı verilerek bu kişilerin taltif edilmesi³⁴¹ Manisa Kız Sanayi Mektebinin tesisine işaret etmektedir.

Başka bir arşiv belgesinde de Kıbrıs'ta da bir Kız Sanayi Mektebi tesis edilmesine dair yardım çalışmaları olduğu görülmüş ancak mektebin tesisine ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır³⁴².

---

³³⁸ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1319/M. 1901), s. 359.

³³⁹ Salname-i Nezâreti Maârif-i Umumiyye (H. 1321/M. 1903), s. 329.

³⁴⁰ BOA, MF, MKT, nr. 1227/90, (12 N 1335/2 Temmuz 1917). Bkz. Ek-8.

³⁴¹ BOA, MF, MKT, nr. 1234/18, (21 B 1336/2 Mayıs 1918); BOA, MF, MKT, nr. 1234/34, (28 B 1336/9 Mayıs 1918).Bkz. ek-9.

³⁴² BEO. nr. 1667/124996, (13 S 1319/1 Haziran 1901); BOA, DH, MKT, nr. 2499/106, (29 S 1319/17 Haziran 1901).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 1873 yılında temelleri atılmış olan, mesleki ve teknik alanda kızları yetiştirmeye yönelik faaliyet gösterme amacı taşıyan Kız Sanayi Mekteplerinin Osmanlı eğitim sistemindeki yeri ve bu mektebe giriş şartları ile usûlleri, kanun, Nizamnâme türündeki resmî nitelik taşıyan belgelerden elde edilen veriler çerçevesinde ortaya konmuştur.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitim geleneksel yöntemlerle yürütülmekteydi. Ahilik ve Lonca teşkilatları ile usta-çırak ilişkisi çerçevesinde işleyen bu durum ancak XIX. yüzyıla kadar devam etmiş, fakat daha sonraları sanayi devriminin sonucu olarak mesleki ve teknik eğitimin düzenli bir okul disiplini içerisinde yürütülmesi zaruri bir hale gelmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu okulların temelleri atılmaya başlanmıştır. İlk olarak 1848 yılında İstanbul'da bir sanayi mektebi açma teşebbüsünde bulunuldu, fakat bu gerçekleştirilemedi. Daha sonra 1850 yılında Bükreş'te Mösyö Manu'nun hazırladığı bir raporda da Mekteb-i Hiref ve Sanayi tasvir edilse de somut bir gelişme sağlanamadı. 1863 yılına gelindiğinde ise altı kişiden oluşan bir komisyon dönemin şartlarına uygun ve sanayi mektebini cazip hale getiren bir rapor hazırladı, ancak diğer girişimler gibi bu adım da gerek maddi imkansızlıklar gerekse toplumun tercihleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı.

Öte yandan 1863 yılında Niş valisi Mithat Paşa Islahhâneler projesiyle kağıt üzerinde kalan sanayi mektebi açma girişimlerine somut bir anlam kazandırdı.

Bu proje, yetim ve öksüz çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamak ve bu çocuklara barınacak bir yuva ortamı sağlamak amacı taşıyordu. Ayrıca, Islahhânelere dair 1871 tarihli Nizamnâmede, bu kuruma kabul edilen çocukların yaşları 5-13 aralığında bulunduğundan burada okutulan sanat derslerinin yanında Kur'ân-ı Kerim, Elifba gibi Sıbyân mektebi dersleri de öğretilmekteydi. 17 Mayıs 1884 tarihli Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi de Islahhânelere Dair Nizamnâme temel alınarak hazırlanmış olup, kaydı alınan öğrencilerin yaşları 8'den aşağı, 10'dan yukarı olmamıştır. Dâhili ve harici olmak üzere iki şubeden müteşekkil olan bu mekteplerin dâhili kısmına yetim olamayan hiç kimsenin kaydı kesinlikle alınmamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardır devam eden insan odaklı yönetim anlayışını ve sosyal

devlet anlayışını değerlendirebilmek açısından üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

Kız rüşdiyeleri (1859), erkek rüşdiyelerinden (1839) çok sonra açılmasına rağmen sanayi mekteplerinin kızlar ve erkekler için eş zamanlı açılması devletin bu okullara hassasiyet gösterdiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca Kız Sanayi Mekteplerinde iş ve eğitimin bir arada verilmesi bu mektebi diğer orta öğretim kurumlarından ayıran özelliğidir.

Kız Sanayi Mekteplerinin sayılarının artmasında öğrencilere ayrılan kontenjanlar etkili olmuştur. Nitekim 1869 yılında Yedikule’de kurulan kız sanayi mektebinin öğrenci sayısı başlangıçta 50 kişiden ibaret idi. Maddi sıkıntılar nedeniyle 1883 yılında Güngörmez Mahallesinde Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı’na naklo-lan mektebe öğrencilerin talebi artmış ve öğrenci sayısı 100’e ulaşınca başlangıçta gündüzlü (nehari) olarak açılan mektep, gündüzlü ve geceli olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Ve bu mektep Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi olarak adlandırılmıştır. 1884 yılına gelindiğinde ise öğrenci sayıları iyice artmış gündüzlü öğrenci sayısı 125, geceli öğrenci sayısı 75 ile sınırlandırılmıştır. Her bir Kız Sanayi Mektebi kontenjanının bu okulların Nizamnâmesinde bu şekilde sınırlandırılması yeni bir kız sanayi mektebi ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Bu nedenle toplumun talebini karşılamak için 1885 yılında Süleymaniye’de Kemeraltında Kayserili Ahmed Paşa Konağı’nda sadece gündüz eğitim verecek olan Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi açılmıştır. Aynı gerekçeyle 1890 yılında yine mesleki ve teknik eğitim vermek amacıyla Üsküdar’da da Üsküdar Kız Sanayi Mektebi adında bir okul açılmıştır.

Kız sanayi mektepleri müfredatında ağırlıklı olarak el hüneri gerektiren dersleri içermesi nedeniyle öğrencilerle birebir çalışma ortamı sağlayabilmek için bu okullarda öğrenci sayılarının fazla olmasına izin verilmemiştir. Nizamnâmede her okul için ideal olan sayısı belirlenmiştir.

Kız Sanayi Mekteplerinde müdürlük görevini genellikle erkekler yapmaktaydı. Müdire olarak ise hem Müslüman hem de gayr-i Müslim hanımlar görev alabilmekteydi. Gayr-i Müslim hanımlara mektebin idari kadrosunda görev verilmesiyle Kız Sanayi Mekteplerinin çağdaşları seviyesine ulaştırılması amaçlanmıştır.

Kız Sanayi Mekteplerinde görev alan öğretmenlerin çoğu Dârümuallimât mezunu kişilerden oluşmaktadır. Aynı zamanda Kız Sanayi Mekteplerinden mezun olan kişiler de bu okulların öğretim kadrosunda yer almaktadır. Ağırlıklı olarak ha-

nımların öğretmen olarak görev aldıkları görülmektedir. Müslüman ve gayr-i Müslim muallimlerin bir arada ders verdikleri bu mekteplerde çok kültürlü bir öğretmen zümresi oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ancak kızlara mahsus bir mektep olması dolayısıyla erkek muallimlere çok az görev verilmiştir. Erkek öğretmenler idari görevleri yanında Arapça, Farsça gibi dil derslerini vermekle de görevlendirilmişlerdir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda öğretmen tercihi hanımların ağırlıklı olması, toplumun Kız Sanayi Mekteplerine yönelik taleplerini arttırmış ve kız çocuklarının bu sayede orta öğretim seviyesinde eğitim almalarının önü daha açık hale gelmiştir.

Eğitimde devamlılığı sağlamaya yönelik bir takım tedbirlerin de alındığı görülmüştür. Nitekim eğitimlerini yarıda bırakan kız çocukları için para cezaları uygulanmıştır. Mesela nehari şubeden ayrılanlar için 6 lira leylî şubeden ayrılanlar için ise 12 lira ceza ödemek zorunlu tutulmuştur.

Bu çalışmada çıkarılacak diğer bir sonuç ise Kız Sanayi Mekteplerindeki bir başka uygulama ile ilgili olup, bu da öğrenciler arasında maddi farklardan oluşan problemlerin görsel olarak giderilmeye çalışılması olmuş ve bu düzenleme ile sınıf ortamında öğrenciler arasındaki farklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Şöyle ki, Kız Sanayi Mekteplerinin yatılı kısmında bulunan kimsesiz ve yetim öğrenciler ile gündüzlü kısmında bulunan fakir öğrencilerin okul yönetimi tarafından eksiklikleri giderilmiş ve okul kıyafetleri temin edilmiştir. Gündüzlü şubede yer alan diğer öğrencilere okul tarafından temin edilen okul kıyafetinin numunesi gösterilerek aynıının alınması zorunlu tutulmuştur. Ancak günümüzde 27 Kasım 2012 tarihli yönetmelik gereğince, hiçbir öğrenci tek tip kıyafet giymeye zorlanamaz ifadesi ile kıyafet serbestliği getirilmiştir. Kanaatimizce bu uygulama öğrencilerin özgürlüklerini kısıtlamaması açısından önemli olduğu gibi Türkiye'deki sosyo-ekonomik şartlar ve gelir dağılımı göz önünde bulundurulduğunda öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Öte yandan okul idareleri elinden iş gelen becerikli öğrencilere sınıflarını dikkate alarak gündelik adı altında muhtelif miktarlarda burs vermekteydi. Bu durum Osmanlıda eğitimi ve başarıyı teşvik açısından üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

Kız Sanayi Mekteplerinin eğitim-öğretim süreleri incelendiğinde başlangıçta, bu okulların eğitim-öğretim süresinin 5 yıl olarak düzenlendiği görülmüştür. Ancak

ihtiyaçlar doğrultusunda zaman zaman değişiklik yaşanmıştır. Nitekim 1900 yılında mekteplerin müfredatı değiştirilerek eğitim-öğretim süresi 7 yıla çıkarılırken 1910 yılına gelindiğinde Kız sanayi mekteplerinin eğitim süresi çoğu öğrencinin eğitim sürelerini tamamlayamadan okuldan ayrılmalarından dolayı 7 yıldan 6 yıla indirilmiştir.

Kız Sanayi Mekteplerinde. 1. sınıfta Elifbâ ve Şifahî Malumat derslerine ağırlık verilirken, 2. sınıftan itibaren tüm sınıflarda en fazla ders saati El Hünelerleri dersine ayrılmıştır.

Mektebe katkı sağlamak amacıyla el hünelerleri dersinde verilen eğitimler ve uygulamalar sonucunda meydana getirilen ürünler sergilenip ve piyangolar düzenlenerek satışa çıkarılmaktadır.

Kız sanayi mekteplerinde öğrenciler sınıflarını geçmek için sınava tabi tutulmaktadır. Başarı göstererek dereceye giren öğrencilere hediye verilerek öğrencilerin moral ve motivasyonu arttırılmaya çalışılmıştır. Bu uygulamanın öğrenciler arasında rekabet ortamı sağlayarak başarıyı teşvik ettiği kanaatindeyiz.

Bu okullarda her okulda bulunması gereken araç ve gereçlere ilaveten atölyelerde kullanılmak üzere dikiş makinası, biçki masaları, ütü vb. özel malzemelerinde yer aldığı görülmektedir.

Kız sanayi mekteplerinin fiziksel durumuna gelince bu okullar için özel binalar tesis edilmemiştir. Hâlihazırda bulunan ve bu okullar için uygun görülen büyük konaklardan istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu konakların bahçesinin ve yatılı öğrenciler için ayrılan bölümlerinin yetersiz gelmesi, yangınların yaşanması, bunlardan bazılarının merkeze uzak olması dolayısıyla mektepler çoğu kez taşınmak zorunda kalmıştır. Bu durum mekteplere tahsis edilen binaların tespiti ve hangi mektebin, nerede yer aldığı belirlenmesi konusunda karmaşaya neden olmuştur. Nitekim Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebinin 1894-1895 yıllarında Cağaloğlu'na taşınmasıyla bu okul sanki Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi gibi algılanmıştır.

Netice itibariyle Kız Sanayi Mektepleri konusunu ele alan bu araştırma, Osmanlı Devleti'nde mesleki ve teknik eğitim konusunda kız çocuklarının etkin bir şekilde eğitim sürecine dâhil edilmeleri hususunu ihtiva etmektedir. Söz konusu mekteplerin tarihsel süreci, teşkilatı ve idari yapısı, eğitim-öğretim kadrosu, öğrencileri ve eğitim-öğretim faaliyetleri vs. gibi konular birtakım tarihi dokümanların değerlendirilmesiyle ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

- BEO. nr. 1667/124996, 1319 S 13.
BOA, A.DVNSNZA.d, No:1.
BOA, DH, İ, UM, nr. 19/1, 1340 C 27.
BOA, DH, MKT, nr. 2499/106, 1319 S 29.
BOA, DH, UMVM, nr. 166/79, 1340 L 24
BOA, DH, UMVM, nr. 167/24, 1341 Ra 09.
BOA, İ. DH. Nr. 497/33809_2. H (13 R. 1279).
BOA, İ. TAL, nr. 190/52, 20 Ca 1317.
BOA, İ. TAL. nr. 50/1311, 1311 L 23.
BOA, İ.MF, nr. 17/36_4, H (1329).
BOA, İ.MMS, nr.37/1541_3.
BOA, MF, ALY, nr, 83/105, 17 Z 1333.
BOA, MF, ALY, nr. 11/15; nr. 112/1. 17 Ra 1336.
BOA, MF, ALY, nr. 145/4. 2 C 1338.
BOA, MF, ALY, nr. 78/41, 29 Ca 1333.
BOA, MF, ALY, nr.116/75, 20 Ş 1336.
BOA, MF, ALY, nr.159/50. 27 Za 1339.
BOA, MF, İMF, nr, 36/67, 13 B1332.
BOA, MF, İMF, nr, 47/57, 29 Z 1332.
BOA, MF, İMF, nr. 101/86, 5 Ra 1334.
BOA, MF, İMF, nr. 150/39.
BOA, MF, İMF, nr. 42/73, (6 Za 1332)
BOA, MF, İMF, nr. 52/12.
BOA, MF, İST, nr, 58/57, 9 L 1338.
BOA, MF, İST, nr, 60/56, 8 L 1340.
BOA, MF, İST, nr, 60/75, 11 Ra 1341.
BOA, MF, İST, nr. 23/4, 8 Ca 1334.
BOA, MF, İST, nr. 31/11.
BOA, MF, İST, nr. 56/38 lef 9.
BOA, MF, MKB, nr.192/113.
BOA, MF, MKT, nr. 107/44 1306 B 16.

BOA, MF, MKT, nr. 117/76 1307 N 23.
BOA, MF, MKT, nr. 1227/90, 1335 N 12.
BOA, MF, MKT, nr. 1234/18, 1336 B 21.
BOA, MF, MKT, nr. 1234/34, 1336 B 28.
BOA, MF, MKT, nr. 145/86 1309Z 25.
BOA, MF, MKT, nr. 181/66 1311 Ra 11.
BOA, MF, MKT, nr. 226/25 1312 Ra 17.
BOA, MF, MKT, nr. 227/44, 1312 Ra 22
BOA, MF, MKT, nr. 264/28, 1312 Za 30.
BOA, MF, MKT, nr. 298/84 1313 B 13.
BOA, MF, MKT, nr. 386/23, 1315 N 26.
BOA, MF, MKT, nr. 430/28 1316 § 13.
BOA, MF, MKT, nr. 494/26 1317 Za 16.
BOA, MF, MKT, nr. 537/6 1318 B 29.
BOA, MF, MKT, nr. 920/20, 1324, s. 4.
BOA, MF, MKT, nr.331/1. 1314 Ra 23.
BOA, MF. ALY, nr. 146/35, 12 B 1338.
BOA, MF. İMF, nr. 29/44, 25 R 1332, nr. 48/58, 22 M1333.
BOA, MF. İMF, nr. 46/15. 18 Z 1332.
BOA, MF. İMF, nr. 48/58, 22 M 1333.
BOA, MF. İMF, nr. 9/31, 7 B 1330, nr. 9/132, 21 § 1330.
BOA, MF. İST, nr. 26/4, 4 B 1334.
BOA, MF. İST, nr. 39/3, 1 § 1335, lef 3.
BOA, MF. İST, nr. 56/60.
BOA, MF. MKB., nr. 44/118 4 § 1309.
BOA, ŞD, nr. 1176/34.
BOA, ŞD., nr, 214/61 1314.
BOA, ŞD.HU, nr. 231/8-11 R (29 Eylül 1330).
BOA, Y,MTV, nr. 200/98, 1317 Za 25.
BOA, DVNSMTAN.d, No: 2.
MF, MKT, nr. 819/69 1322 L 12.
MF, MKT, nr. 822/70 1322 L 25.
MF, MKT, nr. 841/61 1323 M 20.

MF, MKT, nr. 870/33 1323 Ca 15.

MF, MKT, nr. 896/46 1323 L 06.

MF, MKT, nr. 896/63 1323 L 07.

MF. ALY, nr. 146/35, 12 B 1338.

Düstûr, Tertib-i Evvel, Cild-i Sâni (C. II), İstanbul, 1289.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye; H. 1298, H. 1302, H. 1303, H. 1305, H. 1311, H. 1321.

Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye; H. 1316, H. 1317, H. 1318, H. 1319, H. 1321.

Salnâme-i Vilâyet-i Tuna, H. 1293.

Tetkik Eserler:

AKKUTAY, Ülker, “Türkiye’de Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”, *Prof. Dr. Yahya Akyüz’e Armağan*, Ankara, Pegem Yayınevi, 1. Baskı, 2011.

AKKUTAY, Ülker, *Enderûn Mektebi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1984.

AKŞİT, Elif Ekin, *Kızların Sessizliği Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

AKYÜZ, Yahya, “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Millî Eğitim Dergisi*, Ankara 1999, Sayı 143, 12-32.

AKYÜZ, Yahya, “Öğretmenlik Mesleği ve Osmanlı’da Kadın Öğretmen Yetiştirilmesi”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, İstanbul 2000, Cilt 33, Sayı 195.

AKYÜZ, Yahya, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Okul Yöneticiliğinde Dönüşümler ve Kadınların Okul Yöneticiliği”, İstanbul, *Tarih ve Toplum Dergisi*, No: 207, Mart 2001.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (MÖ. 1000-MS. 2014)*, Ankara, Pegem Akademi, 2014.

ALAN, Gülbadi, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu’daki Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.

- ALKAN**, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 6.
- ALTIN**, Hamza, "1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008, Sayı 13/1.
- ALTINTAŞ**, Ayten, "Eczacı Sınıfı'ndan Eczacı Mektebi'ne", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (4-5 Haziran 1998)*, İstanbul 2000, Ayrı Baskı. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın Nu: 134, 2014.
- ATICI**, Elif, **ERER**, Sezer, "Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Bursa 2009, Cilt 35, Sayı 2.
- AYDIN**, Bilgin, "Salnâme", İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 36, 2009
- AYDIN**, Mithat, "II. Abdülhamid Döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi", *History Studies*, Ankara 2014, Cilt 6, Sayı 5.
- AYHAN**, Halis, **MAVIŞ**, Hakkı, "Dârüşşafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, Cilt 9.
- BEYİNLİ**, Gökçen, *Elleri Tılsımlı Modern Türkiye'de Ebelik*, Ankara, Ayizi Kitap, 2014.
- BİLİM**, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2002.
- BİNBAŞIOĞLU**, Cavit, *Başlangıcından Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2014.
- ÇUKUROVA**, Bülent, "Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara 2007, Sayı 40.
- DEMİR GÖRÜR**, Emel, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüştiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, Cilt 8, Sayı 36.
- DEMİREL**, Fatih, "II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretim: Sultâniler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2012, Cilt XXVII, Sayı 2.

- DEMİRTAŞ**, Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyân Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2007.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Yayınevi, 2002.
- DOĞAN**, İsmail, *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri Kurumlar, Kişiler, Söylemler*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2012.
- DOĞAN**, Osman, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri “Fotoğraf ve Planlar”*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2007.
- DÖLEN**, Emre, “II. Meşrutiyet Döneminde Darülfünun”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2008, Cilt 10, Sayı 1.
- ERGİN**, Osman, *Türk Maârif Tarihi*, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, Cilt I-II.
- ERGÜN**, Mustafa, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2000, Sayı 32.
- ERGÜN**, Mustafa, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, Ocak Yayınları, 1996.
- GÖKMEN**, Ertan, “Aydın Vilayeti İdâdî Mektepleri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2008, Sayı 23.
- GÖKMEN**, Ertan, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyân Mekteplerinin İptidâî Mekteplere Dönüştürülmesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2008, Sayı 23.
- GÜMÜŞSOY**, Emine, “Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet; Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cem’iyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir 2007, Cilt 8, Sayı 2.
- GÜVEN**, İsmail, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları)”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, Cilt 34, Sayı 1-2.
- GÜVEN**, İsmail, “Tanzimattan Cumhuriyet’e Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışı)”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, Cilt:34, Yayın:1.
- GÜVEN**, İsmail, **AKAGÜNDÜZ**, Ümit, “Osmanlı Devleti’nde Kadınlara Yönelik Tarih Öğretimi Çabaları ve Ali Seydi Bey’in Kızlara Mahsus Tarih-i Osmani

- Adlı Eseri”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 2009, Sayı 26.
- İŞIKSALAN**, Nilay, “II. Meşrutiyet Dönemi Sultanîlerinde Türkçe ve Edebiyat Öğretimi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 1990.
- İŞIKSALAN**, Nilay, “İdadîlerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Ankara 1998, Sayı 9.
- İHSANOĞLU**, Ekmeleddin, “Dârülfünun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 8.
- İPŞİRLİ**, Mehmet, “Harem”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1997, Cilt 16.
- KARA**, İsmail, **BİRİNCİ**, Ali, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyân Mektepleri: Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005.
- KEÇECİ KURT**, Songül, “Bir Eğitim Öncüsü: Dârüşşafaka”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Bolu 2012, Cilt 12, Sayı 2.
- KEÇECİ KURT**, Songül, *Yabancı Okullara Karşı Osmanlı Refleksi Özel İslam Mektepleri*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2013.
- KIRPIK**, Güray vd., *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Otorite Yayınları, 2012.
- Kız Teknik Öğretiminde Gelişmeler 1989-1991*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.
- KOÇ**, Bekir, “Osmanlı İslahhânelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep 2007, 113-127.
- KODAMAN**, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- KÖSTÜKLÜ**, Nuri, *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2004.
- KURNAZ** Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi No: 4, 1990.
- KÜÇÜK** Cevdet, “Abdülmeccid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, Cilt 1.

- Mahmud Cevad İbnü’ş Şeyh Nafi**, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, Yay. Haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 2002.
- MEMİOĞLU**, A. Zeki, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2003, Sayı 21.
- ONUK**, Taciser, “Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat”, *Bilge Dergisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- ÖZALP**, Reşat, *Rakamlarla Türkiye’de Mesleki ve Teknik Öğretim I (Orta Dereceli Okullar)*, Ankara, Maârif Basımevi, 1956.
- ÖZAYDIN**, Abdülkerim, **BOZKURT** Nebi, “Harem”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 16, 1997.
- ÖZKAN**, Salih, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, Nobel Yayınevi, 2011.
- ÖZTÜRK** Cemil, “Dârümuallimât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, Cilt 8.
- ÖZTÜRK**, Cemil, “İslahhâne” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, Cilt 19.
- ÖZTÜRK**, Cemil, “Rüşdiye”, İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2008, Cilt: 35.
- ÖZTÜRK**, Cemil, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu-I: İslahhâneler”, *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995.
- ÖZTÜRK**, Cemil, “Üsküdar Kız Sanayi Mektebi(1890-1928)”, İstanbul, *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004)*, 2005.
- ÖZTÜRK**, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.
- PATTON**, Michael Quinn, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri (Qualitative ve Research & Evaluation Methods)*, Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara, Pegem Akademi, 2014.
- SAKAOĞLU**, Necdet, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- SEZER**, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e; Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, Cilt 16, Özel Sayı.

- SEZER**, Cemal, “Bolu Mekteb-i İdâdîsi”, *Tarih Okulu Dergisi*, İzmir 2013, Yıl 6, Sayı XVI.
- SOYDAN**, Aynur, “Dârüşşafaka Tarihinden Kesitler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul 2003, Cilt 3.
- ŞAFAK**, Nurdan, “Osmanlı’da Yetim ve Fakir Çocuklar İçin Eğitim Kurumları”, *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, İstanbul 2011, Yıl 1, Sayı 3.
- ŞAHBAZ**, Namık Kemal, **BAGCI**, Hasan, “Halka Okuma Yazma Öğretmede İlk Önemli Kurum; Cem’iyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye ve Yayınları”, *Ege Eğitim Dergisi*, İzmir 2008, Cilt 9, Sayı 1.
- TÜMER ERDEM**, Yasemin, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.
- TÜMER**, Yasemin, *Tanzimat’tan Sonra Osmanlılarda Kızların Eğitimi (1839-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.
- ULUÇAY**, M. Çağatay, *Harem*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1992.
- UNAT**, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1964.
- ÜLKÜTAŞIR**, M. Şakir, “Sıbyân Mektepleri”, *Türk Kültürü Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1965, Sayı 33.
- ÜLMAN**, Yeşim Işıl, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne’de (Galatasaray Tıbbiyesi’nde) Eğitim”, *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, İstanbul 2006.
- ÜREKLİ**, Fatma, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan 2002, Cilt 2, Sayı 3.
- YAZICI**, Nesimi, “Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar”, *XII. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.
- YILDIRIM**, Ali, **ŞİMŞEK**, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2005.
- YILDIRIM**, Mehmet Ali, *Dersâadet Sanayi Mektebi (İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926)*, İstanbul, Kitabevi Yayınevi, 2013.
- YILDIRIM**, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

YILDIZ, Hatip, “Eğil Rüşdiye Mektebi’nin Tarihçesi ve Eğitim Kadrosu”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Diyarbakır 2013, Yıl 5, Sayı 10.

Elektronik Kaynaklar:

DUMAN, Tayyip, “Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişimi”,
<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352548> (08.03.2016)

<http://ktp.isam.org.tr/> (25.12.2014)

<http://mtegm.meb.gov.tr/www/tarihcemiz-kiz-teknik-ogretim-genel-mudurlugu/icerik/24> (13.02.2016)

<http://tarihvedenediyet.org/e-kutuphane/salnameler-ve-nevsaller> (19.03.2016)

<https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotograflari/photos/a.147343595349309.39381.147065585377110/711257108957952/?type=3&theater> (21.05.2016)

<https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotograflari/photos> (13.02.2016)

<https://www.google.com.tr/search?q=dersaadet+k%C4%B1z+sanayi+mektebi+foto%C4%9Fraf%C4%B1&espv=2&biw=1366&bih=624&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjfjuOA46zNAhUBbBoKHYYCmDo8QsAQIGg#imgrc=VRDxccMWZUIDNM%3A> (29.05.2016)

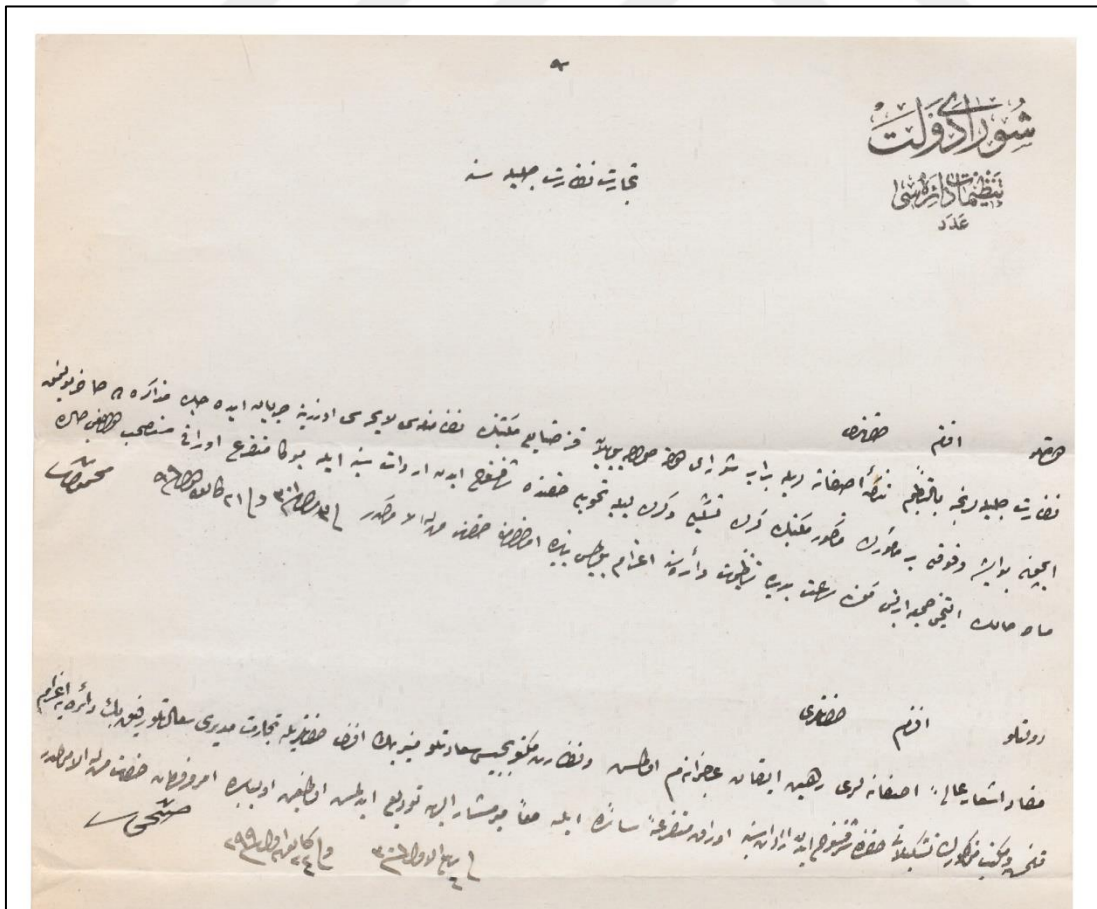
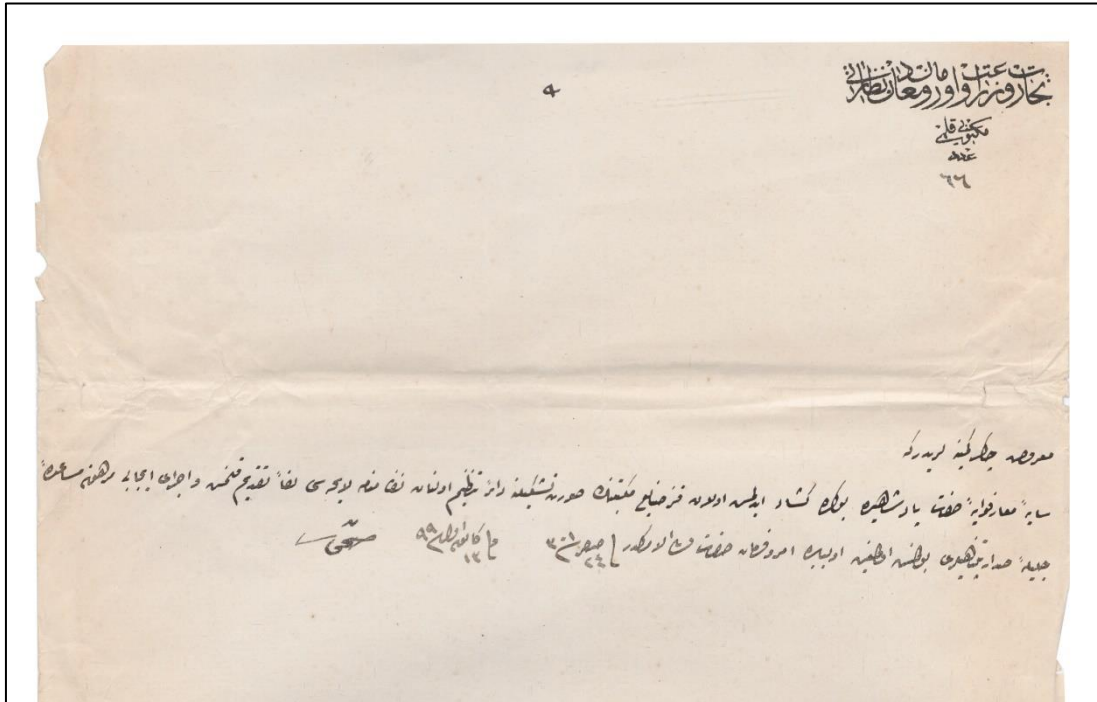
<https://www.google.com.tr/search?q=dersaadet+k%C4%B1z+sanayi+mektebi+foto%C4%9Fraf%C4%B1&espv=2&biw=1366&bih=624&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjfjuOA46zNAhUBbBoKHYYCmDo8QsAQIGg#imgrc=VRDxccMWZUIDNM%3A> (29.05.2016)

EKLER

³⁴³ BOA, ŞD, nr. 1176/34.
124

قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة

مدار شریف

برج قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة
و زوجه بیله اوزره اطفال انا اکتساب هزار رسومات
بکون فقط به شکر ایلند.
بکون قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة
و زوجه بیله اوزره اطفال انا اکتساب هزار رسومات
بکون فقط به شکر ایلند.

فعل اول

ملایک اوله و سوز اولدو
در قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة
و زوجه بیله اوزره اطفال انا اکتساب هزار رسومات
بکون فقط به شکر ایلند.
در قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة
و زوجه بیله اوزره اطفال انا اکتساب هزار رسومات
بکون فقط به شکر ایلند.

فعل ناک

بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه
بشایع اوله حقه

فعل اول

در قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة
و زوجه بیله اوزره اطفال انا اکتساب هزار رسومات
بکون فقط به شکر ایلند.
در قضاة ملایک تعلیمه داران قضاة
و زوجه بیله اوزره اطفال انا اکتساب هزار رسومات
بکون فقط به شکر ایلند.

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

اطعام

اصفت

Ek 2: Kız Sanayi Mektebi Nizamnâmesi'nin Transkripsiyonu³⁴⁴

Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dair Nizamnâmedir		
<p style="text-align: center;"><i>Mevâdd-ı Umumiye</i></p> <p><i>Birinci Madde:</i> Kız Sanâyi Mektebi Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Nezâreti'nin taht-ı idaresinde bulunmak üzere etfâl-i inâsın iktisâb-ı hüner ve malumat eylemeleri maksadıyla teşkil olunmuştur.</p> <p><i>İkinci Madde:</i> Kız Sanâyi Mektebi'nin dâhili ve harici nâmıyla iki şubesi vardır. Dâhili şubesinin mevcudu yetmiş beş ve harici şubesinin mevcudu yüz yirmi beşi tecavüz edemez.</p>		
<p style="text-align: center;"><i>Birinci Fasil</i> <i>Mektebin Usul-i İdaresi</i></p> <p><i>Üçüncü Madde:</i> Kız Sanâyi Mektebi'nin idare-i umumiyesi zükûra mahsus Sanâyi Mektebi Müdürlüğü'ne ve idare-i dâhiliye ve hususiyesi Ticaret ve Sınaat Nezâreti tarafından memur bir müdüre muhavveldir.</p> <p><i>Dördüncü Madde:</i> Müdür ve muallimin ve muallimatın ve'ı-hasıl mektebin bi'l-cümle memurin ve hademesinin vezaif-i nizamiye ve maaşatı Nezâretin kararname-i mahsusuyla tayin olunmuştur.</p>		
<p style="text-align: center;"><i>İkinci Fasil</i> <i>Şerâit-i Kabul</i></p> <p><i>Beşinci Madde:</i> Mekteb-i mezkûra girecek tâlibatın sinni sekizden aşağı ve ondan yukarı olmayacaktır.</p> <p><i>Altıncı Madde:</i> Dâhili şubesi münhasıran yetimlere mahsustur. Bunların mektebe kabul ve kaydı yetime ve bi-vâye olduklarına dair mu'teberandan üç zatın dahi taht-ı tasdiklerinde olarak mahallesi imam ve muhtarânı tarafından verilmiş bir ilm u haber ibraz etmelerine mevkûfdur.</p> <p><i>Yedinci Madde:</i> İlel-i müzmine ve sariyeden biriyle ma'lûle olanlar mektebe kabul olunamaz.</p>		
<p style="text-align: center;"><i>Üçüncü Fasil</i> <i>Mektebin müddet-i tahsiliyesi ve okunacak dersler ile öğrenilecek san'atların enva'i ve ders ve iş vakitleri</i></p> <p><i>Sekizinci Madde:</i> Mektebin müddet-i tahsiliyesi beş sene olup bu müddet zarfında âtideki cedvelde gösterilen dersler ve san'atlar tedris ve talim etdirilicektir.</p>		
<i>Sınıf</i>	<i>İlim</i>	<i>Sanat</i>
Birinci Sınıf	Usul-i cedide veçhile elifba, Kur'ân-ı Kerim	Dikiş, El örmesi
İkinci Sınıf	Akaid-i diniye, Risale-i ahlak, Yazı	Nakış, Kasnak, Resim

³⁴⁴ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı...s. 169-172.

Üçüncü Sınıf	Muhtasar Kava'id-i Osmaniye, Yazı ve imla, Muhtasar ilm-i hesap	Kanave, Biçim, Resim
Dördüncü Sınıf	Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Malumat-ı Nafi'a, Yazı ve inşa	Çiçek, Biçim, Dikişin enva'ı
Beşinci Sınıf	İlm-i tedbir-i menzil, Hıfz-ı sıhhat	Dikiş ve resim, Biçki enva'ı

İş bu cedvelde gösterilen el işleri sırasında “süzeni”, “oya”, “yazma” gibi inâsa mahsus sanayi-i kadime-i Osmaniyye icra edilecek ve üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta bulunan tâlibâta piyano ve musiki-i Osmani talim etdirilecektir.

Dokuzuncu Madde: Derslere ale's-sabah bed olunup vakt-i zuhrdan bir saat evvel hitam verilecek ve öğle yemeğinden sonra tâlibat icra-yı san'atla iştilal eyleyeceklerdir.

Onuncu Madde: Derslere kış gününde yevmi dört ve yazın beş saati tecavüz etmeyecek ve bunların tertibat ve taksimatını mübeyyin her üç ayda bir cedvel tanzim olunup mahall-i mahsusuna ta'lik edilecektir.

On Birinci Madde: Dahili tâlibatdan veli veya akrabası bulunanlar olup da müddet-i tahsililerini ikmal etmeksizin mektebden çıkarılmaları teklif olunanlar bulunur ise velilerinden senevi on iki lira hesabıyla ücret-i tedrisiye talep ve istifa olunacaktır. Ve bu suretle mektebi terk eden talibe harici sınıfına mensub ise velisinden yalnız altı lira alınacaktır.

Dördüncü Fasıll İmtihan

On İkinci Madde: Her sene Mayıs'ın on beşinde dersler tatil olunarak Haziran içinde imtihan-ı umumisi ve tevzi'-i mükâfat resmi icra olunur ve tâlibatın imtihanları Nezâretce tayin ve intihab kılınacak hey'et-i mümeyyize huzurunda muallim ve muallimeleri ma'rifetiyle icra edilir.

On Üçüncü Madde: İmtihan-ı umumide birincilik ve ikincilik mertebelerini ihraz edenlere nişane-i tahsin olmak üzere münasib bir hediye verilir.

Beşinci Fasıll Tâlibatın İnfak ve İksası

On Dördüncü Madde: Dâhili şubesindeki talibatın sabah ve akşam mektebce infak olunacak ve geceleri dahi mektebde yatıp her birine biri yazlık ve biri kışlık olarak ikişer sene miadlı iki yeldirme ve senede altı çift çorap, iki çift kundura, dört kat çamaşır ve senede iki kat elbise ve bir kat iş elbisesi verilecek ve demirbaş olarak mektebe duhulünde maa döşek bir karyola ve bir fanila yorgan i'ta edilecektir.

On Beşinci Madde: Harici şubesindeki talibat yalnız sabahları infak olunacak ve fukara evladından olanlarına biri yazlık ve biri kışlık olarak ikişer sene miadlı iki yeldirme ile senede dört çift çorap ve iki çift ayakkabı verilecektir ve harici talibatdan zi-kudret olanlar dahi mektebce irae olunacak nümûneye tevfikân yeldirme ve

yaptırıp giymeye mecbur olacaklardır.

On Altıncı Madde: Umum talibata verilecek kitab ve kalem ve kağıt misillü mühimmat-ı kırtasiye ve alat ve edavat-ı snaiye mekteb idaresi tarafından i'ta olunacaktır.

*Altıncı Fasıll
Mektebin Umûr-ı Hesabiyesi*

On Yedinci Madde: Mektebin varidat ve masarifatını mübeyyin her üç ayda bir kere bir cedvel tanzim olunup müdür ile başkatip tarafından temhir olunduktan müdür-i umumi-ye tasdik etdirildikten sonra Nezârete takdim edilecektir ve mektebin bi'l-cümle defatir ve hesabâtı kayd-ı muza'af usulü üzere cereyan edecek ve bunların nûmuneleri Muhasebe-i Umumiye'den tertib ve i'ta olunacaktır.

*Yedinci Fasıll
Mükâfat ve Mücâzât*

On Sekizinci Madde: İkmal-i tahsil eden talibata şhadetname verileceği misillü diğer sınıflarda bulunup da imtihan-ı umumide ibraz-ı malumat edenler mâ-fevkindeki sınıfa naklolurlar ve bunların birinci ve ikinci ve üçüncülerine mükafaten münasib birer hediye dahi verilir.

On Dokuzuncu Madde: İbrahim-ı ehliyet ve gayret eden talibata müdür-i umuminin müzekkeresi üzerine müdüriyetinden tahsin ve aferin varakaları verilecek ve bunlardan yirmi adedini cem' edenlere mekteb malumatından münasib bir hediye i'ta olunacaktır.

Yirminci Madde: Sınıf-ı evvelde bulunup da elinden iş gelen talibata yirmi ve sınıf-ı sanide olanlara kırk ve sınıf-ı salisde olanlara altmış ve sınıf-ı rabi'de bulunanlara seksen ve sınıf-ı hamisde bulunanlara yüz para gündelik verilecek ve bunların istihkakları her ay başında bi'l-hesab nısfı yedlerine ve nısf-ı diğeri şhadetname aldıkları zaman maa faiz def'aten kendilerine i'ta kılınmak üzere üç ayda bir kere Dersaadet Emniyet Sandığı'na teslim edilecektir.

Yirmi Birinci Madde: İkmal-i tahsil edip de şhadetname alan dahili şubesi talibatından kimsesi bulunmayanların kayrılmaları hususunda mekteb idaresi tarafından himayet ve muavenet-i mümkün icra olunacaktır.

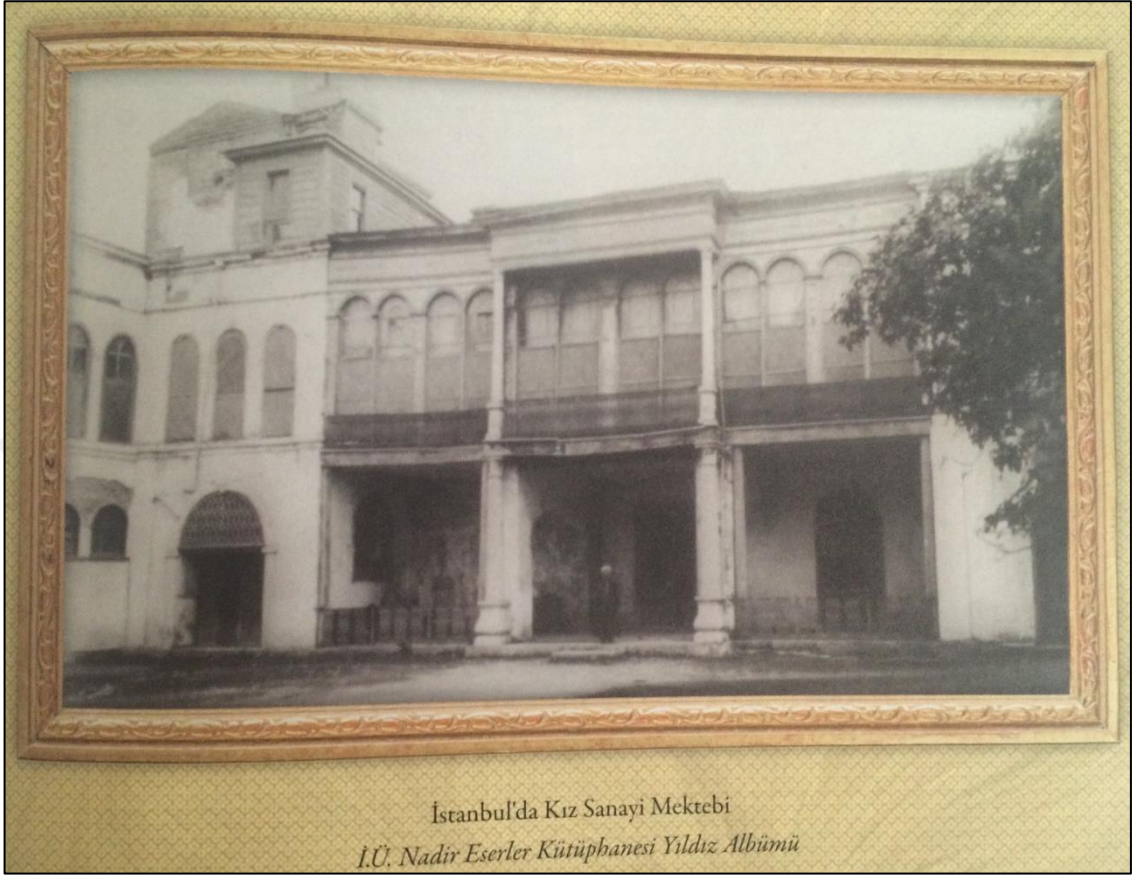
Yirmi İkinci Madde: Talibat hakkında icra olunacak muamelat-ı te'diyeye evvela riyazet, saniyen izinsiz bırakılmak, salisen haps, rabi'an tard cezasıdır ve bunların derecatı ve esbab-ı icrası mektebin dahili kararnamesinde gösterilecektir.

Yirmi Üçüncü Madde: Ticaret ve Sınat Nezâreti iş bu Nizamnâmenin icrasına memurdur.

Fi Cemaziyelahir sene 1301 ve fi 14 Nisan sene 1300

Ek 3: Kız Sanayi Mektebi Fotoğrafi³⁴⁵

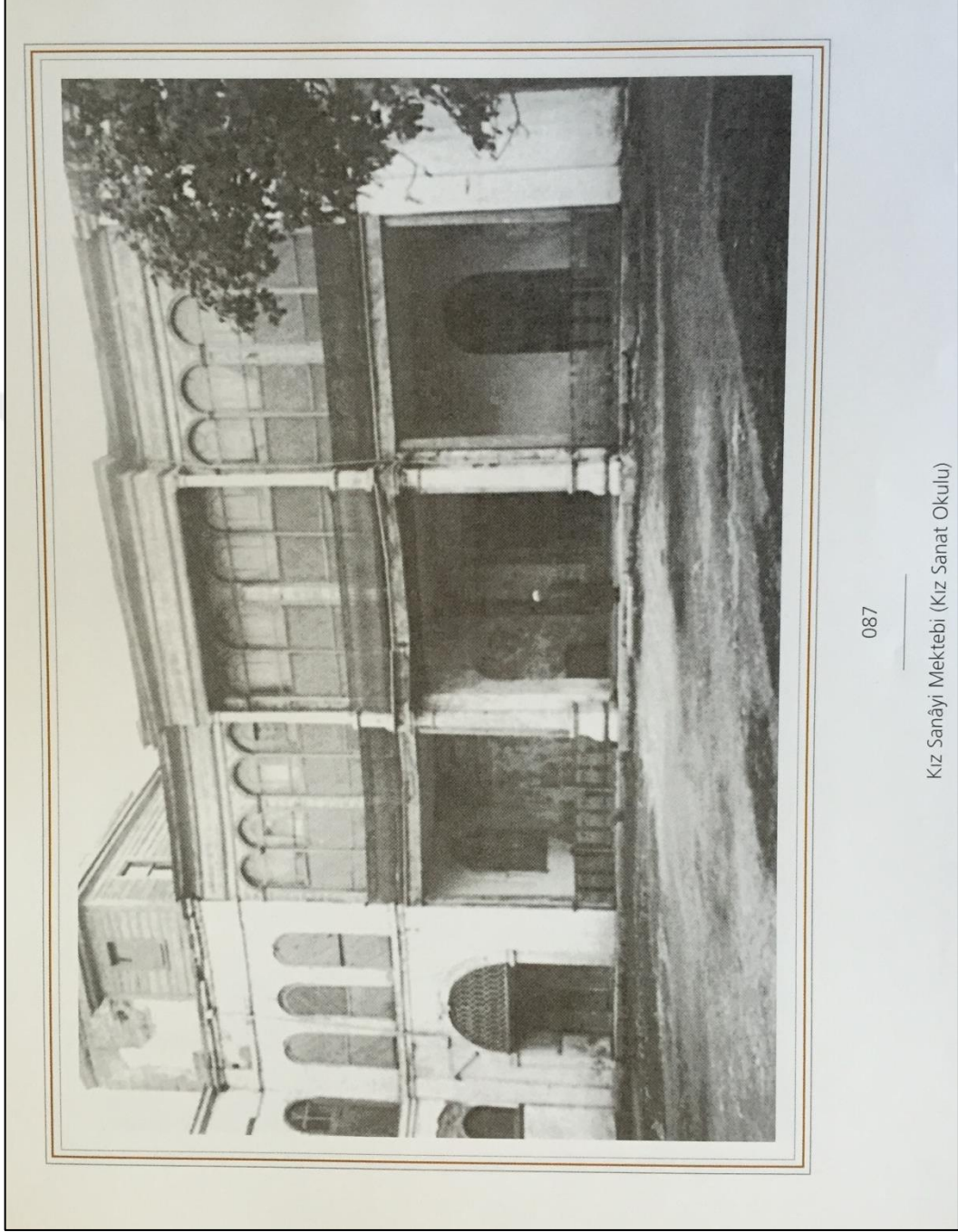
³⁴⁵ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı..., s. 173.

Ek 4: Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Fotoğrafi³⁴⁶

³⁴⁶ <https://www.facebook.com/EskiZamanlardaIstanbulunEnGuzelFotograflari/photos> (13.02.2016)

Ek 5: Kız Sanayi Mektebi (Kız Sanat Okulu) Fotoğrafi³⁴⁷

087

Kız Sanâyi Mektebi (Kız Sanat Okulu)

³⁴⁷ DOĞAN, Osman, *Sultan II. Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri "Fotoğraf ve Planlar"*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2007, s. 87.

Ek 6: Dersaadet Kız Sanayi Mektebi Talebeleri Fotoğrafi³⁴⁸

³⁴⁸<https://www.google.com.tr/search?q=dersaadet+k%C4%B1z+sanayi+mektebi+foto%C4%9Fraf%C4%B1&espv=2&biw=1366&bih=624&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjfuOA46zNAhUBbBoKHYCmDo8QsAQIGg#imgrc=VRDxccMWZUIDNM%3A> (29.05.2016)

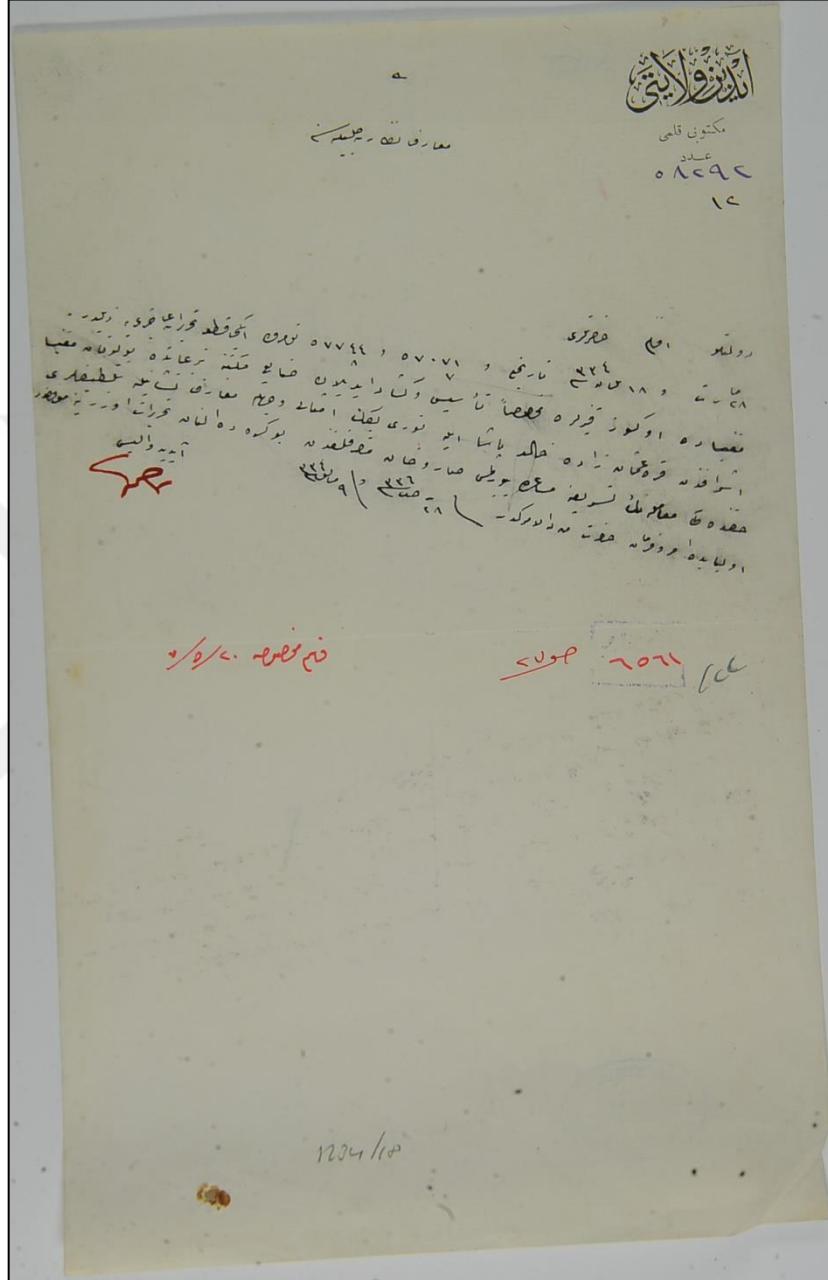
Ek 7: Üsküdar Kız Sanayi Mektebi Talebeleri Fotoğrafi³⁴⁹

³⁴⁹<https://www.google.com.tr/search?q=dersaadet+k%C4%B1z+sanayi+mektebi+foto%C4%9Fraf%C4%B1&espv=2&biw=1366&bih=624&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjfuOA46zNAhUBbBoKH5CmDo8QsAQIGg#imgrc=VRDxccMWZUIDNM%3A> (29.05.2016)

Ek 9: Manisa’da bulunan kız sanayi mektebine Manisa eşrafından zengin kişilerin bağışta bulunması üzerine Maârif Nişanı verilerek bu kişilerin taltif edilmesine dair belge³⁵¹

³⁵¹ BOA, MF, MKT, nr. 1234/18, (21 B 1336/2 Mayıs 1918).

DİZİN

A

Aba.....	17
Abdülaziz.....	19, 23, 26
Abdülmecit.....	7, 9
Adâb-ı Muâşeret.....	4, 6
Adana.....	33, 51, 106, 107, 136
Adana Hamidiye Sanayi Mektebi.....	107
Adile Sultan Sarayı.....	21
Adliye Nâzırı Necmeddin.....	103
Adviye Hanım.....	52, 55, 76, 77, 78, 79, 102
Ahilik.....	41, 109
Ahmed Paşa Konağı.....	92
Ahmet Edip Bey.....	53, 84
Akaid.....	5
Aksaray	viii, 20, 22, 33, 51, 57, 73, 81, 100, 101, 102
Aksaray Nehari Kız Sanayi Mektebi..	100, 101
Âli Mektepler.....	20
Ali Naki Efendi.....	22
Ali Saib Bey Konağı.....	50
Ali Saib Paşa Konağı.....	73
Alman Matmazel Valter.....	53
Almanya.....	53, 55, 85, 93, 105
Amelî Ticaret İnas Şubesi.....	28
Amelî ve Nazarî Ebelik.....	30
Amerikan Koleji.....	18, 115
Amme ve Tebâreke.....	16
Anadolu Kız Meslek Lisesi.....	97
Antep.....	18, 116
Arabacılık.....	16
Arabî.....	24, 61, 64
Arapça.....	4, 6, 16, 44, 111
Arnavutköy Amerikan Kız Koleji.....	18
Askerî Tıbbiye.....	25
Astronomi.....	5
Aşçılık.....	70
Avrupa.....	7, 14, 19, 28, 41, 46, 50, 52, 70, 80, 84, 89
Ayaz Paşa Konağı.....	75

B

Bâb-ı Âli.....	7, 16
Bağdat.....	51
Bakteriyoloji.....	30
Bayan Colette.....	103
Bayburt.....	viii, 104
Belçika.....	50, 53, 54, 84, 97
Bevvab.....	4
Beyazıt.....	22

Bezm-i Âlem Kız Sultanisi.....	81
Biga.....	33
Bosna.....	51, 106
Boyacılık.....	16, 44
Bursa.....	4, 24, 29, 33, 51, 106, 116

C

Cağaloğlu.....	viii, 28, 73, 102, 112
Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi.....	102
Cem'iyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye..	22, 23, 25
Cevdet Paşa.....	13, 14
Cevri Kalfa İnas Rüştiyesi.....	10
Cevri Usta Mektebi.....	46
Coğrafya ..	5, 12, 22, 24, 26, 60, 61, 64, 71, 82, 83, 86, 87, 88, 98, 99, 100, 103, 128
Cumhuriyet....	9, 10, 12, 17, 18, 24, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 36, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 70, 72, 73, 81, 82, 83, 85, 87, 90, 91, 93, 101, 103, 104, 105, 115, 116, 117, 118, 119, 120

Ç

Çamlıca.....	21, 117, 133
Çapa.....	50, 73, 75, 97
Çocuk Eğitimi.....	26
Çülha.....	17

D

Dâhiliye Nazırı Talat.....	103
Daire-i Askeriyye Ruznamecisi Yusuf Ziya Bey.....	22
Dârülelhân'a.....	28
Dârülfünûn.....	vii, 27, 28
Dârümuallimât...vii, xi, 12, 20, 21, 26, 31, 32, 33, 34, 49, 50, 54, 73, 75, 101, 110, 119	
Darümuallimîn.....	20
Darüssaade Ağası.....	5
Dârüşşafaka.....	vii, 22, 23, 24, 116, 118, 120
Dârüşşafakatü'l-İslamiye.....	24
Debbağat.....	16
Defter Tutmak Usûlü.....	11, 24
Demircilik.....	17
Dersaadet Kız Sanayi Mektebi....	53, 81, 82, 90
Derviş Paşa Konağı.....	50, 73
Devre-i Saniye.....	21
Devre-i Ula.....	21, 91
Dikiş.....	10, 17, 26, 46, 55, 61, 71, 72, 74, 80, 84, 86, 102, 105, 112
Dikiş Makineciligi.....	16
Dişçi.....	30

Diyarbakır	26, 51, 121
Doğancılar İnas Rüşdiyesi	49
Dokumacılık	16
Dr. Besim Ömer	30
Dr. Besim Paşa	103

E

Ebubekir Paşa Mektebi	22
Eczacı	30, 116
Edebiyat	5, 9, 16, 18, 20, 21, 26, 28, 44, 48, 116, 118, 119, 145
Edirne	4, 51
Elifba	4, 16, 44, 48, 62, 109
Emine İnyet Hanım	53
Emine Leyla Hanım	55, 76, 77, 78, 79, 102
Enderun	6
Enise Hanım	104
Erenköy	21
Ermeni	18
Ermeni Kızları Misyon Talim Okulu	18
Ermenistan Koleji	18
Erzurum	9, 34, 51, 119
Evkaf Nezâreti	13

F

Farsça	6, 44, 111
Fatih Sultan Mehmet	4, 6
Fatma Hanım	55
Fatma Müzeyyen Hanım	52, 94, 95
Fatma Zekiye Hanım	53, 96
Felsefe	5
Fenn-i Terbiye-i Etfal	103
Feride Hanım	78, 79, 99, 100, 101
Fıkıh	5
Fındıklı	33
Fırat Koleji	18
Fizyoloji	30
Fransa	19, 97
Fransız	18

G

Galatasaray Sultanîsi	19
Gazi Ahmet Muhtar Paşa	22
Gelibolu	24
Güngörmez Mahallesi	72

H

Hadis	5
Hakkı Bey	49
Halep	51
Halet Paşa Konağı	73
Halı Dokuma	68, 70
Hamdullah Bey	49

Hamide Hanım	55, 76, 78
Harem	vii, 6, 118, 119, 120
Harem-i Hümayun	6
Harp Okulu	25
Hasırcılık	17
Hastabakıcı Kadınlar Mektebi	30
Hastabakıcılık	30
Hatice Hanım	53, 76, 77, 78, 79, 86, 87, 88, 94, 102
Hendese-i Cebir	24
Hendese-i Resmîye ve Menazir	24
Hıfzıssıhha	30
Hikmet-i Tabiiyye	24
Horhor	50, 73
Hukuk Mektebi	28
Hulusi Bey	50, 52
Hulusi Efendi	75
Hüseyin Cahid	103

I

I. Dünya Savaşı	24, 84
II. Abdülhamit	14, 17
II. Mahmut	9
Islahhâne	i, 15, 17, 18, 42, 43, 47, 75, 119
Islahhânelere Dair Nizamnâme	17, 43, 109

İ

İdare-i Beytiyye	24, 71, 83, 86, 87, 98, 99, 100
İdare-i Dâhiliye ve Hususiyesi Ticaret ve Sinaat Nezâreti	52
İhsan Şerif Bey	53
İlm-i Akaid	24
İlm-i Hesâb	11
İlm-i Hesap	24
İlm-i Heyet	24
İlm-i Servet	24, 26
İlmihâl	4, 5, 13, 16, 22, 48
İmlâ ve İnşâ	11
İnas Dârülfünûnu	28
İnas İdadîsi	21, 26
İnas Sanâyi-i Nefise Mektebi	28
İnas Sultanîsi	21, 27
İsmail Hakkı	28, 53, 85, 87, 98, 99, 100
İstanbul Erkek Lisesi	81
İstanbul Sultanisi	81
İstanbul Vilayeti Genel Meclisi	105
İşkodra	51
İzmir	18, 19, 22, 24, 25, 51, 103, 116, 118, 120
İznik	4

J

Jeoloji	42
Jimnastik	12

K

Kabile.....	30
Kad Semi'a	62
Kandilli	21
Kapalı Çarşı	22
Kastamonu	51
Kavâid-i Arabiye ve Farişiye	11
Kavanin-i Devlet-i Âliye.....	24
Kaysirili Ahmed Paşa Konağı	49, 110
Kelâm.....	5
Kemal Efendi	10, 76, 77, 78, 79, 94
Kemeraltı	48
Kıbrıs	51, 106, 107
Kılıçhane.....	44
Kıra'at	21
Kız İdadîsi.....	20
Kız Öğretmen Okulu.....	20
Kız Sanayi Mektebi.. i, v, viii, xi, xii, xiii, 1, 2, 12, 15, 37, 38, 41, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 119, 124, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136	
Kimya.....	24, 26, 42, 85
Kondüktörlük	17
Kunduracılık	44
Kur'ân	4
Kur'ân-ı Kerim. 4, 5, 6, 13, 22, 44, 61, 62, 109	
Kurban Bayramı.....	11
Kuzey Amerika	28
Küçük Mustafa Paşa Mektebi	34
Küttâb.....	3
Küttâb-ı Sebil.....	3

L

Leyli ve Nehari Kız Sanayi Mektebi.....	52, 54, 55, 73, 75, 81, 92, 102
Lisân-ı Osmanî Kavâidi	11
Litoğrafîlik	17
Lofça	15, 56
Lonca	41, 109
Londra Antlaşması	7

M

Maârif Nezâret-i Celilesi.....	20
Maârif Nezâreti İnas Sanayi Sultanisi	105
Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi 8, 11, 12, 13, 20, 25, 31, 32, 104, 116	
Madeniyat	42
Mahalle Mektebi	3

Makine.....	24, 70
Mal Hatun Kız Sanayi Mektebi.....	106
Mâlîye Nazırı Câvid	103
Manisa	4, 51, 106, 107, 137
Mantık	5
Mantik-i Meani.....	24
Marangozluk.....	16, 44
Maraş.....	18
Matbaacılık.....	16
Matematik.....	5, 22, 26
Matmazel Hanili	52, 101
Matmazel Urban	85
Matmazel Zaydel	53, 87
Mebâdi-i Hendese.....	12
Mebâdi-i Ulûm-ı Diniye	11
Meclis-i Kebir-i Maârif	31
Mekatib-i Âliye	8
Mekatib-i İdadîye	8
Mekatib-i Rüştiye	8
Mekatib-i Sıbyâniye	8
Mekatib-i Sultaniye	8
Mekkî Bey Konağı	73
Mekteb-i Hamidî	106
Mekteb-i Hıref ve Sanayi	42, 109
Mekteb-i Maârif-i Adliye	9
Mekteb-i Sebil	3
Mekteb-i Sultanî	20
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane	29
Mekteb-i Ulum-ı Edebiye.....	9
Merkezi Türkiye Kolejleri.....	18
Merzifon	18
Meşrutiyet.. vii, 3, 8, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 30, 33, 35, 36, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 70, 72, 73, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 90, 91, 93, 103, 104, 117, 118, 120	
Mısır	7, 23
Mithat Paşa .....i, xii, 15, 16, 42, 43, 44, 47, 51, 53, 75, 84, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 109	
Mithat Paşa Anadolu Kız Teknik Lisesi.....	97
Mithat Paşa Kız Enstitüsü	97
Mithat Paşa Kız Meslek Lisesi	97
Mithat Paşa Kız Sanayi Mektebi	51, 53, 93
Molla Gürani Mektebi	33
Mösyö Manu	42, 109
Muallim	4, 12, 31, 94, 129
Mubayaa ve Terakki-i Sanayi Komisyonu ...	49
Muhtasar Emrazı	30
Muhtasar Teşrih.....	30
Musikî.....	24
Mustafa Nuri	26, 98, 99, 100

Mustafa Reşit Paşa	7
Muytab	17
Mücellitlik	17
Müeyyide Hanım	53, 87
Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun	41
Mühendishane-i Berrî-i Hümayun	41
Mülazemet Rûusu	20
Münif Paşa	23, 26, 49, 80, 93
Münir Paşa Konağı	50, 80
Mürettiblik	17
Müsellesat-ı Müsteviye	24

N

Nafia Mühendisliği	42
Nakış 12, 24, 26, 31, 46, 54, 60, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 86, 94, 98, 99, 105, 128	
Namık Kemal	20, 22, 120
Namık Paşa Ailesi Konağı	73
Nazime Hanım	101
Necip Necati Bey	53
Nehari Sanayi Mektebi	33
Niş	i, 15, 16, 42, 47, 48, 109
Nur-ı Osmaniye Kulübü	103

O

Ohannes Kalfa	23
Osmanlı i, v, vii, viii, ix, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 70, 80, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 128, 131, 133	

P

Pakize Hanım	55, 76, 77, 78, 86, 98
Paris	30
Piyano	17, 44, 71, 76, 77, 78, 79, 82, 85, 89, 94, 96, 98, 99
Preveze	33
Prizren	51
Protestan	18

R

Rasime Hanım	55, 102
Remziye Feham Hanım	53, 100
Resim	42, 60, 61, 65, 66, 69, 71, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 94, 95, 98, 99, 100, 128
Rika	16, 76, 77, 78, 79
Risâle-i Ahlâk	16
Riyaziyat	28
Riyaziye	42

Ruhsatname	29, 104
Ruşçuk	v, 15, 16, 17, 42, 44, 47, 92, 106

S

Saib Bey Konağı	73
Sakızlı Ahmet Esad Paşa	22
Sanayi Madalyası	55
Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlisi	28
Saniha Hanım	101
Saraçhane	50, 80
Saraçlık	16
Sarf ve Nahv	24
Selanik	51
Selçuk Hatun İnas Sultanisi	51, 55, 73, 84, 87
Selçuk Hatun Kız Enstitüsü	97
Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi	51, 55, 73, 81, 84, 92
Selçuklu	1
Sıbyân Mektebivii, 3, 4, 5, 8, 9, 11, 13, 14, 31, 109	
Sınıf-ı Mahsusa	21
Simkeşhane	22
Sineklibakkal	73, 81
Sinop	33
Sivas	51
Sofya	15, 16, 42, 47, 51
St. Paul Enstitüsü	18
Sultanahmet .	10, 12, 17, 21, 45, 46, 48, 52, 72, 75, 101
Sultanahmet İnas Rüşdiyesi	101
Süleyman Paşazâde Sami Bey	28
Sülüs	16, 76, 77, 78, 79, 94

Ş

Şal	17
Şam	51
Şefkat Nişan-ı Hümayunu	55
Şehadetname	11
Şehzadegân Mektebi	5
Şeyhü'l-İslâm	13
Şükrü Bey	27, 28

T

Tabiiyat	28
Takvim-i Vekayi'	10
Tanzimat	vii, 1, 2, 3, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 27, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 47, 56, 57, 73, 101, 115, 116, 117, 120
Tarih	5, 22, 35, 39
Tarih-i Edebiyyat	21
Tarih-i Osmanî	12, 24
Tarih-i Tabii	24
Tarih-i Umumi	12, 24, 26

Tarsus.....	18
Taş Mektep	3
Tatlıcılık.....	70
Tebabet-i Ameliye	103
Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisi	96
Tenkidat-ı Edebiyyat.....	21
Terbiye-i Bedeniye... 71, 82, 84, 85, 86, 89, 98	
Tersim-i Hutût.....	11
Tertib-i Cedide	11
Terzilik.....	17, 44
Tevfik Fikret	19
Tevfik Paşa'nın Konağı	73, 102
Tıbbiye Mektebi.....	29
Tırnova.....	56
Ticaret Nazırı Subhi Paşa.....	49
Ticaret ve Ziraat Nezâreti	93
Tophane-i Amire	47
Topoğrafya	24
Trablusgarp	51
Trabzon.....	51
Tuna	15, 16, 17, 44, 47, 74, 92, 115
Tunuslu Mahmud b. Ayaz Paşa Konağı 48, 72, 75, 92, 110	
Türk Eğitim Tarihi . i, 2, 3, 4, 5, 25, 26, 32, 34, 46, 47, 72, 106, 115, 116, 118, 119	
Türkçe ... 13, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 38, 63, 70, 82, 83, 86, 95, 98, 99, 100, 103, 117, 118	

U

Uluslararası Kolej.....	18
Urgancılık.....	16

Ü

Üsküdar İnas Sultanisi.....	51, 96
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi.....	49, 50, 93
Üsküdar Mithat Paşa Kız Enstitüsü	97
Üsküdar Nehari Kız Sanayi Mektebi.....	80
Üsküdar Rüştüye Mektebi	33
Üsküp	51

V

Valide Emetullah Kadın Mektebi	22
Valide Kethüdası Konağı	73
Vidinli Tevfik Paşa.....	22

Y

Yanya	11, 25, 33, 116
Yazı ve Hesap.....	4
Yedikule	17, 47, 48, 72, 75, 92, 110
Yemek	26, 69, 72, 80, 84
Yenişehir	25
Yusuf Ziya Paşa.....	22

Z

Ziya Bey	22, 49, 76, 77, 78, 79
----------------	------------------------

ÖZ GEÇMİŞ

Fatma Çerikan, 1988 yılında Şanlıurfa/Birecik'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa/Birecik'te tamamladı. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2012 yılında mezun olduktan sonra 2012-2013 eğitim-öğretim yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda tezli yüksek lisans eğitimine başladı.

CURRICULUM VITAE

Fatma Cerikan was born at the center of Sanliurfa/Birecik in 1988. She has completed his primary and middle education in the Sanliurfa/Birecik. After graduated in 2012 from the faculty of letters history department at the Eskisehir Osmangazi University, he attempted at the Gaziantep University Social Sciences Institute History Main Discipline while becoming a grad student at the first period of 2012-2013 academic year.